

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Тернопільський національний економічний університет
Кафедра фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності

Косовський Віталій Олександрович

Фінансово-економічна безпека регіонів та її взаємозв'язок з економічною безпекою України / Financial and economic security of the region and its interconnection with economic security of Ukraine

спеціальність: 8.18010014 – Управління фінансово-економічною безпекою
магістерська програма – Управління фінансово-економічною безпекою

Магістерська програма

Виконав студент групи ФЕБм-21
В.О. Косовський

Науковий керівник:
к.е.н., ст. викладач Н.Б. Михальчук

Магістерську роботу допущено до захисту:
«___» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри
_____ Н.Б. Москалюк

ТЕРНОПІЛЬ – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади дослідження фінансово-економічної безпеки регіонів країни.....	6
1.1. Загальна характеристика фінансово-економічної безпеки регіонів.....	6
1.2. Чинники, загрози та індикатори фінансово-економічної безпеки регіонів України.....	15
1.3. Місце фінансово-економічна безпека регіонів в системі забезпечення економічної безпеки держави.....	26
Висновки до розділу 1.....	36
РОЗДІЛ 2. Аналіз складових фінансово-економічної безпеки регіонів та її взаємозв'язок з економічною безпекою України.....	38
2.1. Методи визначення рівня складових фінансово-економічної безпеки регіонів.....	38
2.2. Аналіз рівня складових фінансово-економічної безпеки регіонів на сучасному етапі розвитку держави	49
2.3. Взаємозв'язок фінансово-економічної безпеки регіонів з економічною безпекою України	59
Висновки до розділу 2.....	69
РОЗДІЛ 3. Стратегічні орієнтири зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів країни.....	73
3.1. Механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів.....	73

3.2. Напрями зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів країни.....	83
Висновки до розділу 3.....	93
ВИСНОВКИ.....	94
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	98

ВСПУП

Актуальність теми. Регіон являє собою цілісну територію, що володіє певним набором ресурсів і специфічною ієрархічною структурою економіки, її основних підсистем, елементів та зв'язків між ними, використання й функціонування яких визначає позицію регіону серед регіонів країни. Однак, сучасні деструктивні геополітичні та економічні зміни поглиблюють впливи широкого спектра дестабілізуючих чинників на регіони, що зумовлює важливість забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів. Оскільки регіональний рівень є проміжною ланкою, яка зв'язує між собою державу та суб'єкти господарювання, то нехтування станом фінансово-економічної безпеки регіонів може призвести до появи загроз економічній безпеці держави та негативно відобразитись на її рівні, а також унеможливити проведення ефективної державної економічної політики. Таким чином, постає необхідність оцінки фінансово-економічної безпеки регіонів та визначення її впливу на економічну безпеку держави, в результаті чого це дасть можливість сформулювати такий механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів та обґрунтувати шляхи зміцнення з урахуванням особливостей кожного з них. Відтак, забезпечення фінансово-економічної безпеки на регіональному рівні повинно бути одним із пріоритетних напрямів зміцнення економічної безпеки держави.

Практика та наукові дослідження показують, що існує потреба відпрацювання і створення такої системи економічної безпеки, яка б враховувала негативи та позитиви сучасного економічного середовища. Окремі наукові аспекти економічної безпеки держави висвітлені такими вченими, як Варналій З. С., Жаліло Я. А., Рожков В. О., Пастернак-Таранушенко Г. А., Мішина І. Г., Шлемко В. Т., Бінько І. Ф. Однією з найменш висвітлених проблем у сфері економічної безпеки залишаються аспекти її забезпечення на

регіональному рівні. До недавнього часу регіон взагалі не розглядався як носій власних економічних інтересів у сфері економічної безпеки. Поряд із тим, питанню фінансової та економічної безпеки регіону присвячені праці Криленко В. І., Антошкіна В. К., Третяк В. В., Юрченко А. Ю., Коваленко М. А., Семкова Л. В., Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М., Гапонюк О. І., Герасимчук З. В.

Не зменшуючи значущості робіт зазначених науковців, необхідно зазначити, що питання впливу фінансово-економічної безпеки регіонів на економічну безпеку держави залишається не вирішеним та потребує комплексного та системного вивчення.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати поняття фінансово-економічної безпеки регіонів, проаналізувати її рівень, вплив на економічну безпеку держави, теоретично обґрунтувати необхідності формування механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів та пропозиції щодо її зміцнення. Реалізація мети передбачає вирішення таких основних завдань:

- з'ясувати поняття фінансово-економічної безпеки регіонів;
- визначити чинники, загрози й індикатори фінансово-економічної безпеки регіонів;
- розкрити місце фінансово-економічної безпеки регіонів у системі забезпечення економічної безпеки держави;
- проаналізувати рівень фінансово-економічної безпеки регіонів України;
- обґрунтувати вплив фінансово-економічної безпеки регіонів на економічну безпеку держави;
- запропонувати стратегічні орієнтири зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів України.

Об'єктом дослідження є фінансово-економічна безпека регіонів, як гарант захищеності фінансових та економічних інтересів на регіональному рівні.

Предметом дослідження є вплив фінансово-економічної безпеки регіонів на економічну безпеку держави.

Методи дослідження. Серед загальнонаукових методів нами використано загальнонаукові, традиційні та специфічні економіко-математичні методи, зокрема: методи наукового абстрагування, спостереження, аналізу і синтезу, узагальнення (при обґрунтуванні категоріального апарату); історичний і логічний методи (для дослідження наукових поглядів щодо понять «фінансово-економічна безпека регіонів» та «економічна безпека»); індукції й дедукції (для встановлення місця фінансово-економічної безпеки регіонів у системі фінансової безпеки); методи вимірювання, порівняння, аналізу (при оцінці тенденцій показників фінансово-економічної безпеки регіонів); формально-логічні методи, та методи узагальнення (для визначення стратегічних пріоритетів зміцнення фінансово-економічної безпеки).

Науково-теоретичною базою дипломної роботи є законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, офіційні публікації, методичні матеріали та звітні оперативні дані Державної служби статистики України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та ЖКГ, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, праці вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері фінансово-економічної безпеки регіонів, спеціалізовані періодичні видання, аналітичні доповіді.

Наукова новизна. Запропоновано визначення фінансово-економічної безпеки регіонів; визначено місце фінансово-економічної безпеки регіонів в системі економічної безпеки держави; обґрунтовано взаємозв'язок фінансової безпеки регіонів з економічною безпекою; запропоновано шляхи зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів.

Апробація результатів дослідження та публікації. Публікація наукових тез у збірнику тез доповідей «Тактичні та стратегічні пріоритети фінансово-економічної безпеки держави» (Тернопіль, 2016 року, тези на тему: «Забезпечення економічної безпеки регіону: проблеми та шляхи вирішення»).

Структура та обсяг роботи. Дипломна робота складається із вступу, 3 розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст

роботи викладено на 107 сторінках. Дослідження містить 15 рисунків, 8 таблиць та список використаних джерел, що включає 90 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ КРАЇНИ

1.1. Загальна характеристика фінансово-економічної безпеки регіонів

Сучасний розвиток світової економіки характеризується посиленням міжнародної конкуренції, прискоренням процесів глобалізації та регіоналізації, поглибленням світових фінансово-економічних зв'язків та зближенням національних економік. На тлі світової фінансової кризи 2007-2009 рр., а також агресії Російської Федерації проти України з кінця 2012 року, внаслідок соціально-економічних подій відбулися глобальні структурні зміни не лише в сфері економіки, а й політики, екології та, що особливо важливо, в сфері безпеки. В результаті чого, відбулось погіршення стану економічної безпеки, поглиблення макроекономічних дисбалансів та критичне зниження динаміки соціально-економічного розвитку.

Забезпечення економічної безпеки стає головним чинником незалежності країни на регіональному рівні, умовою стабільності та ефективності життєдіяльності суспільства, досягнення успіху. Економічна безпека держави залежить від фінансово-економічної безпеки її регіонів, адже будь-який регіон – це цілісне утворення, яке одночасно є підсистемою соціально-економічної системи держави та власне системою.

Перш ніж розглядати особливості фінансово-економічної безпеки регіонів визначимо, що таке регіон. Відповідно до ст. 132 Конституції України регіон це певна територія з певними особливостями соціально-економічного розвитку,

історичними, економічними, екологічними, географічними та демографічними особливостями, етнічними та культурними традиціями [1].

Відомий економіст, фахівець з питань регіональної політики М. Некрасов розуміє під регіоном велику частину території країни з відносно однорідними природними умовами, характерною спрямованістю розвитку продуктивних сил на основі поєднання комплексу природних ресурсів з наявною і перспективною соціальною інфраструктурою [2, с.114].

В. Воротін та Я. Жаліло [3, с. 10] характеризують регіон як територіально-спеціалізовану, адміністративно окреслену частину економіки країни, що характеризується єдністю та цілісністю відтворювальних процесів і управління.

Науковець-економіст О. Гранберг переконаний, що регіоном може називатись територія, яка характеризується певною цілісністю, взаємопов'язаністю її складових і відрізняється від інших територій специфічними ознаками. О. Коротич зазначає, що регіон – це великий соціально-економічний територіальний простір, що має певні особливості, за якими він відрізняється від інших територіальних комплексів [4, с. 59].

У теорії управління регіон – це економіко-адміністративно-управлінське територіальне утворення, найбільша адміністративно-територіальна одиниця субнаціонального рівня, що має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет [5].

Проаналізувавши вище розглянуті дефініції під регіоном можна розуміти:

1) значна частина території країни із схожими географічними, природно-кліматичними умовами, схожою спеціалізацією виробничо-економічних комплексів, соціально-економічними проблемами (незважаючи на те, що подібні регіони є досить замкнутими у виробничо-економічному відношенні, тим не менше вони не є державними утвореннями, не мають юридичного статусу та чітко визначених кордонів; таке поняття регіону є найменш суворим і використовується в ненауковому обороті);

2) економічний район країни (це визначення є більш точним різновидом першого, оскільки економічні райони мають певні межі, проте вони не мають державного статусу і органів управління; це поняття регіону все більше виходить з обороту і використовується переважно в економічній географії);

3) одиниця державного устрою в країні (з точки зору питань регіонального управління це поняття є найбільш точним, оскільки регіон є державним утворенням, що здійснює на своїй території державну владу).

Регіон як господарська система відображає собою частину території країни, в межах якої функціонує та розвивається система взаємодії між господарюючими суб'єктами, а також між господарюючими суб'єктами та органами влади й управління різних рівнів. Істотною особливістю регіону є поліструктурність його організації. Важливими структурними елементами регіональної підсистеми національної економіки є населення та середовище його існування; природно-ресурсний потенціал; виробнича підсистема; соціальна підсистема; духовна сфера; організація управління. Кожна з виокремлених підсистем характеризується властивостями самоорганізації, певною автономією та розвивається відповідно до притаманних їй закономірностей.

Зміна позиціонування регіону у світовій економіці обумовлює необхідність поглибленого й детального пророблення регіональних аспектів фінансово-економічної безпеки. Так, посилення уваги до проблематики економічної безпеки регіонів зумовлене також зростанням впливу системних викликів регіональному розвитку в сучасних умовах, основними з яких є:

– глобалізаційні процеси та необхідність попередження «економічних шоків»;

– інтенсифікація процесів урбанізації (з 1989 р. кількість міст в Україні збільшилася на 20 і на початок 2001 р. становила 454 одиниць, а на початок 2010 р. – 459 одиниць), що зумовлює об'єктивне зростання ролі міст у соціально-економічному розвитку;

- посилення конкурентної боротьби за використання ресурсів (у тому числі місцевих);
- зростання вимог до якості людського капіталу;
- боротьба за використання геополітичного положення як стратегічного ресурсу розвитку;
- зростання ролі екологізації виробництва, домінування принципів сталого економічного зростання [6, с. 88-89].

Загальні засади національної економічної безпеки та економічної безпеки регіонів передбачені в Конституції України. Національним законодавством визначаються основи економічної безпеки регіонів у контексті забезпечення макроекономічної безпеки в країні. Закон України «Про основи національної безпеки України» (№ 964-IV від 19 червня 2003 р.) визначає, що в Україні «передбачається цілісність національної економіки», а також «створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення». Це ж стосується і регіонів та їх економічної безпеки, стосовно яких зазначається також й можливість певного ризику як «загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України». Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» (№ 3275-VI від 2 грудня 2012 р.) визначає, що «стимулювання розвитку регіонів здійснюється з метою забезпечення їх сталого розвитку в інтересах усієї України, підвищення рівня життя населення створення рівних умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів України» [7]. Особлива увага відводиться депресивним територіям та механізмам їх відновлення й розвитку.

Отже, економічна безпека регіонів та її забезпечення є очевидними. При цьому, постійно наголошується на необхідності посилення політики стимулювання економічного розвитку як бази і фундаменту забезпечення економічної безпеки регіонів.

Однак, слід відзначити, що питання забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону в економічній літературі розглянуто фрагментарно. Тому,

для кращого розуміння сутності фінансово-економічної безпеки регіону, важливо за необхідне розглянути підходи вчених які займались вивченням проблематики як економічної та і фінансової безпеки регіону.

Відтак, на думку Криленко В. І. [8] поняття «економічна безпека регіону» – це спроможність економіки протистояти дестабілізуючій дії соціально-економічних чинників і не створювати загрози для інших елементів регіону та зовнішнього середовища. З позиції Калини А. В. [9, с. 76] під економічною безпекою регіону пропонується розуміти комплекс заходів, що спрямовані на стійкий, постійний розвиток та вдосконалення економіки регіону, що включає протидію зовнішнім та внутрішнім загрозам (через взаємодію виробничої, соціальної та природної сфери).

Науковці Найденов Н. Д. [10] та Криворотов В. В., розглядають економічну безпеку регіону як діапазон рівнів економічних і соціальних показників, у межах яких регіон протягом довготривалого періоду стійко розвивається; комплекс заходів, що спрямовані на стійкий, постійний розвиток та вдосконалення економіки регіону, що включає протидію зовнішнім та внутрішнім загрозам (через взаємодію виробничої, соціальної та природної сфери).

Жаліло Я. А. [11, с. 25] визначає економічну безпеку регіону як спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності у світовій системі господарювання.

Колектив науковців А. Татаркін, О. Романова, А. Куклін, В. Яковлев [12, с. 80] стверджує, що економічна безпека регіону – це сукупність властивостей економічної системи регіону, що забезпечують стабільність, стійкість та поступальний характер розвитку регіону, певну незалежність і водночас інтеграцію з економікою держави в умовах дестабілізуючого впливу загроз різного виду. Абалкін Л. І. [13, с. 129] розглядає економічну безпеку регіону як сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність регіону, його

стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення.

Дефініція економічної безпеки регіону запропонована А. І. Сухоруковим, Ю. М. Харазішвілі [14, с. 218] характеризується захищеністю регіональної економіки та економічних інтересів територіальної громади від дії дестабілізуючих чинників, узгодженістю інтересів регіону в економічній, соціальній та екологічній сферах, здатністю регіональної економічної системи до самовідновлення і раціонального використання економічного потенціалу регіону під час задоволення соціальних та екологічних вимог і обмежень.

За підсумками розгляду зазначених вище підходів до трактування поняття, можна зробити висновок про те, що більшість запропонованих визначень характеризують економічну безпеку регіону як здатність регіональної економіки (через ефективну протидію ризикам) до сталого, стійкого розвитку, постійного оновлення, вдосконалення та незалежності.

Аналізуючи регіональний аспект фінансової безпеки слід звернутися до найбільш поширеного трактування цієї дефініції. Так у розумінні О. Барановського [15, с. 28] та І. Вахович [16, с. 95] фінансова безпека регіону ґрунтується на стійкості відповідної фінансової системи, її спроможності протистояти дестабілізуючим факторам, забезпечувати стабільність, ефективність та збалансованість розвитку економіки, соціальної й екологічної сфер.

Сухоруковим А. І. зазначено, що фінансова безпека регіону є частиною фінансової безпеки держави, яка відображає захищеність інтересів держави у фінансовій сфері або такий стан бюджетної, податкової та грошово-кредитної системи, що гарантує спроможність держави ефективно формувати, зберігати від надмірного знецінення та раціонально використовувати фінансові ресурси країни для забезпечення її соціально-економічного розвитку й обслуговування фінансових зобов'язань [17, с.16].

Варто зазначити, що Карпінський Б. А. [18, с. 141] характеризує фінансову безпеку регіону як збалансовану фінансову систему, основна мета

якої полягає у цілеспрямованому формуванні та реалізації заходів фінансової регіональної політики щодо забезпечення відповідності між реальними потребами та наявними можливостями економічного розвитку регіону та протидію викликам.

Виходячи з наведених визначень, можна сказати, що фінансова безпека регіону є системою, яка забезпечує стабільність фундаментальних фінансових відносин і пропорцій розвитку регіону, які формують захищеність його фінансових інтересів. Цільовою спрямованістю фінансової безпеки регіону є створення необхідних фінансових передумов для піднесення фінансового потенціалу, підвищення фінансової незалежності, а також стійкого зростання соціально-економічних показників його розвитку в поточному періоді та на перспективу.

В результаті систематизації поглядів науковців, вважаємо, що фінансово-економічна безпека регіону являє собою складне інтегроване поняття, що поєднує в собі поняття фінансової та економічної безпеки. Тому пропонуємо узагальнити та дати більш повну характеристику дані дефініції, а саме: фінансово-економічна безпека регіону – це стан економічного розвитку регіону, який характеризується високим рівнем конкурентоспроможності економіки регіону, соціально-економічної стабільності, стійкого розвитку, фінансової незалежності та можливістю протидіяти загрозам зовнішнього і внутрішнього середовища з метою забезпечення регіональних інтересів та розвитку регіону в довгостроковому періоді.

Традиційно, фінансово-економічна безпека регіону характеризується наступними найважливіші блоки:

1) економічна незалежність, яка носить відносний характер через економіко-політичну залежність регіону від центру та взаємопов'язаність різних регіональних економік (в таких умовах економічна незалежність регіону свідчить про можливість контролю регіональної влади за регіональними ресурсами; досягнення такого рівня виробництва, ефективності і якості продукції, що забезпечує її конкурентоздатність та дозволяє на рівних умовах

брати участь в міжрегіональній та міжнародній торгівлі, коопераційних зв'язках й обміні науково-технічними досягненнями);

2) стабільність та стійкість регіональної економіки (мінімізація та ліквідація загроз фінансово-економічній безпеці регіону; захист власності всіх форм; створення надійних гарантій та сприятливих умов для підприємництва; стримування чинників, спроможних дестабілізувати ситуацію, таких як боротьба з кримінальними структурами в економіці, недопущення серйозних розривів у розподілі доходів, що загрожують викликати соціальні потрясіння, тощо);

3) здатність до саморозвитку і прогресу (створення сприятливого клімату для інвестицій і інновацій, постійна модернізація та розширення виробництва, підвищення професійного рівня працівників тощо) [19, с. 65].

Фінансово-економічна безпека регіону може розглядатися як сукупність поточного стану, умов і факторів, що характеризують стабільність і поступовість розвитку регіональної економіки, визначеної незалежності та інтеграції з економікою держави, що виражається в наступних проявах:

- проведення власної економічної політики за рахунок формування власної дієздатної економічної бази;
- своєчасне реагування на виникаючі загрози регіонального характеру;
- проведення економічних заходів щодо невідкладних соціально-небезпечних ситуацій на території, пов'язаних з локальними економічними лихами або економічними прорахунками на державному рівні;
- надання допомоги суміжним територіям, де незбалансована економічна ситуація може негативно відбитися на економічних інтересах регіону;
- підтримка діючих на території економічних нормативів загальноприйнятих у світовій практиці (або директивно затверджених для даного регіону на короткий період часу), що дозволило б забезпечити гідний рівень життя населення[20].

В умовах сьогодення особливого значення набувають можливості окремого регіону формувати економічну безпеку держави, залишаючись при

цьому самостійно стійкою та прогресуючою територією, здатною ефективно нейтралізувати економічні загрози чи запобігати їх появі. Для регіону зміст фінансово-економічної безпеки полягає в можливостях дієвого контролю з боку регіональних органів управління за ефективністю використання природних, трудових, матеріальних, фінансових та інших ресурсів з метою досягнення економічного зростання і підвищення конкурентоспроможності виробництва.

Отже, цільова спрямованість фінансово-економічної безпеки регіону може бути відображена як:

- 1) сприяння економічній незалежності регіону та країни;
- 2) стійкість функціонування народного господарства;
- 3) розширення меж саморозвитку регіону на основі самозабезпечення;
- 4) розширення виробництва та сфер впровадження нововведень;
- 5) забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання;
- 6) скорочення дефіциту регіональних бюджетів;
- 7) забезпечення соціального захисту та підвищення якості життя населення.

Таким чином, фінансово-економічна безпека регіону є сукупністю поточного стану, умов і чинників, що характеризують стабільність і поступальність розвитку регіональної економіки, певної незалежності і інтеграції з національною економікою, що виказується в наступних її проявах: можливості проводити власну економічну політику в рамках держави за рахунок формування власної дієздатної економічної бази; здібності своєчасно реагувати на виникаючі загрози регіонального і державного характеру; можливості здійснювати великі економічні заходи щодо невідкладних соціально небезпечних ситуацій на території, пов'язаним з локальними економічними лихами або економічними помилками на рівні держави; здібності на договірній основі надавати допомога суміжним територіям, незбалансована економічна ситуація яких може негативно відобразитися на економічних інтересах регіону; можливості стабільно підтримувати

відповідність існуючих на території економічних нормативів, що дозволило б забезпечити гідний рівень життя населення.

Слід відзначити, що створення умов для стійкого, збалансованого розвитку регіонів України визначено як стратегічна мета реалізації державної регіональної політики, що затверджено в «Державній Стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року» [21]. А це, в свою чергу, сприятиме не тільки досягненню поставлених завдань підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів, активізації ділової активності всіх суб'єктів господарювання, покращення якості і рівня життя населення регіону, а й забезпеченню економічної та соціальної єдності держави, що є особливо актуальним в сьгоднішніх складних умовах трансформаційних змін (як економічних, так і політичних) в Україні.

1.2. Чинники, загрози та індикатори фінансово-економічної безпеки регіонів України

При дослідженні питання забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону чимала увага повинна приділятися впливу екзогенних та ендогенних загроз, які за своєю природою ускладнюють або унеможливають реалізацію державної регіональної політики, що, в свою чергу, призводить до виникнення суперечностей між суб'єктами та внутрішнім і зовнішнім середовищем, а також до зниження економічної безпеки держави загалом. Запорукою та першопричиною підвищення ефективності забезпечення економічної безпеки слугує передчасне з'ясування та прогнозування можливості виникнення явищ чи реалізації дій, що прямо чи опосередковано чинитимуть вплив на фінансово-економічну безпеку регіонів й виступатимуть в якості загрози та небезпеки. Наявність інформації про активізацію загроз дасть змогу тому чи іншому суб'єкту економічної безпеки держави вжити необхідних заходів щодо їх мінімізації чи нейтралізації.

Однак, першопричиною виникнення будь-якої загрози є чинник, який провокує виникнення загрози. З огляду на це, варто обґрунтувати суть та природу поняття «чинник», розглянути його взаємозв'язки з діалектично суміжними економічними категоріями. Чинник – наявні (позитивні чи негативні) або потенційно можливі явища чи процеси, що здійснюють пряму чи опосередковану дію на об'єкт дослідження за певних умов [22, с. 22].

В залежності від середовища виникнення розглядають зовнішні та внутрішні чинники.

1. Зовнішні чинники:

– на світовому рівні: кризові тенденції світової фінансової та економічної системи; зміна кон'юнктури світових цін і зовнішньої торгівлі; зміна процентних ставок на світовому ринку; посилення глобалізаційних процесів та конкуренції між державами у фінансовій сфері; агресивне завоювання потужними країнами світового фінансово-економічного простору; тінізація світової економіки; безконтрольність зовнішніх фінансових операцій, пов'язаних із їх інтенсифікацією й мобільністю через широке застосування новітніх інформаційних технологій; недооцінка світовою спільнотою економічних перетворень в Україні.

– на загальнодержавному рівні: політична нестабільність у країні; недостатній обсяг міжнародних резервів; високий рівень внутрішнього й зовнішнього боргів; низька інвестиційна привабливість; недосконалість бюджетної системи, міжбюджетного регулювання; відтік інтелекту; високий рівень тіньової економіки; дефіцит державного бюджету; недосконале правове регулювання фінансово-кредитної сфери; неефективність податкової й валютної політик держави; високий рівень інфляції та тінізації економіки; великі процентні ставки за кредитами; високий рівень монополізму на фінансовому ринку, нестабільність фінансового й валютного ринків; недосконалість банківської системи, розходження її інтересів із інтересами реального сектору економіки; відтік капіталу; надмірний державний борг;

надмірна залежність національної економіки від іноземного інвестування; неефективна протекціоністська політика.

2. Внутрішні чинники:

– економічні: низька ресурсна забезпеченість економічної сфери регіонів; недостатня податкоспроможність регіонів; низькі інвестиційна привабливість і активність регіонів; прорахунки в інвестиційній політиці; неправильний вибір фінансових пріоритетів регіонального розвитку; дефіцит місцевих бюджетів; значне податкове навантаження на суб'єктів господарювання; постійне недозавантаження виробничих потужностей; закриття деяких виробництв; нерозвиненість ринку фінансових послуг; недосконалість регіональної влади; недостатній інноваційний розвиток регіону; висока зношеність основних засобів; збільшення експорту сировини замість наукомісткої і високотехнологічної продукції;

– соціальні: зниження заробітної плати та інших соціальних виплат; недофінансування соціальної сфери; зростання безробіття; недостатні заощадження населення; зростання податків з доходів громадян; втрата інвестованих і депозитних коштів; збільшення процентних ставок за кредитами; непередбачені фінансові витрати; підвищення цін на матеріальні блага, тарифи, послуги; знецінення грошових заощаджень;

– екологічні: брак інвестицій у основний капітал на охорону навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; недоотримання та нецільове витрачання екологічних зборів; недостатні видатки на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення; замала фінансова підтримка на охорону біологічного різноманіття;

– науково-технологічні, які пов'язані з руйнування виробничо-технічного потенціалу і деіндустріалізація економіки, згорання НДДКР, розпад наукових колективів, перехід висококваліфікованих фахівців в інші галузі, використанням застарілих технологій і обладнання, що гальмує процеси їх модернізації та оновлення;

–інформаційні, котрі виникають унаслідок браку інформації про зовнішнє середовище, що не забезпечує зворотного зв'язку;

–матеріальні, які пов'язані зі знищенням обладнання та інших засобів виробництва;

–правові, що виникають через недосконалість правової бази, а тому змушують підприємства, що функціонують на території регіону маневрувати між законами та підзаконними актами[23].

Ідентифікація виявлених чинників, що за окремих умов мають негативний вплив на фінансово-економічну безпеку регіону, та інтерпретація безпеки як можливості або здатності протистояти деструктивним впливам вимагають визначення дефініції «загроза».

У спеціалізованій літературі існує різноманітна кількість підходів до трактування поняття «загроза». Загроза – це сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам будь-якого суб'єкта, які виступають причиною збитків, розмір яких визначається ступенем зниження економічного потенціалу регіону протягом певного проміжку часу. Загрозою можна вважати збіг обставин, що значно збільшують ризики життєдіяльності суб'єкта. Загрози виникають у результаті цілеспрямованих або неусвідомлених дій людей, органів влади, а також природних явищ. Загрози фінансово-економічній безпеці є наслідком суперечностей, що розвиваються як усередині регіону, так і за його межами.

Загрози є ключовими у системі категорій фінансово-економічної безпеки регіону і можуть розглядатися як чинники, що протистоять реалізації економічної стратегії та спонукають забезпечити її адаптивність до умов, що змінюються [24]. Тому наукове обґрунтування поняття загроз фінансово-економічній безпеці, що стримують розвиток регіону, та створення відповідної ефективної системи дадуть змогу розробити дієвий механізм попередження та мінімізації дії цих загроз.

Так, Гордієнко Т. М. [25, с. 238] під загрозами регіональній економічній безпеці розуміє чинники, які роблять неможливим чи в значному ступені

ускладнюють процес реалізації економічних інтересів території, чим створюють загрозу для життєзабезпечення соціально-економічної системи регіону. Виявлення загроз та їх усунення є пріоритетними елементами фінансово-економічної безпеки регіону.

В свою чергу, Пугач О. А. під загрозами розуміє «фактори, що безпосередньо чи у перспективі унеможливають або ускладнюють реалізацію національних економічних інтересів, створюючи перешкоди на шляху нормального розвитку економіки і безпеку незалежному державному існуванню та добробуту народу» [26, с. 214].

На думку М. А. Коваленко, загрози економічній безпеці є сукупністю «реальних та потенційно-можливих явищ і дестабілізуючих чинників, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів в економічній сфері» [27, с. 119].

Група авторів [28, с. 64] розглядають загрози як найбільш конкретну і безпосередню форму безпеки, тобто актуалізовану діючу безпеку, яка характеризується конкретною формою прояву та способу дії, або сукупністю умов та чинників, які створюють безпеку інтересам різних суб'єктів господарювання.

Досить аргументованим є визначення В. Ярочкина, який під загрозами фінансово-економічній безпеці визначає явні чи потенційні дії, що ускладнюють або унеможливають реалізацію економічних інтересів і створюють безпеку для соціально-економічної та політичної системи, цінностей і життєзабезпечення [29].

Загрози розглядають як найбільш конкретну і безпосередню форму безпеки, тобто актуалізовану діючу безпеку, яка характеризується конкретною формою прояву та способу дії, або сукупністю умов та чинників, які створюють безпеку інтересам різних суб'єктів.

У цілому проаналізувавши різні теоретичні підходи до визначення поняття загрози економічній безпеці регіонів, їх можна узагальнити так:

– сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам будь-якого суб'єкта і які виступають причиною збитків, розмір яких визначається ступенем зниження економічного потенціалу регіону протягом певного проміжку часу;

– загрозою можна вважати збіг обставин, що значно збільшують ризики життєдіяльності суб'єкта;

– загрози виникають у результаті цілеспрямованих або неусвідомлених дій людей, органів влади, а також природних явищ;

– загрози економічній безпеці є наслідком суперечностей, що розвиваються як усередині регіону, так і за його межами;

– є ключовими у системі категорій економічної безпеки регіону і можуть розглядатися як чинники, що протистоять реалізації економічної стратегії та спонукають до забезпечення її адаптивності до умов, що змінюються.

Під загрозами фінансово-економічній безпеці регіонів розуміють чинники, які унеможливають чи в значному ступені ускладнюють процес реалізації економічних інтересів території, чим створюють загрозу для життєзабезпечення соціально-економічної системи регіону. Виявлення загроз та їх усунення є пріоритетними елементами фінансово-економічної безпеки регіонів.

Для ефективного забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів необхідний постійний аналіз загроз та сукупності їх класифікаційних ознак (табл. 1.1). Оскільки такий аналіз має важливе значення не тільки для розробки адекватних заходів у рамках регіональної економіки, але й для повсякденної діяльності суб'єктів господарювання, які мають використовувати дану інформацію в процесі розробки управлінських рішень.

Своєчасна оцінка загроз фінансово-економічній безпеці регіону сприятиме дієвості організаційно-економічного механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону і, як наслідок, розвитку економіки регіону. У зв'язку з цим винятково важливим є правильне визначення і

прогнозування пріоритетів загроз, що дає змогу оптимально розподілити наявні ресурси, сили і засоби під час забезпечення безпеки.

Таблиця 1.1

Класифікація загрози фінансово-економічній безпеці регіону [30]

Критерії	Загрози	Характеристика
За місцем виникнення	- зовнішні; - внутрішні;	сформовані в економічних системах більш високого рівня ієрархії; джерелом є сама економічна система регіону;
За ступенем небезпеки	- особливо небезпечні; - небезпечні;	безповоротно дестабілізують соціально-економічного стану регіону; всі інші загрози економічній безпеці регіону;
За можливістю здійснення	- реальні; - потенційні;	вже здійснюють дію на регіональну економіку; реалізуються в залежності від низки чинників;
За типовістю	- типові для всіх регіонів; - індивідуальні;	мають місце у всіх регіонах країни; притаманні тільки окремим регіонам;
За терміном дії	- тимчасові; - постійні; - близькі;	діють короткий термін; постійно впливають на стан регіону; до 1 року; понад 1 рік;
За сферою спрямування	- виробничі; - фінансові; - експортно-імпортні; - технологічні; - інституційні та ін.;	виробничі галузі; фінансово-кредитна система; зовнішньоекономічна діяльність; технологія виробництва; діяльність державних установ;
За залежністю від регіонального управління	- об'єктивні; - суб'єктивні;	виникають без участі і mimo волі регіонального управління; виникають за рахунок дії, або бездіяльності регіонального управління;
За характером спрямування	- прямі; - непрямі;	легко визначити та їхня дія зрозуміла та чітка; дію яких визначити складно;
За вірогідністю виникнення	- маловірогідні; - вірогідні;	можливість настання яких дуже низька; реально загрозливі економічній системі регіону, близькі до реалізації;
За можливістю прогнозування	- передбачені; - непередбачувані;	можна передбачати та прогнозувати; виникають раптово, несподівано;
За масштабами здійснення	- загальнорегіональні; - локальні;	впливають на діяльність всіх суб'єктів господарювання; впливають на діяльність частини суб'єктів господарювання;
Залежно від	- незначні;	негативний результат дії яких невеликий;

збитку	- катастрофічні;	втрати після дії яких для регіону руйнівні;
За можливістю управлінського впливу	- керовані;	можна попередити та знизити негативний вплив;
	- некеровані;	по яких можна тільки ліквідувати наслідки;
За природою походження	- природні;	не залежать від діяльності людини;
	- техногенні;	залежать від діяльності людини;
	- соціальні.	суспільні відносини.

Слід відзначити нестабільність системи загроз в умовах ринкової економіки. Різні загрози фінансово-економічній безпеці регіону в різні періоди часу можуть бути більш, або менш важливими. У умовах сьогодення основними загрозами для фінансово-економічної безпеки регіону можна визначити наступні (рис. 1.1):

Рис. 1.1. Типологізація загроз фінансово-економічній безпеці регіону

Джерело: розроблено автором

Наявність значної кількості загроз потребує впровадження заходів щодо їх мінімізації. Так, однією з передумов протидії загрозам є поліпшення заходів організаційно-правового регулювання економічної безпеки, що передбачає виявлення і дослідження причин нестабільного економічного стану в регіоні та

стадій його розвитку (оцінка рівня фінансово-економічної безпеки); розробка плану економічних, фінансових та інших комплексних перетворень відповідно до положень стратегії національної економічної безпеки. Базовим етапом у цьому процесі є реалізація заходів, пов'язаних із визначенням рівня фінансово-економічної безпеки в регіоні [31]. Це багатогранний процес, який охоплює дослідження особливостей розвитку соціально-економічного потенціалу регіону. Пріоритетними є економічні та соціальні дослідження, оскільки вони відображають розвиток виробничого сектору економіки регіону й соціальної інфраструктури регіональної системи, яка забезпечує підтримку певних стандартів життєдіяльності населення – соціуму. При цьому безпосередньо оцінка фінансово-економічної безпеки регіону дає змогу визначити рівень економічного розвитку території. Оцінка фінансово-економічної безпеки здійснюється в чотири етапи:

– розробка системи індикаторів фінансово-економічної безпеки відповідно до внутрішньої структури. Кожен елемент структури характеризується показниками, які відображають специфіку розвитку регіональної системи. Безпосередній відбір показників, як зазначають Т. Агапова та В. Сенчагов, слід здійснювати з урахуванням таких моментів: доцільно розділити показники на дві групи (показники-критерії, орієнтовані на оцінку рівня економічної безпеки, та аналітично-інформаційні додаткові показники); необхідно виключити показники, які важко розрахувати, а також індикатори, для яких порогове значення визначити неможливо; здійснювати розрахунок показників, ураховуючи не тільки взаємозв'язок між ними, але і їх сукупний вплив на рівень економічної безпеки регіону [32, с. 46];

– розрахунок порогових значень фінансово-економічної безпеки на основі експертного методу оцінки не лише порогового значення, а «коридору», який визначає передкризову зону економічного розвитку регіону – перехід від стану економічної безпеки до стану економічної небезпеки й навпаки;

– компаративний аналіз фактичних значень індикатора фінансово-економічної безпеки та граничної величини, що дає змогу визначити рівень

фінансово-економічної безпеки за одним з індикаторів, але не відображає загальний розвиток територіального утворення;

– визначення інтегральної (комплексної) бальної оцінки фінансово-економічної безпеки регіону, яка відображає рівень розвитку регіональної економіки за сукупністю індикаторів фінансово-економічної безпеки.

Досягнення критеріальних вимог до будь-якого виду безпеки реалізується через систему індикаторів. Визначення реальних значень індикаторів безпеки та їх порівняння з пороговими значеннями дасть змогу оцінити дійсний стан рівня безпеки, оскільки наближення індикаторів до їх гранично допустимої величини свідчить про акумуляцію загроз соціально-економічній стабільності суспільства, а перевищення граничних або порогових значень – про входження суспільства в зону нестабільності та соціальних конфліктів, тобто про реальний підрив економічної безпеки [33]. На регіональному рівні важливо виділити такі індикатори фінансової-економічної безпеки (рис. 1.2):

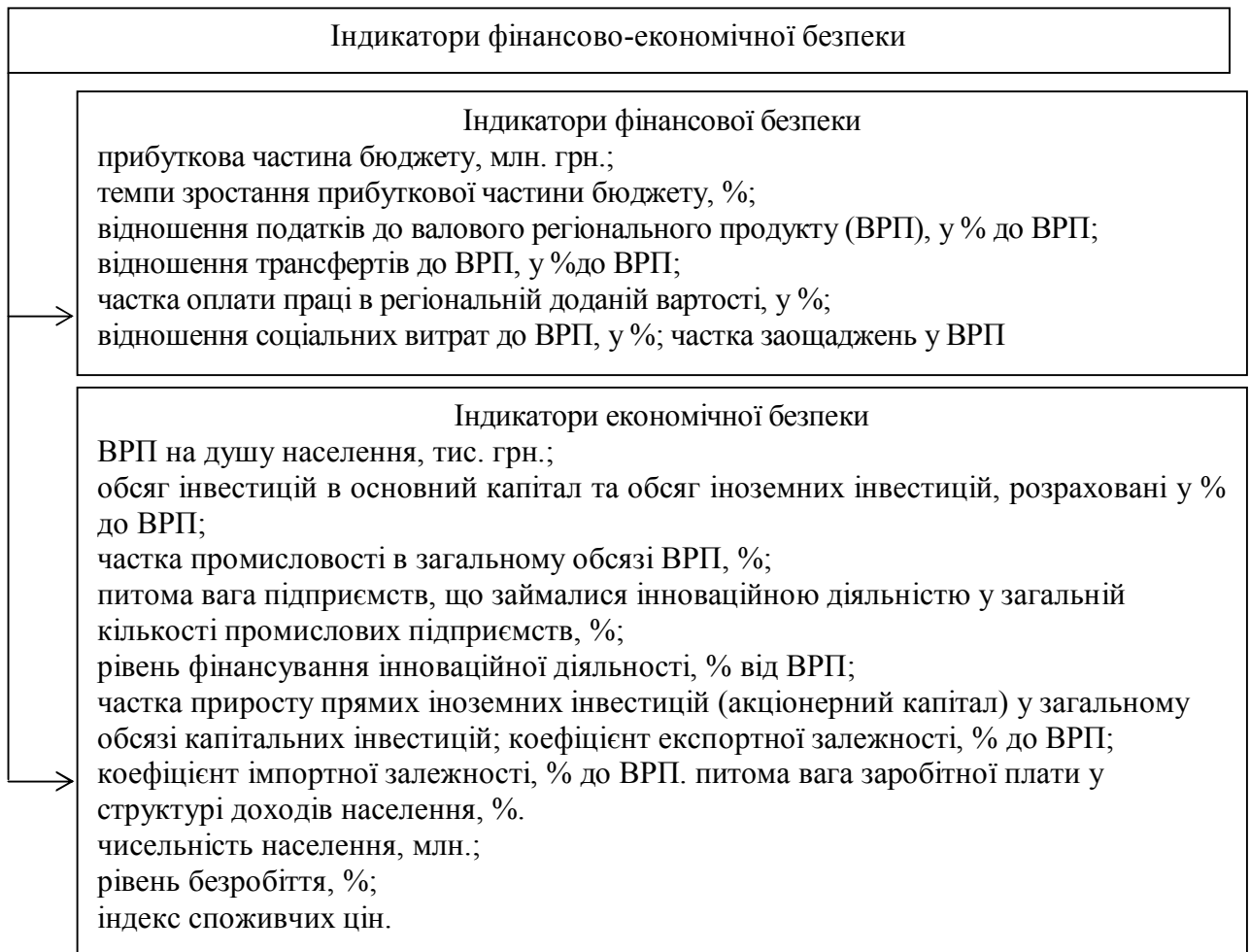

Рис. 1.2. Індикатори фінансово-економічної безпеки регіонів

Джерело: складено за: [34; 35]

Розрахунок комплексної оцінки фінансово-економічної безпеки дає змогу визначити кількісну характеристику фінансово-економічних явищ, які відбуваються, виявити стан економічної безпеки регіону (нормальна, передкризова, кризова ситуації), основні загрози фінансово-економічному розвитку регіону в розрізі системних характеристик безпеки (рис. 1.3).

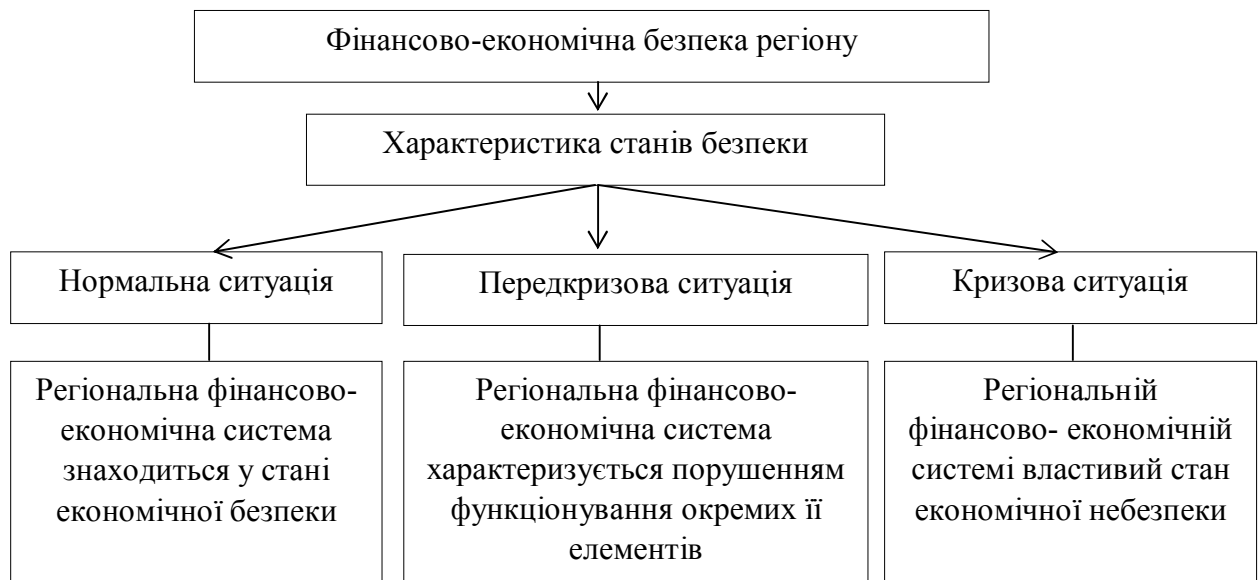

Рис. 1.3. Системні характеристики станів економічної безпеки регіону [36, с. 80]

Стан економічної безпеки характеризується нормальною ситуацією, якщо регіональна соціально-економічна система спроможна до стійкого розвитку та інтенсивного економічного зростання, забезпечення високого рівня та якості життя населення, передбачення та протистояння зовнішнім і внутрішнім чинникам-загрозам. Передкризова ситуація характеризується порушенням функціонування окремих її елементів, що є передумовою дестабілізації розвитку території; сприяє погіршенню ситуації за відсутності заходів усунення причин негативних змін. Кризовій ситуації властивий стан економічної небезпеки, основними рисами якої є криза функціонування основних елементів системи (виробничого, фінансового, трудового потенціалу); створення стійких джерел кризи, для усунення яких необхідне впровадження

комплексу заходів, орієнтованих на усунення чинників-загроз і нейтралізацію їх наслідків та на відновлення процесів життєдіяльності регіону.

1.3. Місце фінансово-економічної безпеки регіонів в системі забезпечення економічної безпеки держави

Термін «безпека» почав вживатися з 1190 р. і на той час означав спокійний стан духу людини, яка вважала себе захищеною від будь-якої небезпеки. Однак у цьому значенні він не прижився в лексиці народів Західної Європи і до XVII ст. вживався досить рідко [37]. У перекладі з грецької «безпека» означає «володіти ситуацією» [38], тобто безпека – це такий стан суб'єкта, за якого ймовірність зміни властивих цьому суб'єкту якостей та параметрів його зовнішнього середовища незначна, менше певного інтервалу.

На сучасному етапі державотворення як ніколи раніше виникає потреба людей у безпеці стосовно різних сфер життєдіяльності, і тому під «безпекою» розуміють низький рівень загроз, які можуть перешкоджати стійкому функціонуванню певного суб'єкта. Так, у 1998 р. було ухвалено Концепцію економічної безпеки України, де її суть визначено як «... спроможність національної економіки забезпечити свій вільний, незалежний розвиток і утримати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих варіантів розвитку подій, та здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз». У Концепції визначено основні загрози національній безпеці України і розкрито їх суть, розглянуто питання безпеки реального та фінансового секторів економіки, функціональні і відтворювальні аспекти економічної безпеки та приведені інтегральні показники економічної безпеки України [39, с. 56].

Саме поняття «економічна безпека» вперше було вжито в 1994 р. Г. Пастернак-Таранушенком. Згідно його тлумаченню: «економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для

плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [40, с.29].

У Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [41] визначено, що економічна безпека – це стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання.

І. Мішина доводить, що економічна безпека держави – це основа життєдіяльності суспільства, його соціально-політичної та національно-етнічної стійкості; а економічну безпеку визначено як економічні відносини, горизонтальні і вертикальні, між державою, регіонами, підприємствами й окремими індивідами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб'єктів економіки, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [42, с. 3].

Українські дослідники І. Бінько та В. Шлемко доводять, що «економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави» [43, с. 8].

Жаліло Я. А. визначає економічну безпеку країни «як складну багатофакторну категорію, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання» [44, с. 15].

На думку Варналія З. С. економічну безпеку держави можна трактувати як систему економічних відносин, яка ґрунтується на механізмі узгодження економічних інтересів суб'єктів господарської діяльності, який дає можливість вирішувати економічні конфлікти з найменшими втратами та забезпечує

незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність національної економіки у взаємодії із внутрішнім і зовнішнім середовищем [45, с. 54].

Більш комплексно трактування сутності поняття «економічної безпеки» можливо визначити через виокремлення її основних цілей, зокрема:

- забезпечення високої фінансової ефективності робіт, фінансової стійкості та незалежності підприємства;
- забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу підприємства;
- досягнення високої ефективності менеджменту, оптимальної та ефективної організаційної структури управління підприємством;
- досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, належної ефективності корпоративних НДДКР;
- мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан довкілля;
- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства;
- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці і досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів та відділів підприємства;
- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна, а також комерційних інтересів [46, с. 47-48].

Таким чином, на основі аналізу розглянутих трактувань економічної безпеки держави можемо виокремити наступні підходи: ресурсно-функціональний; гармонізаційний; захисний; стійкісний; інформаційний; економіко-правовий; фінансовий.

Усі вищезазначені підходи до тлумачення поняття економічної безпеки держави ґрунтуються на таких основних характеристиках:

- стійкість та стабільність, протидія внутрішнім і зовнішнім загрозам, що характеризуються міцністю та надійністю зв'язків між усіма елементами економічної системи, стабільність економічного розвитку держави, стійкість дотримування та знешкодження дестабілізуючих загроз-факторів;

– економічна незалежність, під якою розуміємо насамперед можливість для будь-якого суб'єкта економічної безпеки самостійно приймати і реалізовувати стратегічні економічні та політичні рішення для розвитку, можливість використовувати національні конкурентні переваги для забезпечення стабільності та розвитку;

– самовідтворення та саморозвиток. Ця характеристика передбачає створення необхідних умов для ведення ефективної економічної політики та розширеного самовідтворення, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки на світовій арені;

– національні інтереси. Ця характеристика визначає спроможність національної економіки захищати національні економічні інтереси [47].

Зазначені тлумачення є далеко не повним переліком щодо визначення сутності «економічної безпеки», але узагальнюючи усе вище наведено можна наголосити на тому, що економічна безпека як категорія економічної науки відбиває складну взаємозалежну систему економічних (і навіть правових, адміністративних і політичних) відносин на різних рівнях, серед яких виділяють: мега (міжнародний), макро (національний), мезо (регіональний), мікро (окремо узятій господарської структури), нано (особистості).

Особливої уваги заслуговує мезо (регіональний) рівень, адже стан економічної безпеки країни, на пряму залежить від рівня фінансово-економічної безпеки регіонів, яка тісно взаємопов'язана з іншими складовими та чинить вплив не лише на економічну, а в цілому на національну безпеку країни. Враховуючи сказане вище, визначимо місце фінансово-економічної безпеки регіону як однієї з важливих складових в ієрархії економічної безпеки держави (рис. 1.4). Місце фінансово-економічної безпеки регіонів обумовлене триєдиною природою: як результат деструктивних змін економічної безпеки на макрорівні; як чинник змін стану економічної безпеки держави (загроза або потенціал); забезпечення фінансово-економічної безпеки як процес, що є складовою системи забезпечення економічної безпеки держави.

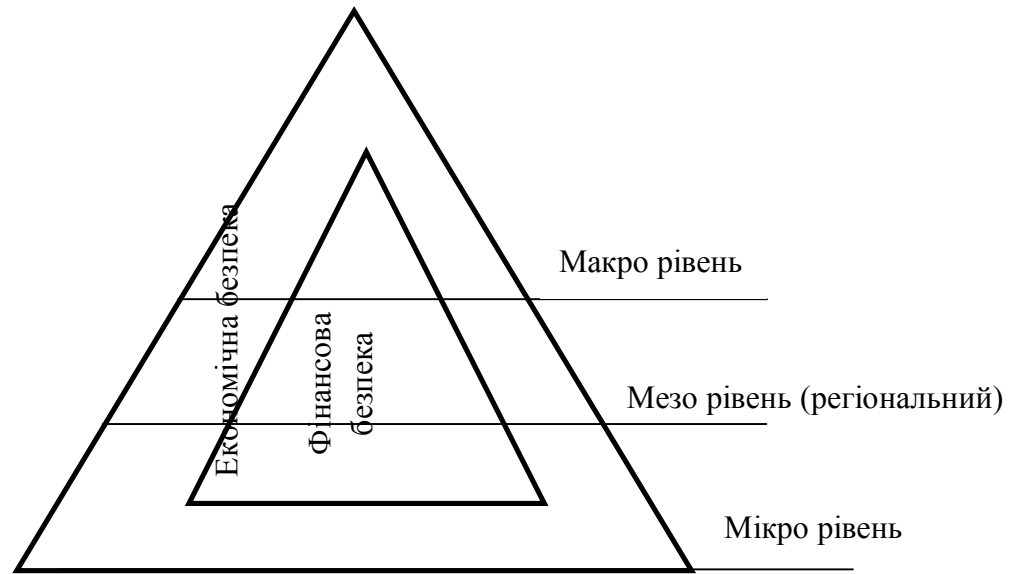

Рис. 1.4. Місце фінансово-економічної безпеки регіону в системі забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: розроблено автором

У стратегічному плані рівні економічної безпеки підприємства, регіону і держави неподільні, оскільки здійснення як індивідуальних відтворювальних процесів, так і процесу суспільного відтворення можливе лише за умови органічного об'єднання інтересів держави, регіонів та суб'єктів господарювання.

Складовими фінансово-економічної безпеки на регіональному рівні є:

– фінансова, що характеризується стійкістю фінансової та регіональної бюджетної системи, здатністю забезпечити соціально-економічну стабільність і розвиток регіону;

– інвестиційна – рівень інвестування регіональної економіки, що забезпечує її розширене відтворення, раціональну реструктуризацію та технологічне переозброєння;

– інноваційна – визначається рівнем науково технічного розвитку підприємств регіону та впровадженням інновацій;

–енергетична –характеризуєтьсярівнем енергоспоживання та структурою енергобалансу в межах нормативних значень, а також забезпечення економіки й населення регіону енергією;

–зовнішньоторговельна– основною метою якої є забезпечення стабільного економічний розвиток регіону та створення умов для взаємовигідної економічної співпраці;

–соціальна – стан регіональної економіки, при якому може гарантуватися такий рівень людського розвитку на даній території, що відповідає обраним на основі передового зарубіжного досвіду нормативним значенням;

–демографічна –забезпечення високий рівень життєдіяльності населення регіону, надійного існування і стійкого розвитку до з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави;

– продовольча – рівнем забезпеченості регіону продовольством, якістю продуктів харчування;

– екологічна – її порушення проявляються в перевищенні допустимих норм забруднення довкілля, у великих витратах на ліквідацію наслідків техногенних катастроф[48].

Регіони є найважливішими елементами організації господарства країни, які забезпечують стійкі просторові зв'язки, цілісність соціально-економічного розвитку, а також однією з передумов подальшого розвитку економіки та забезпечення економічної безпеки країни. У сформованих умовах проблема фінансово-економічної безпеки з позиції взаємодії національних і регіональних інтересів набуває першочергового значення, стає стрижнем усієї економічної політики держави, задає контури всіх основних політичних рішень, що, у свою чергу, визначає необхідність відповідних наукових досліджень. Фінансово-економічна безпека кожного і всіх регіонів у сукупності покликана гарантувати економічну безпеку держави в цілому. Формально роль фінансово-економічної безпеку регіонів в забезпеченні економічної безпеки держави можна представити в такий спосіб (рис 1.5).

Відтак, система забезпечення економічної безпеки України складається з ефективності заходів, прийнятих для її забезпечення на регіональному рівні, забезпечення стійкого економічного розвитку регіонів і мультиплікативного ефекту від взаємодії складових економічної безпеки держави. Приведена формула показує залежність економічної безпеки України від рівня фінансово-економічного розвитку регіону і важливість державної регіональної економічної політики для її забезпечення [49].

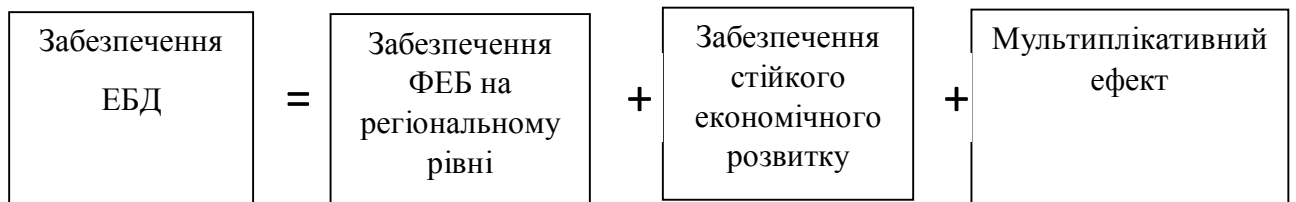

Рис. 1.5. Забезпечення економічної безпеки держави [49]

З виведеної вище формули забезпечення системи економічної безпеки держави прослідковується її залежність від рівня фінансово-економічної безпеки регіону. Оскільки виявляється двоїстий характер впливу рівня розвитку регіону на економічну безпеку (рис 1.6).

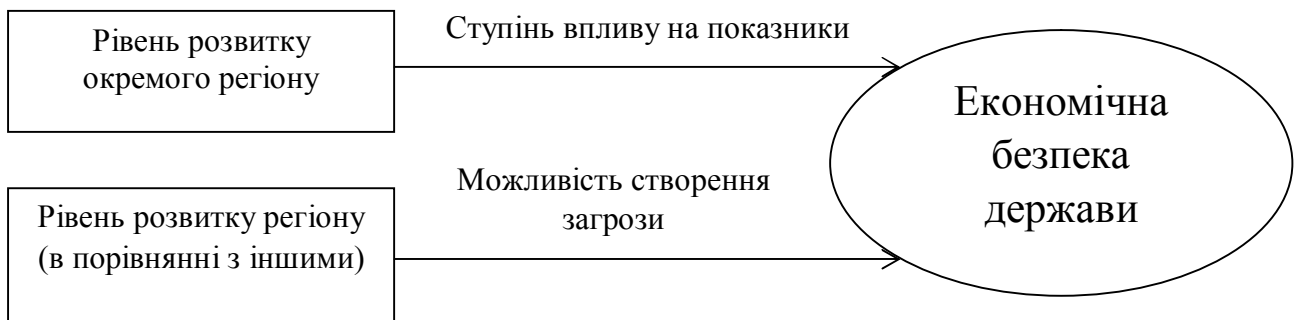

Рис. 1.6. Схема впливу фінансово-економічного розвитку регіону на економічну безпеку держави [49]

З рисунка видно, що рівень розвитку окремого регіону, по-перше, деякою мірою впливає на показники економічної безпеки, причому, чим вище рівень розвитку регіону, тим вище його вплив на показники економічної безпеки України. По-друге, рівень розвитку регіону в порівнянні з іншими регіонами створює можливість загрози економічної безпеки, іншими словами, якщо в

регіоні створюються осередки напруженості будь-якого роду (економічної, соціальної, екологічної і т.п.), то це – загроза економічної безпеки України.

Вплив регіонів на забезпечення економічної безпеки держави лише посилюється. Так, 05.02.2015 року був прийнятий ЗУ «Про засади державної регіональної політики» [50]. У рамках нової регіональної політики ефективність забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону залежить від його спроможності самостійно, за рахунок власних ресурсів та згідно з чинним законодавством і в інтересах жителів громади вирішувати питання місцевого значення.

Проте на сьогодні в переважній більшості регіонів України органи місцевого самоврядування неспроможні їх вирішувати через відсутність ефективних джерел фінансування, занепад інфраструктури (необхідних доріг, будівель, споруд), а також брак кадрів відповідної кваліфікації. Тому значна частина питань місцевого значення не вирішується належним чином – не утримується та не розвивається місцева інфраструктура, уповільнюється розвиток підприємництва, знижується рівень продуктивної зайнятості населення. Відтак, необхідною передумовою забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки є відмова від централізованої моделі та перехід до децентралізації влади, який передбачатиме побудову системи територіальної організації виконавчої влади, посилюючи їх конституційно-правовий статус[52].

У напрямі забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону через децентралізацію, яка проявлятиметься в розширенні його адміністративних повноважень і ресурсних можливостей, насамперед зміниться пропорційність та механізм перерозподілу бюджетно-фінансових ресурсів. Так, завдяки збільшенню рівня фінансової автономії розробка та реалізація органами регіональної влади та місцевого самоврядування програм розвитку може мати закінчений характер та принести реальні економічні результати. Крім того, на загальнодержавному рівні децентралізація може створити такі умови, за яких між територіальними громадами виникатиме взаємна конкуренція за ресурси.

Безперечно, здійснення фіскальна децентралізації є необхідним кроком з огляду на євроінтеграційний зовнішньополітичний та внутрішньоекономічний курс розвитку держави. Проте необхідно врахувати, що адміністративно-територіальна реформа може як позитивно вплинути на економічну безпеку регіону, так і призвести до негативних результатів. Звісно, як і всі інвестиційні проекти, таке планування розвитку економіки регіону та забезпечення її безпеки, з одного боку, має свої ризики, а з іншого – формує нові можливості та перспективи (табл.1.2).

Таблиця 1.2

Ризики та можливості для економічної безпеки держави в процесі реалізації політики децентралізації чи її відсутності[52]

Ризики для економічної безпеки держави без реалізації політики децентралізації регіонів	Можливості для економічної безпеки держави в процесі реалізації політики децентралізації регіонів
<ul style="list-style-type: none"> – збереження бюджетної та фінансової залежності регіону від центральних органів державного управління; – ослаблення системи регулювання і контролю економіки органами регіональної влади та місцевого самоврядування; – низька ефективність реалізації програм запобігання кризових явищ та підтримки фінансово-економічних можливостей базових галузей регіону; – уповільнення темпів розвитку інвестиційного середовища та зменшення обсягів фінансово-кредитних ресурсів для реального сектора економіки; – погіршення якості формування системи міжгалузевої та міжсекторної кооперації регіональними бізнес-структурами; – неспроможність до створення умов для підвищення ефективності та надійності функціонування житлово-комунального господарства регіону; – подальше зростання диспропорцій у економічній сфері між районами і містами та загострення депресивності територій; – переважання в діяльності управлінських структур особистісних та корпоративних інтересів над регіональними; – низька заінтересованість регіональних суб'єктів бізнесу у розвитку науково-технологічної сфери; 	<ul style="list-style-type: none"> – покращення економіко-правового середовища регіону для підприємницької діяльності та розвитку бізнесу; – формування та розбудов дієвої інституційної інфраструктури фінансово-ресурсного та інвестиційного забезпечення регіонального підприємництва; – підвищення інноваційної активності та науково-технічного та технологічного потенціалу; – прискорення темпів розширення внутрішньорегіонального споживчого ринку та інтенсифікації міжрегіонального співробітництва; – досягнення структурних змін та усунення диспропорцій в економіці регіону; – підвищення зацікавленості та відповідальності суб'єктів господарювання у розбудові регіональної інфраструктури; – покращення якості антимонопольної політики та конкурентного середовища в економіці регіону; – посилення контролю за дотриманням державних стандартів і гарантій в оплаті праці та забезпечення колективно-договірного регулювання регіонального ринку праці; – забезпечення належного фінансування програмних заходів розвитку соціальної сфери, системи охорони здоров'я та освіти;

– загострення кризових явищ у секторах соціального обслуговування та гуманітарного пізнання.	– активізація діяльність з розвитку міжнародного та транскордонного співробітництва
--	---

За для мінімізації ризиків економічній безпеці держави в процесі реалізації політики децентралізації регіонів потрібно систему заходів щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів, які можна звести до таких етапів: розробка критеріїв та параметрів (порогових значень) фінансово-економічної безпеки регіонів; моніторинг та прогноз ризиків та загроз фінансово-економічній безпеці регіонів; діяльність держави (або іншого суб'єкта) із забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів.

Таким чином, досягнення найвищих результатів у забезпеченні економічної безпеки держави в процесі децентралізації регіонів слід запровадити комплексний механізм, що включатиме інституційну, організаційну та економічну складові (рис. 1.7)

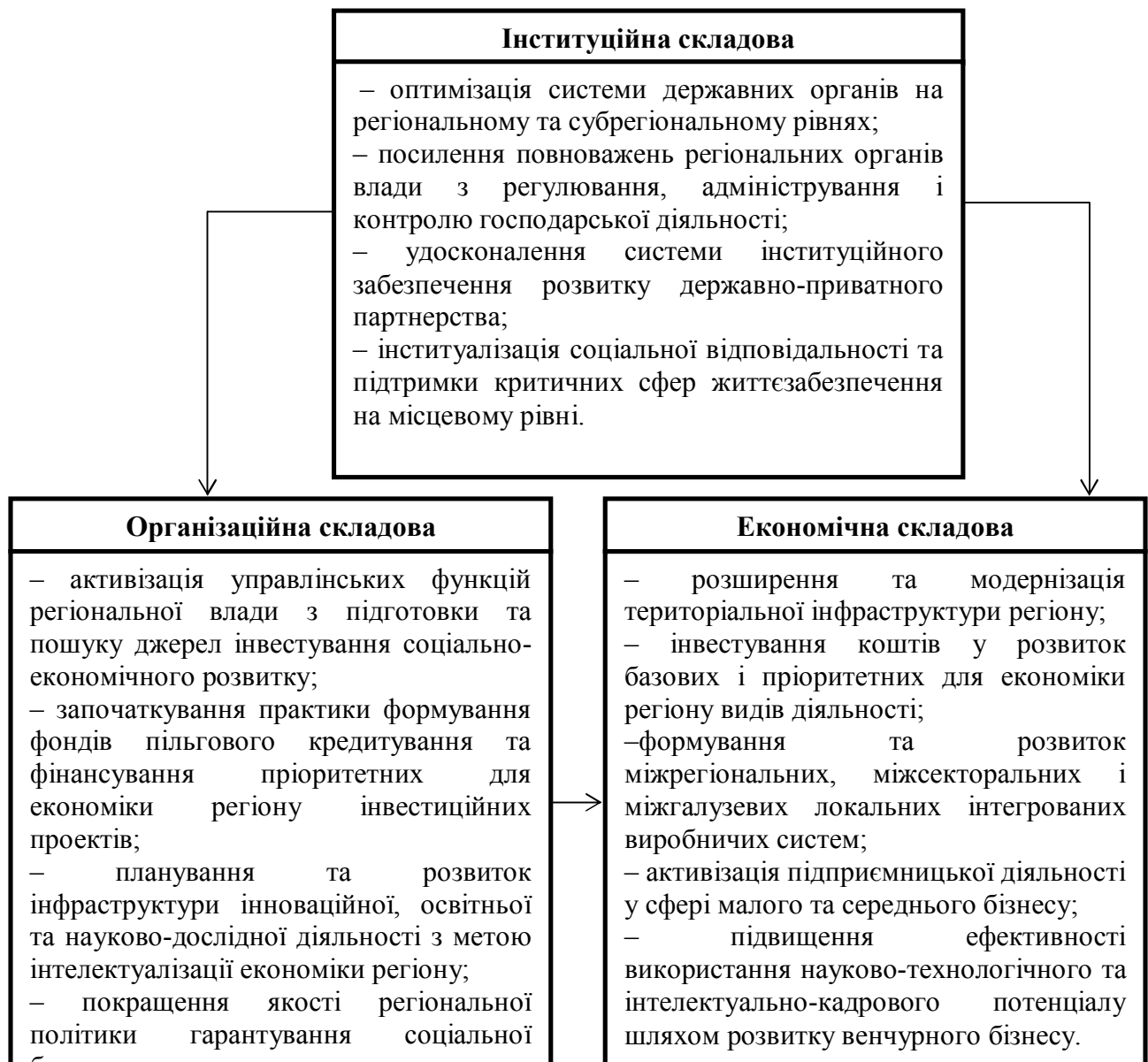

Рис. 1.7. Механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону в процесі децентралізації[52]

Необхідно врахувати, що застосування механізму обумовлено взаємною залежністю та підтримкою, посилення яких дозволить реалізувати завдання максимально ефективного використання потенціалу для забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону та досягнення позитивних змін. Безперечно, що децентралізація прискорить темпи розв'язання постійних проблем у забезпеченні фінансово-економічної безпеки регіону та матиме позитивне відображення на рівні економічної безпеки держави.

Відтак фінансово-економічна безпека регіону має особливе значення у формуванні економічної безпеки держави, яке полягає в тому, що вона виконує роль буфера при активізації загроз стабільності для основних рівнів господарської системи [53]. Таким чином, зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів на сучасному етапі набуває все більшого значення, оскільки державі з центру стає важче розв'язувати різного роду локальні проблеми.

Висновки до розділу 1

Дослідження концептуальних основ фінансово-економічної безпеки регіонів дозволило сформулювати ряд висновків.

В результаті систематизації поглядів науковців, встановлено, що категорія «фінансово-економічна безпека регіону» являє собою складне інтегроване поняття, увага до якого обумовлена тим, що соціальні й економічні процеси, структура виробництва й споживання набувають усе більше вираженого регіонального характеру.

На основі аналізу підходів науковців щодо сутності фінансової та економічної безпеки регіонів сформульовано визначення, яке, на відміну від уже існуючих, є комплексним і показує зв'язок між такими основними елементами, як інтереси та загрози.

Встановлено, що загрози фінансово-економічній безпеці регіону обумовлені змінами зовнішніх та внутрішніх елементів середовища функціонування регіону, до того ж ймовірність реалізації загрози тим вища, чим більше її інтенсивність. Рівень негативного впливу загроз на економічну безпеку регіону залежить від структури господарського комплексу та соціально-економічної ситуації в регіоні. Загрози економічній безпеці у галузях матеріального виробництва практично миттєво трансформуються у соціальну сферу регіону.

Визначено місце фінансово-економічної безпеки регіону в системі забезпечення економічної безпеки держави та доведено її значущість в цілому. Тобто при забезпеченні економічної безпеки держави, особливої ваги повинна набувати реалізація регіональних (територіальних) інтересів, а саме: відповідність рівня життя населення та способу життя населення, його окремих прошарків та груп державним та світовим стандартам; наявність регіональних бюджетно-фінансових та інших економічних засобів регулювання економіки; існування можливостей для використання наявних ресурсів (в першу чергу трудових); функціонування інфраструктурного забезпечення внутрішніх та міжрегіональних зв'язків.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СКЛАДОВИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК З ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ

2.1. Методи визначення рівня фінансово-економічної безпеки регіонів

Наявність кризових явищ соціально-економічного розвитку регіону, з однієї сторони, зумовлена неефективним антикризовим регіональним управлінням, з іншої – нівелюванням впливу дестабілізуючої дії різних факторів на регіональний розвиток. Активізація дії дестабілізуючих чинників призводять до поглиблення відмінностей у рівнях конкурентоспроможності регіонів держави, здатних перетворитись в різного роду загрози для економіки держави. В наслідок чого виникає потреба моніторингу та визначення ефективних методів оцінки фінансово-економічної безпеки регіону з метою зміцнення економічної безпеки держава.

Вважаємо, що визначення рівня фінансово-економічної безпеки регіонів, повинна включати три основні етапи (рис. 2.8).

Перший етап – підготовчий. Він включає в себе мету і завдання аналізу фінансово-економічної безпеки регіону, вибираються методи його здійснення і визначаються джерела інформації. Відповідно до мети дослідження об'єктом аналізу є стан фінансово-економічної безпеки регіону, а предметом аналітичної роботи – аналіз стану фінансово-економічної безпеки регіону. Базою інформаційного забезпечення для дослідження фінансово-економічної безпеки

регіону служать статистичні щорічники України, законодавчі та нормативні акти України.

Етап другий – аналітичний. Аналіз фінансово-економічної безпеки регіону проводиться за допомогою індикативного методу, який здійснюється шляхом зіставлення фактичних і порогових значень показників стану фінансової та економічної безпеки регіону. Зіставлення даних показників з їх пороговими значеннями дає можливість визначити стан економіки регіону за ступенем наближеності до економічної безпеки, економічного ризику, економічної загрози або економічної небезпеки регіону.

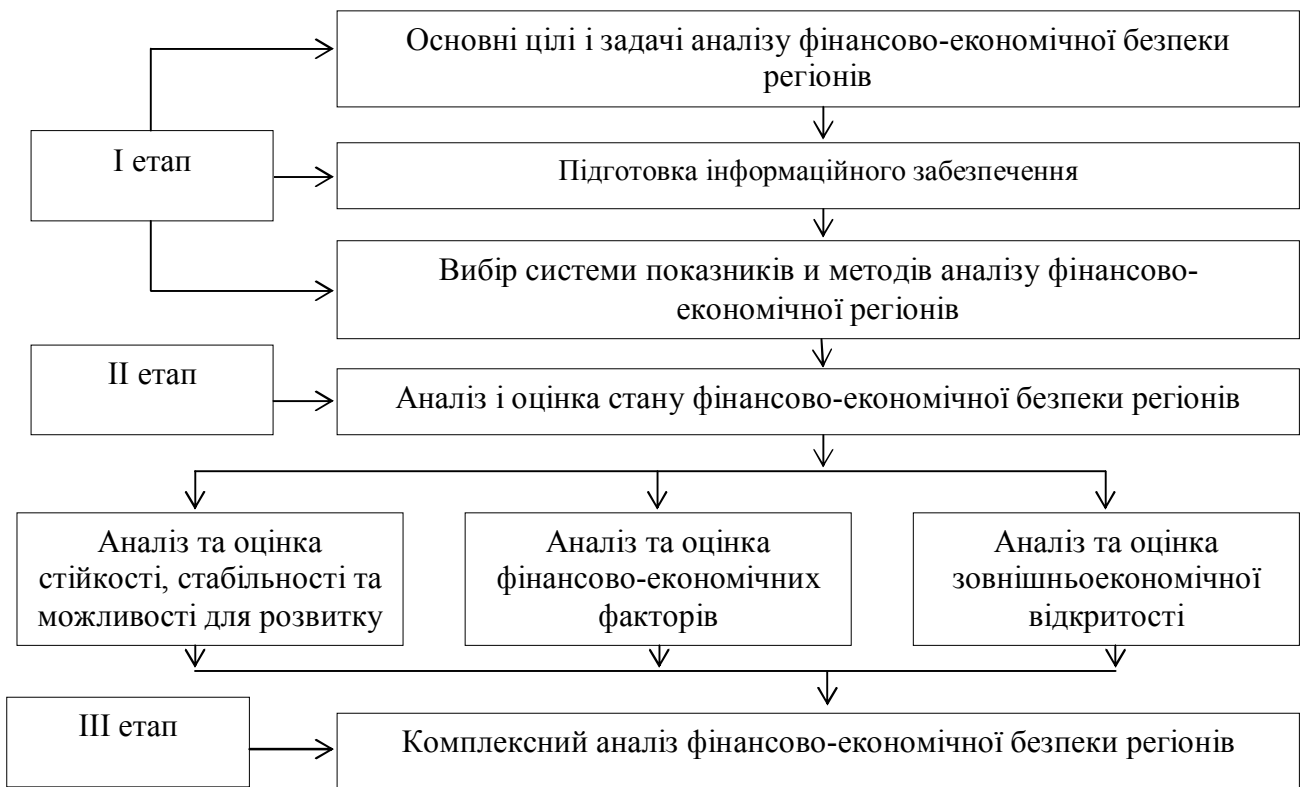

Рис. 2.8. Етапи оцінки фінансово-економічної безпеки [54, с. 167]

Етап третій є комплексним аналізом фінансово-економічної безпеки регіону. Здійснення комплексної діагностики фінансово-економічної безпеки регіону можливо за допомогою методики SWOT-аналізу. Значення сильних і слабких сторін, можливостей і труднощів економіки регіону можна трактувати при застосуванні аналізу і оцінки фінансово-економічної безпеки регіону наступним чином: сила – стан економічної безпеки в регіоні, можливості – стан

економічного ризику в регіоні; недоліки – стан фінансово-економічної загрози в регіоні; труднощі – стан фінансово-економічної небезпеки в регіоні [55].

Однак на даному етапі дослідження для нас насамперед важливо визначити метод за яким проводити оцінку фінансово-економічної безпеки регіону.

На основі аналізу основних теоретичних напрацювань щодо методів оцінки фінансово-економічної безпеки регіонів представимо їх у вигляді наступних груп:

1. Визначення і моніторинг основних макроекономічних показників і порівняння їх із граничними значеннями, а також індикативний аналіз.
2. Методи експертної оцінки для ранжування територій за рівнем загроз.
3. Використання відносних темпових показників за основними макроекономічними показниками і динаміка їх змін.
4. Методи математичного апарату, в тому числі багатовимірного статистичного аналізу, теорії ігор з природою і т.п.
5. Використання економічних інструментів при оцінці наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитку[56, с. 32].

Вважаємо, що найбільш підходящим для визначення показника фінансово-економічної безпеки є індикативний метод, суть якого полягає у зіставленні фактичних і порогових значень показників. Це дає можливість визначити становище, в якому перебуває економіка та вжити відповідних заходів.

Основним критерієм під час вибору переліку індикаторів економічної безпеки регіону, що підлягають розрахунку та подальшій оцінці, слугує рівень вразливості окремих сфер регіональної економіки, а також найбільший ступінь впливу окремих дестабілізуючих чинників на реалізацію регіональних фінансово-економічних інтересів. Індикатори обираються з огляду на необхідність комплексної оцінки наступних складових фінансово-економічної безпеки регіону як інвестиційна, інноваційна, фінансова, енергетична, зовнішньоторговельна, продовольча, соціальна безпека тощо. Відхилення

індикаторів від граничних (порогових) значень призводить до порушення нормального перебігу відтворювальних процесів, виникнення або посилення негативних тенденцій суспільного розвитку, що позначається на загальному рівні економічної безпеки регіону. На основі аналізу системи індикаторів, які дають змогу комплексно й адекватно сприймати характер соціально-економічних процесів завдяки їх відповідності регіональним інтересам і нормативам економічної безпеки визначається стан економічної безпеки регіону.

Порівняння фактичного значення показників із пороговими відображає стан економічної безпеки України. Порогові значення переглядаються залежно від стану економіки й тих завдань, що виникають на певному етапі її розвитку.

Інвестиційна безпека регіонувимірюється індикаторами, що свідчать про інвестиційну активність порівняно з валовим регіональним продуктом. Аналогічний індикатор інвестиційної безпеки України, з яким порівнюється індикатор інвестиційної безпеки регіону, характеризується відношенням реальних інвестицій до валового внутрішнього продукту [14, с. 229]. Внаслідок постійного дефіциту інвестицій виникає фізичне та моральне спрацювання обладнання, його некомпенсоване вибуття. У результаті відбувається зниження випуску продукції, зниження її конкурентоспроможності, дискваліфікація працюючих на технологічно відсталому обладнанні.

Узагальнюючий індикатор інвестиційної безпеки регіону або норма інвестування (L) розраховується як частка валових інвестицій у % до ВРП. Індикатор L є відносним показником і розраховується за формулою:

$$L = I / G \times 100 (\%), (2.1)$$

де I – обсяг валових інвестицій, що надійшли в економіку країни, включаючи прямі іноземні інвестиції, за відповідний період (капітальні інвестиції); G – ВРП (ВВП) за відповідний період.

Елементами валових інвестицій за системою національних рахунків України є валове нагромадження основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів і чистий приріст цінностей, тобто активів, які

не використовуються у виробництві або споживанні, а слугують засобом збереження вартості з плином часу.

Порогове значення узагальнюючого індикатора інвестиційної безпеки регіону, зважаючи на світовий досвід і враховуючи стан економіки транзитивних країн, можна прийняти на рівні 25-30 %. Узагальнюючий індикатор інвестиційної безпеки регіону може бути доповнений індикатором перевищення річних темпів зростання валових інвестицій над річними темпами зростання ВРП. При зростаючій економіці значення цього індикатора мають бути більшими за одиницю. Бажаний рівень індикатора перевищення темпів зростання валових інвестицій над темпами зростання ВРП визначається з огляду на орієнтири та прогнозовані темпи розвитку економіки регіону.

Окремо слід розраховувати індикатор, що характеризує обсяг прямих іноземних інвестицій ПІ на одну особу(на кінець року) у млн. дол. США. Це необхідно для характеристики діяльності щодо залучення прямих іноземних інвестицій (ПІ)у регіональну економіку та проведення відповідних порівнянь з іншимирегіонами, країною загалом регіонами інших країн.

Індикатор рівня використання заощаджень для інвестицій (N) свідчить, яка частина заощаджень в економіці не трансформується в інвестиції, тобто який обсяг інвестиційного потенціалу регіону не використовується. Цей індикатор розраховується за формулою:

$$N = (S - I) / S \times 100 (\%), (2.2)$$

де I– обсяг валових інвестицій, що надійшли в економіку регіону за відповідний період;

S– обсяг валових заощаджень за відповідний період.

Інноваційна безпека регіонухарактеризується рівнем фінансування наукових і науково-технічних робіт (НТР), інноваційною активністю підприємств, часткою інноваційної продукції в реалізованій промисловій продукції.

Основний індикатор інноваційної безпеки регіону (I_{ins}) обчислюється як відношення обсягу фінансування НТР за рахунок усіх джерел (VF) до ВРП (G) за певний період:

$$I_{ins} = (VF / G) \times 100 (\%), \quad (2.3)$$

Порівняння фактичного значення цього показника із його пороговим значенням дає уявлення про стан науково-інноваційної безпеки.

Оптимальне для України та її регіонів порогове значення показника рівня витрат на НТР має бути на рівні не меншому ніж 2 % ВВП (ВРП).

Фінансова безпека регіону залежить від фінансової безпеки країни та стабільності фінансової системи регіонів. Рівень фінансової безпеки визначається багатьма індикаторами, основними з яких є рівень інфляції, вартість банківських кредитів, кредитування банками реального сектору економіки у % до ВРП, частка кредитів у переробну промисловість у загальному обсязі кредитів у економіку регіону. Показник інфляції є визначальним щодо рівня забезпечення внутрішньої фінансової стабільності, оскільки інфляція виявляється у зростанні цін, що призводить до знецінення коштів населення і суб'єктів підприємницької діяльності [57, с. 18]. Для багатьох фінансових систем головним завданням є дотримання певних інфляційних орієнтирів. Європейський центральний банк, наприклад, орієнтується на те, щоб рівень інфляції у країнах зони євро не перевищував 2 %. У контексті фінансової безпеки України та її регіонів рівень інфляції не має перевищувати 5 %.

Для більш детального аналізу фінансової безпеки регіону застосовують методи розрахунку рівня загроз у процесі розвитку банківської сфери та фондового ринку. Наприклад, частка банківського капіталу в пасивах С₁ свідчить про надійність, стійкість, конкурентоспроможність і технологічність банківської системи. Цей індикатор, порогове значення якого має бути в межах 10–20 %, розраховується за формулою:

$$C_1 = (C_b / L) \times 100 (\%), \quad (2.4)$$

де C_b – величина банківського капіталу;

L – вартість пасивів.

Перевищення верхньої порогової межі індикатора зменшує прибутки банків і ставить під загрозу банківську систему, і навпаки – значне зменшення (менше 10 %) ставить у загрозливе становище клієнтів банків – вкладників і тих, хто бере кредити.

За умов кредитної кризи важливо розраховувати показники кредитної та депозитної спроможності банківської системи регіону. Рівень кредитного ризику (L_{cr}) характеризує відношення кредитного портфеля (CP) до загальних активів (Ag). Оптимальним значенням цього показника є 70 %, відхилення у той чи інший бік призводить до невиконання банками своїх фінансових зобов'язань. Показник розраховується за формулою:

$$L_{cr} = (CP / Ag) \times 100 (\%), (2.5)$$

Рівень проблемних кредитів розраховується як їх частка в кредитному портфелі і в балансовому капіталі за формулами:

$$LCP_{cp} = (Scp / CP) \times 100 (\%), \quad LCP_{bc} = (Scp / Cb) \times 100 (\%), \quad (2.6)$$

де LCP_{cp} – рівень проблемних кредитів відносно кредитного портфеля;

LCP_{bc} – рівень проблемних кредитів відносно балансового капіталу;

Scp – сума проблемних кредитів;

CP – кредитний портфель;

Cb – балансовий капітал.

Крім того, в межах оцінки фінансової безпеки регіону слід вимірювати рівень загроз розвитку фондового ринку, для чого можна запропонувати такі індикатори: відношення обсягу капіталізації регіонального фондового ринку до ВРП; темпи приросту капіталізації регіонального фондового ринку по відношенню до темпів приросту ВРП; частка торгівлі на неорганізованому ринку у загальному обсязі торгів цінними паперами; частка низьколіквідних акцій у загальній кількості представлених акцій у лістингу бірж; частка іноземних портфельних інвестицій у цінні папери по відношенню до іноземних інвестицій загалом.

Енергетична безпека регіону суттєво залежить від політики центральної влади, рівня забезпечення потреби в основних видах первинних паливно-енергетичних ресурсів (нафті, природному газі, вугіллі), що задовольняється завдяки власному видобутку та імпортом поставкам, залежності від імпорту паливно-енергетичних ресурсів із однієї країни [14, с. 234]. Проте на рівні регіону можуть оцінюватися такі характеристики, як енергоємність галузей та основних видів продукції, раціональність структури балансу споживання енергоносіїв. Нормативні значення даних показників визначаються на рівні аналогічних показників інших країн світу.

Енергоємність галузі, виду продукції визначається як відношення спожитих енергетичних ресурсів до ВРП або випуску продукції галузі, випуску продукції даного виду за відповідний період:

$$L_{en\ e}(b, p) = VE_{en}(b, p) / G, \quad (2.7)$$

де $L_{en\ e}(b, p)$ – енергоємність галузі, продукції відповідно;

$VE_{en}(b, p)$ – обсяг витрат енергетичних ресурсів на виробництво в галузі, на виробництво певної продукції, млн. т у.п.;

G – ВРП (випуск продукції галузі, випуск продукції даного виду).

Раціоналізація структури балансу споживання енергоносіїв є важливим чинником забезпечення енергетичної безпеки регіональної економіки. Специфіка регіонів може суттєво впливати на структури енергоспоживання, проте загальною проблемою для всіх регіонів є зменшення частки природного газу в загальному обсязі споживання палива та залучення у енергобаланс більш доступних видів палива, а також розвиток енергетики, заснованої на нетрадиційних і відновлювальних джерелах енергії (НБДЕ).

Зовнішньоторговельна безпека стає важливою умовою фінансово-економічного розвитку регіону. Її стан залежить від відкритості регіональної економіки, покриття імпортом експорту, здатності підприємств регіону до експорту наукоємної продукції [58].

Коефіцієнт покриття імпорту експортом (K) розраховується як відношення обсягу експорту (EX) до загального обсягу імпорту (IM):

$$K=EX / IM, (2.8)$$

Експортна безпека (експортна залежність) (L_{exs}) розраховується як показник частки експорту (EX) відносно ВВП:

$$L_{exs} = (EX / G) \times 100 \%, (2.9)$$

Імпортна безпека (імпортна залежність) (L_{ims}) розраховується як відношення імпорту (IM) до ВВП:

$$L_{ims} = (IM / G) \times 100 \% (2.10)$$

Показники експортної та імпортної безпеки розраховуються за даними Держстату України, а їх порогові значення дорівнюють 50 %.

Основним показником продовольчої безпеки є рівень покриття річної потреби у харчових продуктах (C_{fp}) їх виробництвом за рік (M_{fp}).

Таким чином, рівень продовольчої безпеки (F_s) розраховується за формулою:

$$F_s = (M_{fp} / C_{fp}) \times 100 (\%), (2.11)$$

Іншим критерієм продовольчої безпеки може бути рівень споживання основних продуктів харчування населенням (на одну особу за рік) порівняно з нормами мінімального продовольчого споживання [59], що визначають нижню межу необхідного надходження поживних речовин. Така норма може розглядатися як пороговий критерій продовольчого споживання, а отже, продовольчої безпеки.

Соціальна безпека вимірюється індексом людського розвитку, рівнем безробіття, рівнем середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу.

Індекс людського розвитку (ІЛР) розраховується зазвичай по країні загалом, проте можуть бути зроблені досить коректні оцінки цього показника у розрізі регіонів. Показник інтегрує дані про тривалість життя (очікувану тривалість життя при народженні), рівень освіти (завдяки поєднанню рівня грамотності серед дорослого населення та сукупної частки учнів у системі початкової, середньої та вищої освіти), ВВП на одну особу (з урахуванням паритету купівельної спроможності національної валюти у доларах США) [60,

с.74]. Для кожного складника розраховуються індекси, а ІЛР є середнім арифметичним індексу тривалості життя, індексу освіти та скоригованого індексу ВВП на одну особу. В Україні ІЛР розраховується за методикою ПРООН з 1992 р.

Рівень безробіттяв Україні розраховується за методологією Міжнародної організації праці (МОП) як відношення (у %) кількості безробітних віком 15-70 років (зареєстрованих і незареєстрованих у державній службі зайнятості) до економічно активного населення (робочої сили) означеного віку або відповідної соціально-демографічної ознаки. Дані розраховуються безпосередньо Державною службою статистики України.

Рівень середньорічних номінальних грошових доходів на одну особу в Україні розраховується за формулою:

$$L_{ms}=M / P, (2.12)$$

де L_{ms} – рівень середньорічних грошових доходів на одну особу, грн.(з огляду на офіційний курс національної валюти до долараСША);

M – річні грошові доходи населення;

P – середньорічна чисельність населення, млн. осіб.

Рівень демографічної безпеки оцінюється через систему показників, до яких відносяться коефіцієнт депопуляції, сумарний коефіцієнтнароджуваності, загальний коефіцієнт народжуваності, загальний коефіцієнт смертності [14, с. 236-237].

Коефіцієнт депопуляції K_{rrp} (його порогове значення дорівнює 1) розраховується як відношення кількості померлих (P_d) до кількості народжених (P_b) за певний період:

$$K_{rrp}=P_d / P_b, (2.13)$$

Загальний коефіцієнт народжуваності (K_b) розраховується як відношеннячисельності народжених (живими) упродовж календарного року (Ch) до середньорічної чисельності населення (P). Обчислюється в проміле за формулою:

$$K_b= (Ch / P) \times 1000,(2.14)$$

Загальний коефіцієнт смертності (K_d) розраховується як відношення чисельності померлих упродовж календарного року (P_d) до середньорічної чисельності населення (P). Обчислюється в проміле за даними Держстату України:

$$K_d = (P_d / P) \times 1000, \quad (2.15)$$

Поточний рівень фінансово-економічної безпеки регіонів як цілісного явища характеризується багатьма індикаторами, кожний з яких в окремому періоді може змінюватися у бік зростання або зменшення. Задля визначення більш точного рівня фінансово-економічна безпека регіонів використовується інтегральний показник, який об'єднує в собі всі індикатори та характеризує зміну поточного рівня фінансово-економічної безпеки регіонів в динаміці. Зазвичай, для розрахунку інтегрального показника формується деяка скалярна функція, від окремих індикаторів, однак вказана задача ускладнюється тим, що серед численної кількості показників є як стимулятори, так і дестимулятори. Для вирішення питання багатокритеріальної оптимізації необхідно вирішити такі основні задачі: нормування індикаторів, обґрунтування вагових коефіцієнтів та визначення їх порогових значень. Такий підхід дасть можливість з великою точністю провести аналіз стану фінансово-економічної безпеки та зробити прогноз на майбутнє.

За результатами дослідження існуючих методів оцінки рівня фінансово-економічної безпеки регіонів визначено, що найбільш широкого використання набув індикативний метод. Однак, слід відмітити, що основним недоліком даного методу є значна кількість індикаторів та складність визначення граничних значень, а також не врахування змін зовнішнього та внутрішнього середовища. Задля отримання більш точних показників рівня фінансово-економічної безпеки регіонів, вважаємо за необхідне розробку специфічних індикаторів з врахуванням особливостей регіонів та використання еволюційних алгоритмів. Одним із можливих теоретичних способів оцінки фінансово-економічної безпеки на регіональному рівні є виявлення імовірності

виникнення певних загроз та оцінки можливостей їх попередження, усунення або пом'якшення. Розрахунок ступеня прояву окремих загроз фінансово-економічній безпеці регіону можна обчислити на основі імітаційного моделювання.

2.2. Аналіз рівня складових фінансово-економічної безпеки регіонів на сучасному етапі розвитку держави

Економічна безпека країни залежить від безпеки її регіонів, які з однієї сторони є цілісними соціально-економічними системами, а з іншої – складниками єдиної господарської системи. Вплив дестабілізуючих чинників на економіку регіонів призводить до поглиблення відмінностей у рівні їхнього соціально-економічного розвитку[61].

Одними з головних проявів диспропорцій у розвитку регіонів є розбіжності в соціально-економічному розвитку та обсягах виробленого валового регіонального продукту в цілому та на душу населення в регіоні (табл.2.3). Валовий регіональний продукт є узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки регіону та результати економічної діяльності всіх господарюючих суб'єктів регіону. На основі показників валового регіонального продукту дають можливість побудувати найважливіші національні (регіональні) рахунки.

В сучасних умовах формування валового регіонального продукту є важливою передумовою забезпечення фінансово-економічної безпеки, тому аналіз його структури та підтримка малорозвинених регіонів є стратегічно важливим завданням. З огляду на нестабільність в державі, анексію Криму, військові дії на Донбасі, а також проблему децентралізації, що гостро постала в сучасних умовах, необхідним є відновлення структурних зв'язків в регіонах, реалізація стимулюючої фінансової політики держави, а також забезпечення стимулювання та вирівнювання економік регіонів для зменшення диспропорцій

у фінансуванні, оскільки в умовах децентралізації зі збереженням сучасних тенденцій відбудеться різке скорочення обсягів валового регіонального продукту в малорозвинених регіонах, що призведе до їх прискореного занепаду та матиме негативний вплив на економіку країни в цілому, особливо в умовах реформування економіки в європейському напрямі[62, с. 20].

Таблиця 2.3

Динаміка валового регіонального продукту 2012-2014 рр. [63]

	ВРП (у фактичних цінах, млн.грн.)			Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (у фактичних цінах, грн.)		
	2012	2013	2014	2012	2013	2014
Україна*	1404669	1465198	1586915	32480	33965	36904
Автономна Республіка Крим	44536	46393	.....	22675	23595	.....
Вінницька	33024	36191	43990	20253	20253	27249
Волинська	20005	20622	24195	19249	19817	23218
Дніпропетровська	147970	152905	176540	44650	46333	53749
Донецька	170775	164926	119983	38907	37830	27771
Житомирська	24849	25676	29815	19551	20286	23678
Закарпатська	21404	21400	24120	17088	17044	19170
Запорізька	54828	54352	65968	30656	30526	37251
Івано-Франківська	32286	33196	37643	23379	24022	27232
Київська	69663	68931	79561	40483	39988	46058
Кіровоградська	22056	25313	28758	22082	25533	29223
Луганська	58767	55108	31393	25950	24514	14079
Львівська	61962	63329	72923	24387	24937	28731
Миколаївська	29205	32030	35408	24838	27355	30357
Одеська	64743	69760	74934	27070	29118	31268
Полтавська	56580	58464	69831	38424	39962	48040
Рівненська	21795	22004	28724	18860	19003	24762
Сумська	24933	26765	30397	21722	23517	26943
Тернопільська	17957	18085	21676	16644	16819	20228
Харківська	82223	85315	96596	29972	31128	35328
Херсонська	19357	20767	23250	17910	19311	21725
Хмельницька	26237	26426	32162	19920	20165	24662
Черкаська	31265	33087	38466	24558	26168	30628
Чернівецька	13166	13757	15049	14529	15154	16552
Чернігівська	23934	24237	28156	22096	22603	26530
м. Київ	275685	312552	357377	97429	109402	112416
м. Севастополь	9891	11066	.....	25872	28765	.....

Примітка: Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

У результаті аналізу валового регіонального продукту по регіонам та на душу населення можна зробити висновок, що станом на 2014 р. у порівнянні з 2012 р. у всіх областях спостерігалось їх зростання, лише в Донецькій та Луганській областях відбулось суттєве зниження, яке пов'язане з військовими діями. У Дніпропетровській області валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу є найвищим, а в Чернівецькій – найнижчим. Значною мірою такі розбіжності зумовлені як регіональними особливостями. Однією з таких особливостей є те, що на території країни є регіони з сировинною спрямованістю, формування валового регіонального продукту в яких суттєво відрізняється. До таких районів, зокрема, належать Дніпропетровська, Донецька та Полтавська області.

Стимулюючим фактором розвитку регіонів та елементом формування валового регіонального продукту, а отже, фактором зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів є інвестиції (табл.2.4).

За результати аналізу надходження прямих іноземних інвестицій, які систематизовано у табл. , можна зробити висновок, що у 2014 р. в порівнянні з 2013 р. відбулось збільшення обсягів інвестицій в усіх регіонах, окрім Волинської (-39,2 млн. дол. США) та Харківської (-42,4 млн. дол. США) областей. Станом на 2015 р. у 23 регіонах України відбулось зниження інвестиційної активності в абсолютних значеннях найсуттєвіше вартість іноземного капіталу зменшилась у Донецькій (-1434,2 млн. дол. США), Дніпропетровській (-1420,8 млн. дол. США) та Харківській (-403,1 млн. дол. США) областях. Основною причиною цього стала втрата вартості через курсову різницю, проте у всіх регіонах зафіксовано також масштабне вилучення інвестицій, що свідчить про найбільше за всі часи падіння інвестиційної привабливості регіонів.

Позитивна динаміка мала місце лише в Івано-Франківській області, де з початку 2015 р. приріст прямих іноземних інвестицій склав 112,1 млн. дол. США, або 13,8 %. Водночас, приріст іноземних інвестицій у регіоні сформовано за рахунок спрямування капіталу у сферу оптової і роздрібної

торгівлі (обсяг інвестицій у цей вид економічної діяльності збільшився протягом року утричі), що дозволило компенсувати відплив іноземного капіталу.

Водночас зростає регіональна диспропорційність інвестування: розрив між максимальним і мінімальним обсягом капітальних інвестицій на одну особу збільшився з 12,9 разу у 2013 р. до 13,4 разу у 2014 р.

Таблиця 2.4

Прямі іноземні інвестиції у регіонах України 2013-2015 рр. [64]

	Прямі іноземні інвестиції (млн дол. США)			Прямі іноземні інвестиції на одну особу населення у регіонах (дол. США)		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Україна*	53679,3	57056,4	45744,8	1246,1	1327,8	1068,0
Автономна Республіка Крим	1461,6	.....	.....	747,5		.....
Вінницька	248,2	309,4	223,0	152,9	191,5	138,7
Волинська	380,5	341,3	271,2	367,0	328,8	260,9
Дніпропетровська	8432,3	9064,0	7643,2	2547,0	2749,3	2329,4
Донецька	3187,0	3602,5	2168,3	728,2	828,8	503,4
Житомирська	362,8	388,7	285,7	285,2	306,9	226,8
Закарпатська	406,4	437,5	334,2	325,1	349,2	266,2
Запорізька	1077,6	1125,4	1039,8	602,8	632,3	587,4
Івано-Франківська	642,7	813,8	925,9	466,4	590,0	671,1
Київська	1835,2	1988,5	1787,2	1070,1	1157,4	1038,1
Кіровоградська	103,7	158,5	82,0	104,5	160,9	83,8
Луганська	838,2	879,1	630,9	370,9	391,9	283,5
Львівська	1637,8	1701,4	1374,6	649,3	674,9	545,6
Миколаївська	244,7	282,8	228,9	208,2	241,7	196,4
Одеська	1629,1	1671,7	1430,4	684,3	701,0	599,7
Полтавська	943,2	1065,6	1040,3	644,0	732,3	719,6
Рівненська	298,8	313,4	263,4	258,8	270,9	227,3
Сумська	386,5	422,7	263,3	337,4	372,1	233,8
Тернопільська	63,9	68,9	55,8	59,4	64,3	52,2
Харківська	2174,3	2131,9	1728,8	797,1	782,3	635,9
Херсонська	251,5	275,2	208,2	233,0	256,2	194,8
Хмельницька	205,1	224,5	189,1	156,1	171,7	145,3
Черкаська	882,5	887,9	512,9	695,2	704,3	409,6
Чернівецька	64,2	80,2	68,6	71,1	88,6	75,8
Чернігівська	105,0	128,4	99,8	97,7	120,7	94,8
м. Київ	27278,1	28693,0	22889,2	9783,0	10190,7	8068,1
м. Севастополь	.....	.....	.....	409,9	.....	.....

Примітка: Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

Ще одним суттєвим фактором, що впливає на рівень фінансово-економічної безпеки є експорт та імпорт товарів (табл. 2.5).

На основі даних табл. за підсумками 2015 року експорт товарів зменшився у 24 регіонах, найбільш помітно – у Луганській (на 86,4 %), Донецькій (на 56,1 %), Кіровоградській (на 50,4 %), Житомирській (на 33,5 %), Черкаській (на 30,4 %), Полтавській (на 30,3 %) та Дніпропетровській (на 26,9 %) областях. Збільшилися обсяги експорту товарів лише у Вінницькій (на 12,4 %) області. Скорочення імпорту товарів у 2015 році спостерігається у всіх регіонах, воно варіювало від 8,9 % у Миколаївській до 68,7 % у Луганській областях.

Таблиця 2.5

Обсяг експорту/імпорту по регіонах 2013-2015 рр. [63]

	Обсяг експорту по регіонах (млн. дол. США)			Обсяг імпорту по регіонах (млн. дол. США)		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Усього*	62305,9	53901,7	38127,1	75834,6	54428,7	37516,4
Автономна Республіка Крим	.....	.....	.....	.....	.....	.....
Вінницька	679,3	742,2	846,9	496,2	428,2	266,7
Волинська	628,8	685,4	631,7	1089,0	765,5	622,1
Дніпропетровська	9794,9	8763,9	6399,0	5357,3	4634,2	3225,3
Донецька	12408,6	8403,0	3695,3	4054,6	2122,4	1202,6
Житомирська	606,1	664,3	441,3	384,2	285,9	246,4
Закарпатська	1300,0	1382,8	1094,4	2062,5	1734,6	1011,5
Запорізька	3678,5	3730,2	2931,0	1760,0	1582,4	1085,5
Івано-Франківська	471,7	487,8	373,0	578,3	481,9	294,5
Київська	973,7	1852,3	1690,4	4736,2	3759,1	2587,0
Кіровоградська	857,2	820,7	406,6	242,9	201,7	105,4
Луганська	3543,6	1902,6	257,8	1849,9	1017,2	318,4
Львівська	1290,9	1305,1	1206,3	2655,9	2472,0	1447,9
Миколаївська	2174,1	1837,5	1603,1	928,9	631,3	574,7
Одеська	1628,4	1780,1	1727,5	3438,7	2078,6	967,3
Полтавська	2654,6	2124,5	1481,1	1111,6	1096,9	814,5
Рівненська	482,6	473,3	378,3	328,1	283,1	202,3
Сумська	924,6	738,5	606,6	645,6	553,2	403,5
Тернопільська	365,1	359,0	291,0	349,7	303,7	259,4
Харківська	1987,3	1821,1	1311,6	2280,0	1888,8	1284,9
Херсонська	369,1	359,9	238,4	274,6	186,3	140,9
Хмельницька	489,0	506,3	401,6	484,3	347,0	259,3
Черкаська	770,7	624,2	434,2	497,2	416,3	228,1
Чернівецька	125,3	129,2	108,3	158,1	111,5	78,4

Чернігівська	555,1	700,0	551,6	586,0	528,7	380,0
м. Київ	12336,8	11469,6	8742,9	26677,5	26677,5	14495,4
м. Севастополь	.....	.....	.....	.....	.....	.....

Примітка: Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

Аналіз динаміки експорту та імпорту товарів та послуг за 2013-2015 рр. свідчить про перевищення імпорту над експортом в 2013 р. – 8 регіонах, в 2014 р. – 6 регіонах, а в 2015 р. лише у 2 регіонах (Київській та Львівській областях), така ситуація характеризує позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Такі показники сформувались не в останню чергу через серйозне скорочення імпорту з Російської Федерації.

Важливим показником при оцінці фінансово-економічної безпеки регіонів є доходи та витрати населення, які характеризують систему розподільчих відносин країни, добробут її громадян, ступінь їхньої соціальної захищеності. Зростання безробіття, масова бідність і падіння реальних доходів призводять до зростання соціальної напруженості в суспільстві, ускладнюють вихід національної економіки країни з кризи та знижується рівень економічної безпеки держави. Тому, для кращого розуміння проблемних регіонів стосовно доходів та витрат населення аналізуємо їх динаміку (табл. 2.6).

Як видно з табл. 2.6. доходи на одну особу в 2015 р. в порівнянні з 2014 зросли в 22 областях, зменшення спостерігається у Донецькій (-5417,6 грн.) та Луганській (-4800 грн.) областях, що пов'язано з військовими діями на території цих областей. Найвищий показник доходів на одну особу у Донецькій (3195,5 грн. в міс.), Запорізькій (2948,2 грн. в міс.) та Київській (2756,0 грн. в міс.). В усіх регіонах протягом 2013-2015 рр. спостерігається перевищення витрат над доходами, найвищий показник витрат 2015 р. у Харківській (4221,8 грн. на міс.), Одеській (4040,9 грн. на міс.) та Дніпропетровській (3954,4 грн. на міс.). Така ситуація свідчить про наявність неофіційної зайнятості населення, тіньової економіки, працевлаштування закордоном та ін.

Таблиця 2.6

Доходи та витрати населення за регіонами на одну особу 2013-2015рр. [63]

	Доходи населення на одну особу (грн.)			Витрати населення на одну особу (грн.)		
	2013	2014	2015	2013	2014	2015
Україна*	26899,6	26782,1	31082,7	31636,4	34557,1	40559,8
Автономна Республіка Крим	22793,2	.....	.....	27307,5	...	...
Вінницька	23000,6	23421,7	28626,7	25307,8	30262,0	37231,7
Волинська	19804,9	20137,2	24473,5	25948,5	30619,9	37721,5
Дніпропетровська	30300,6	32036,2	38346,2	33067,8	38814,4	47453,6
Донецька	31048,5	26234,4	20816,8	32102,7	25174,1	20654,5
Житомирська	21652,1	22102,1	27029,6	25145,0	29385,3	36297,0
Закарпатська	17929,3	17358,1	21446,7	21616,0	25478,5	31390,3
Запорізька	28388,1	30181,8	35379,0	31482,7	36499,5	44348,2
Івано-Франківська	20987,8	20356,7	25612,7	26057,6	30884,8	37607,8
Київська	27390,6	28443,3	33072,2	32788,0	38731,0	47162,4
Кіровоградська	21671,4	21954,1	26728,4	24916,3	29329,3	37014,0
Луганська	25590,3	19788,3	14988,3	27224,6	16338,7	12739,5
Львівська	23138,3	23595,2	28795,7	26805,4	30377,8	37456,6
Миколаївська	23868,8	23458,5	28749,7	27852,1	32170,8	39777,8
Одеська	25571,8	24242,0	31567,6	35988,8	41147,1	48491,7
Полтавська	25371,2	26195,7	31749,3	26669,2	31252,1	39148,2
Рівненська	21165,0	21781,0	26042,2	24262,0	28219,8	34927,2
Сумська	23558,6	23938,1	29772,9	24211,4	28913,3	35953,7
Тернопільська	18993,8	18400,5	23241,2	22195,7	26385,8	32479,9
Харківська	26098,2	26274,0	31224,3	35706,0	41790,2	50662,0
Херсонська	21724,0	20727,9	26457,6	25389,6	30946,6	38488,4
Хмельницька	22789,0	22686,1	28339,5	23755,1	28280,0	34321,9
Черкаська	21633,2	21760,5	26700,3	26782,7	31007,2	37971,0
Чернівецька	19438,2	18475,6	23490,5	22655,9	27100,7	32953,1
Чернігівська	23599,7	23093,4	27672,1	24751,5	29432,8	36705,7
м. Київ	55841,6	62715,1	76240,6	74008,9	79564,7	91652,2
м. Севастополь	26584,4	.....	.....	36444,0	.....	.....

Примітка: Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя.

Значну увагу слід приділити змінам у сфері фінансового забезпечення місцевих бюджетів в Україні, основна мета яких полягає в фіскальній децентралізації, яка охоплює процес передачі повноважень місцевим органам влади щодо формування власних податкових і неподаткових надходжень, здійснення видатків, залучення боргових ресурсів та оптимізацію на цій основі політики міжбюджетних трансфертів.

Для оцінки стану фінансової незалежності місцевих бюджетів в Україні проаналізуємо динаміку міжбюджетного вирівнювання (табл. 2.7), яке відіграє важливу роль у процесі забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону.

Таблиця 2.7

Динаміка обсягів міжбюджетного вирівнювання у 2013–2015 рр. [66]

	Міжбюджетне вирівнювання (млн. грн.)		
	2013	2014	2015
Автономна Республіка Крим	116,7	.....	.....
Вінницька	1124,5	1247,8	72,8
Волинська	661,3	745,9	76,2
Дніпропетровська	294,3	226,9	-325,3
Донецька	810,8	1474,8	-254,6
Житомирська	787,7	748,1	58,3
Закарпатська	659,0	700,6	115,8
Запорізька	737,4	831,9	-15,0
Івано-Франківська	679,1	768,5	90,9
Київська	375,4	451,4	-36,6
Кіровоградська	512,8	523,5	34,8
Луганська	925,4	1097,8	24,8
Львівська	1215,4	1357,1	44,9
Миколаївська	648,1	702,0	33,1
Одеська	921,2	973,7	10,2
Полтавська	520,6	506,8	-81,4
Рівненська	633,4	678,7	72,4
Сумська	614,9	623,7	8,5
Тернопільська	619,0	663,9	68,8
Харківська	925,5	1020,5	-4,5
Херсонська	650,4	686,2	77,0
Хмельницька	745,4	796,4	75,9
Черкаська	599,9	644,5	36,4
Чернівецька	487,7	46,1	87,7
Чернігівська	560,3	46,1	46,1
м. Київ	560,3	0	0
м. Севастополь	126,8	.....	.....
В середньому по Україні	632,5	774,5	13,2

Наведені в табл. 2.7 дані дозволяють побачити фактичні зміни в міжбюджетному вирівнюванні дохідної частини місцевих бюджетів. Так, до 2015 р. спостерігається зростаюча тенденція отримання дотацій вирівнювання з державного бюджету усіма областями України, окрім м. Києва (за виключенням 2013 р.), не залежно від рівня їхнього фінансового забезпечення. За результатами 2014 р., найбільш дотаційною була Донецька область, обсяги дотацій вирівнювання з державного бюджету якої перевищують середній показник по Україні майже вдвічі. Водночас Дніпропетровська область отримала дотацій вирівнювання в 3,4 рази менше, ніж в середньому по Україні. Достатньо високим був показник дотацій вирівнювання в Львівській, Вінницькій, Луганській та Харківській областях [65].

Однак з 2015 р. здійснюється горизонтальне вирівнювання не дохідної частини місцевих бюджетів, а вирівнювання податкоспроможності місцевих бюджетів у розрахунку на кожного жителя. В результаті, 18 областей отримують базову дотацію, що свідчить про недостатні обсяги надходжень до цих бюджетів від податку на доходи фізичних осіб та податку на прибуток підприємств. При цьому лише 6 областей – Дніпропетровська, Донецька, Полтавська, Київська, Запорізька та Харківська – є податково достатніми.

Слід зазначити, що здійснення фіскальної децентралізації в Україні не є достатньо ефективним і потребує подальшого розвитку. Оскільки статистичні дані показують, що рівень децентралізації у 2015 р. знизився порівняно з попередніми роками, оскільки частка трансфертів у доходах місцевих бюджетів зросла на 6,8%, коефіцієнт децентралізації за доходами знизився у 2015 р. на 3,9%, а за витратами – на 2,7%.

Наступним вагомим показником при визначенні рівня фінансово-економічної безпеки регіону є інноваційно активні підприємства (табл.2.8). У 2014-2015 рр. індекс глобальної конкурентоспроможності України склав 4,05% бала [10]. За визначеннями міжнародних експертів рейтинг української економіки в цілому є досить низьким. Тому входження України до групи держав, в яких переважає інноваційний шлях розвитку, потребує залучення

фінансових і кадрових ресурсів, збільшення долі інноваційної продукції в обсязі промислового виробництва підвищення інноваційної активності підприємств. В таких умовах підприємства повинні шукати нові, більш ефективні методи господарської діяльності, максимально використовувати наявні резерви, виходити на нові ринки збуту власної продукції, а також постійно працювати над удосконаленням та впровадженням різноманітних інноваційних технологій, які зможуть забезпечити виживання підприємства в умовах конкурентної боротьби. Уміння формувати й ефективно використовувати інноваційний потенціал стає вирішальним фактором забезпечення конкурентоспроможності та розвитку регіонів та зміцнення їх фінансово-економічної безпеки.

Таблиця 2.8

Частка інноваційно активних підприємств по регіонах
(до загальної кількості промислових підприємств; %) [63]

	Частка інноваційно активних підприємств по регіонах (%)		
	2013	2014	2015
Україна*	16,9	16,1	16,1
Автономна Республіка Крим	15,2	...	.....
Вінницька	19,4	14,2	14,7
Волинська	10,5	10,8	11,5
Дніпропетровська	11,9	13,4	13,0
Донецька	10,5	14,6	11,7
Житомирська	17,5	12,5	15,5
Закарпатська	6,9	6,0	10,1
Запорізька	28,8	22,9	20,9
Івано-Франківська	21,4	22,8	21,6
Київська	13,5	11,6	13,3
Кіровоградська	18,3	17,3	24,8
Луганська	11,2	12,2	11,3
Львівська	16,6	16,4	19,3
Миколаївська	24,9	19,9	31,2
Одеська	17,6	16,8	19,4
Полтавська	8,1	8,0	16,2
Рівненська	14,9	14,9	10,6
Сумська	14,0	17,6	19,8
Тернопільська	17,1	14,9	17,4
Харківська	23,2	22,4	28,6
Херсонська	23,6	24,2	20,7
Хмельницька	18,2	11,0	12,3

Черкаська	15,0	10,6	17,2
Чернівецька	16,5	15,6	17,0
Чернігівська	20,7	13,1	13,3
м. Київ	25,6	21,7	17,3
м. Севастополь	11,3	.....	.....

Примітка: Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя, за 2014–2015 рр. також без частини зони проведення Антитерористичної операції.

Проаналізувавши дані табл., можна зробити висновок, що у 2014-2015 рр. частка інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових не змінилась та становить 16,1%, що в порівнянні з 2013 р. на 0,8% менше. Найбільша частка інноваційно-активних підприємств у 2015 р. зосереджена в

Харківській області (28,6), а найменша – в Закарпатській (10,1). Перепонами, що перешкоджають інноваційної діяльності є: недостатність власних коштів; високий рівень затратності на нововведення; відсутність належної державної підтримки; високі економічні ризики.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити таке Проаналізувавши певні фактори, які впливають на рівень фінансово-економічної безпеки регіонів, можна зробити висновок, що більшість з них показали негативну тенденцію [67]. Напрямок оптимізації рівня фінансово-економічної безпеки є розробка стимулюючих заходів, спрямованих на розвиток регіонів та зменшення кількості депресивних регіонів та метою спрямування індикаторів їх розвитку до оптимальних значень.

2.3. Взаємозв'язок фінансово-економічної безпеки регіонів з економічною безпекою України

Проблеми забезпечення економічної безпеки України є достатньо актуальними, адже під економічною безпекою розуміють комплексний показник стану та розвитку країни в цілому. Як зазначалось раніше, одним з показників, що чинить значний вплив на економічну безпеку держави є

фінансово-економічна безпека регіонів. Зважаючи на події останніх років значний вплив на економічну безпеку держави в розрізі регіонів спричинила анексія Криму Росією та її дій на Донбасі.

Нищівні ресурсні втрати, зумовлені агресією РФ проти України, завдали шоків ударів національній економіці, яка на той час уже входила в рецесію. Це істотно погіршило стан економічної безпеки, поглибило макроекономічні дисбаланси та критично знизило динаміку соціально-економічного розвитку. Системний і структурний характер кризи, посиленої зовнішньою агресією, засвідчує пришвидшене зниження рівня реального ВВП, починаючи з II половини 2012 року, яке за підсумками II кварталу 2015 року вже досягло $-14,6\%$ у річному вимірі (рис. 3.9).

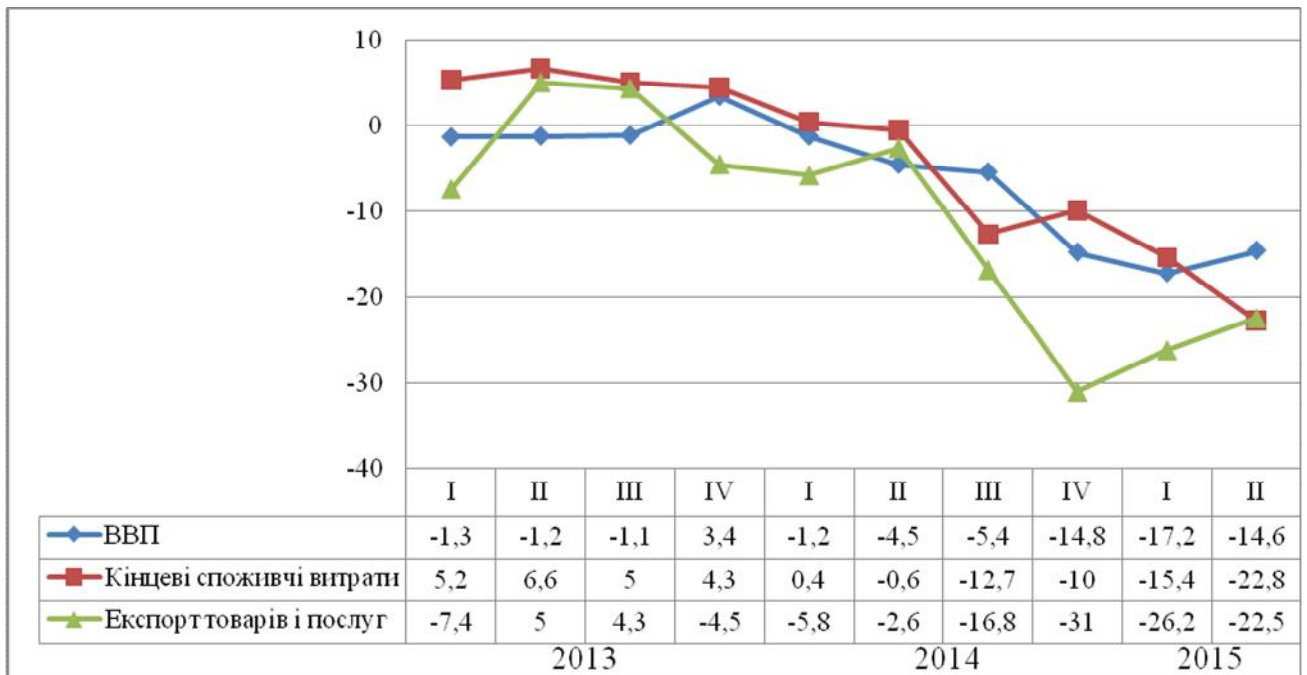

Рис. 3.9. Динаміка реального ВВП України у 2013–2015 рр., % до попереднього періоду [68]

Найвищі темпи зниження рівня реального ВВП у II кварталі 2015 року фіксуються в будівництві ($-25,6\%$), добувній промисловості ($-22,2\%$), переробній промисловості ($-21,8\%$), оптовій і роздрібній торгівлі ($-20,4\%$).

Небезпечну тенденцію демонструє динаміка кінцевого споживання, зниження якої триває з II кварталу 2014 року. Так, реальні обсяги кінцевих

споживчих витрат у II кварталі 2015 року скоротилися на 22,8 % відносно аналогічного періоду 2014 року. Варто зазначити, що навіть в умовах зниження рівня ВВП у 2012–2013 рр. зберігалось незначне зростання кінцевих споживчих витрат.

Стрімкими темпами згортається експортний потенціал України та скорочуються поставки української продукції на зовнішні ринки. Це є наслідком розриву внутрішніх коопераційних зв'язків, неможливості поставок експортної продукції в умовах воєнного конфлікту тощо. Незважаючи на те, що скорочення реальних обсягів експорту товарів і послуг фіксується ще з III кварталу 2013 року, початок масштабних втрат пов'язаний із III кварталом 2014 року, коли темпи скорочення почали вимірюватися двозначними цифрами. Попри певне зниження темпів падіння, вони зберігаються на критично високому рівні –22,5% у II кварталі 2015 року.

В умовах зовнішньої агресії загрозливо скоротився платоспроможний попит населення. Рівень середньомісячної заробітної плати в Україні знижувався із середини 2014 року, що в умовах надвисокого рівня інфляції (49,9 % за підсумками 9 місяців 2015 року) підриває купівельну спроможність і суттєво погіршує рівень життя переважної більшості громадян країни. Втрата доходів громадян значно зросла з початку 2015 року внаслідок різкої девальвації. Якщо в січні-серпні 2014 року індекс зниження реальної зарплати склав – 3,1 % відносно відповідного періоду 2013 року, то в січні-серпні 2015 року цей процес пришвидшився до 23,2 %. Показовим при цьому є те, що в січні-серпні 2015 року зниження реальної зарплати було найвищим у Луганській області –33,3 %, а найменшим – в Донецькій області –11,4 %.

Тиск на зайнятість, зумовлений скороченням персоналу через закриття багатьох промислових підприємств, відправленням працівників у неоплачувані відпустки та невиплатою заробітної плати, істотно підвищує соціальну напруженість і протестні настрої в суспільстві. Загальна кількість зайнятого населення в Україні у 2014 році скоротилася на 11,4 %, у Донецькій та Луганській областях – на 11,0 % та 13,3 % відповідно. У Донецькій області

станом на 01 липня 2015 року кількість зареєстрованих безробітних становила 22,7 тис. осіб, при цьому навантаження на одне вільне робоче місце становило 17 осіб [69].

Воєнні загрози, макроекономічна нестабільність, різка втрата купівельної спроможності і населенням, і корпоративним сектором є базовими чинниками згортання інвестиційної активності.

Так, зменшення капітальних інвестицій в основний капітал у 2014 році досягло 24,1 % відносно 2013 року. У I півріччі 2015 року зниження цього показника продовжилося і склало -9,2 % відносно й так невисокої бази 2014 року.

Суттєві погіршення прогнозів економічного розвитку України з боку міжнародних та вітчизняних фахових організацій свідчить про вагоме зниження рівня економічної безпеки. Її нинішній стан визначається сумарним впливом економічної рецесії, яка розпочалася ще до початку російської агресії, та наслідками анексії Криму й воєнного конфлікту на Донбасі. Очевидно, що розподілити втрати національної економіки між цими складниками неможливо, тому розглянемо їх кумулятивний ефект, зумовлений переважно збройною агресією Росії на Донбасі. Отже, взаємозв'язок між фінансово-економічною безпекою регіонів та економічною безпекою держави проявляється через низку негативних наслідків економічного розвитку, які мають надзвичайно руйнівний ефект для економіки країни. Серед найвагоміших виділяють наступні:

1. Вимушена мілітаризація економіки. Видатки на оборону мають безальтернативно підтримуватися державою на рівні, необхідному для зміцнення обороноздатності країни та забезпечення відсічі агресору. Загалом у 2015 році в сектор безпеки спрямовано майже 80 млрд.грн.. (проти 55,8 млрд.грн. у 2014 році). Зазначені видатки складають майже 16,0 % загальних видатків бюджету України та близько 5,0 % ВВП України [70]. Попри спрямування цих ресурсів не лише на стримування поточних загроз, а й на розвиток оборонного виробництва, зберігається небезпека поглиблення дисбалансу співвідношення військового й цивільного секторів економіки.

Подальше нарощування видатків на сектор безпеки означатиме для України встановлення режиму економіки воєнного часу. Переорієнтація ресурсів на оборонні потреби обмежує джерела розвитку інших сегментів економіки. Тому спрямування значних фінансових, матеріально-технічних і людських ресурсів у сектор безпеки має враховуватися стратегією розвитку цивільної економіки.

2. Скорочення експортного потенціалу. Погіршення показників діяльності основних експортоорієнтованих виробництв, розташованих на Донбасі, а також введення низки обмежень на російському ринку, засвідчили недосконалість наявної зовнішньоекономічної моделі розвитку України. У 2014 році при скороченні українського товарного експорту на 13,5 % відносно попереднього року його зменшення в Донецькій області склало 32,3 %, у Луганській – 46,3 %. У 2015 році ситуація погіршилася. Так, якщо в січні-серпні 2015 року товарний експорт України скоротився на 39,9 % відносно аналогічного періоду 2014 року, то спад у Донецькій області склав 61,9 %, а в Луганській – 94,4 %. Якщо у 2013 році Донецька та Луганська області разом забезпечили 25,2 % товарного експорту України, то 2014 року – лише 19,1 %, а 2015 року взагалі 10,6 %. Вагомий вплив Донецької та Луганської областей на загальнонаціональний товарний експорт обумовлений високою концентрацією підприємств металургії, машинобудування та хімічного комплексу, які традиційно формували переважну частку вітчизняної зовнішньої торгівлі [71].

Політика Росії щодо запровадження обмежень на поставки з України певних видів товарів¹, а також активна реалізація нею імпортозамінних проектів зумовили скорочення українського експорту в РФ у 2014 році на 33,7 %, у січні-серпні 2015 року – на 57,5 %, що негативно позначилося на його загальній динаміці, з огляду на низьку географічну диверсифікованість за окремими товарними групами.

3. Зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів через скорочення податкової бази. Наслідками воєнної агресії стали знищення та/або пошкодження основних засобів виробництва, зменшення кількості суб'єктів господарювання та вимушений простій підприємств, скорочення штатної

чисельності працівників, зменшення рівня заробітної плати й фонду оплати праці, накопичення податкової заборгованості, переміщення платників податків в інші регіони тощо. За експертними розрахунками Національного інституту стратегічних досліджень, тільки прямі втрати зведеного бюджету внаслідок анексії Криму та окупації частини Донбасу впродовж 2013–2014 років становлять близько 100 млрд. грн., зокрема понад 80 млрд. грн. податкових надходжень.

4. Масштабне розширення соціальних видатків, обумовлених зовнішньою агресією. Попри зовнішні й внутрішні виклики, держава виконувала функції соціального захисту й соціального забезпечення громадян. На сьогодні забезпечено соціальний захист громадян, які були вимушені виїхати з окупованих територій, зокрема у 2015 році передбачено 3,4 млрд. грн. для прямої фінансової допомоги внутрішньо переміщеним особам. Проте через об'єктивні обставини обсяг невиплачених у 2014 році соцзобов'язань, за оцінкою експертів, становив 19,6 млрд. грн. у Донецькій та 14,6 млрд. грн. у Луганській областях. На відновлення інфраструктури на контрольованій території Луганської та Донецької областей із державного бюджету у 2015 році передбачено субвенцію в розмірі 300 млн. грн.

За даними Міністерства соціальної політики України, структурних підрозділів соціального захисту населення обласних та Київської міської державних адміністрацій, станом на 28 вересня 2015 року взято на облік 1 505 570 переселенців, або 1 183 079 сімей, з Донбасу та Криму. 534 830 сімей звернулися за призначенням грошової допомоги, 505 425 з них таку допомогу призначено. Загалом отримувачам перераховано 2,47 млрд. грн. [73].

За даними Пенсійного фонду України, з 1,2 млн. пенсіонерів, які проживали на територіях, що нині не підконтрольні Україні, 1,06 млн. стали на облік в органах соціального захисту і звернулися в ПФУ за отриманням пенсії. На сьогодні вони вже почали її отримувати на підконтрольній території. Окремий блок витрат – соціальні витрати, пов'язані із соціальним та медичним захистом і забезпеченням учасників АТО та їх родин. У бюджеті 2015 року

передбачено 2,6 млрд. грн. на пільги учасникам АТО й допомогу біженцям, ще 0,9 млрд. грн. – на допомогу переміщеним особам у міжбюджетних трансфертах.

5. Скорочення внутрішньої ресурсно-сировинної бази паливно-енергетичного комплексу. Скорочення виробництва вугілля на Донбасі, де зосереджено близько 80,0 % його видобутку в Україні, пошкодження та руйнування шахтного фонду, захоплення терористами шахт, у яких видобуваються цінні сорти вугілляантрацитової групи, призводять до недостатності його запасівна підприємствах теплової генерації, що загрожує стабільностіфункціонування всієї об'єднаної енергетичної системи України.

Україна й досі змушена імпортувати вугілля: якщо у 2013 році частка вугілля в імпорті мінеральних палив складала 9,2 %, то у 2014 році – 11,7 %, а в січні-липні 2015 року – 16,4 %. Також істотно обмежено можливості України розпочати видобуток сланцевого газу й шахтного метану. Розроблення таких родовищ уможливило б повну заміну протягом кількох років імпортного російського природного газу, що є пріоритетом державної енергетичної політики.

6. Гальмування технічної модернізації реального сектору економіки України внаслідок загострення дефіциту металургійної й машинобудівної продукції вітчизняного виробництва. Спад виробництва на підприємствах металургійної та машинобудівноїпромисловості, значна частина яких зосереджена на Донбасі й зазнала значних пошкоджень і руйнувань унаслідок бойових дій,стримує модернізацію та відновлення мереж житлово-комунального господарства й газотранспортної системи, будівництво автодоріг, мостів, оновлення рухомого складу й дорожнього господарства Укрзалізниці, а також застарілого металофонду інших галузей економіки України.

Крім того, металургійні підприємства гостро відчують брак сировини через зростання в Україні обсягів експорту металобрухту. За даними профспілки робітників металургійної та гірничодобувної промисловості України, дефіцит лому на металургійних підприємствах у I півріччі 2015 року

становив 445 тис. т (чверть необхідних обсягів), тоді як було експортовано понад 800 тис. т.

При цьому державний бюджет недоотримує кошти від перероблення металобрухту, адже надходження до державного бюджету від 1 т експортованого лому становить близько 10 євро, тоді як від податків, що сплачують металургійні підприємства при переплавленні 1 т лому на сталь, – 2100 грн.

7. Дестабілізація банківської системи внаслідок:

– втрати вкладів населення. За 2014 рік загальний відплив коштів фізичних осіб з українських банків становив 126 млрд. грн., або 29 % суми на початок року, у тому числі 53 млрд. грн. (–21 %) та 9 млрд. дол. США (–40 %). За січень–серпень 2015 року банківська система втратила 24 млрд. грн. вкладів населення, або 6,0 % обсягу на початок року. Відносно позитивна (порівняно з рівнем минулорічних втрат) динаміка пояснюється виключно коливаннями валютного курсу гривні. Натомість розрахунки окремо за національною й іноземною валютами дають підстави стверджувати, що за перші 8 місяців поточного року банківська система втратила 22 млрд. грн. (–11 %) та 3,6 млрд. дол. США (–26 %) вкладів фізичних осіб.

Таким чином, скорочення коштів фізичних осіб у 2015 році порівняно з минулим роком дещо уповільнилося, проте його швидкість залишається загрозовою для стабільності банківської системи;

– замороження кредитної активності й зменшення кредитного портфеля, зумовлені скороченням ресурсної бази банків.

Розрахунки окремо за національною та іноземною валютами дають підстави стверджувати, що за перші 8 місяців поточного року банківська система скоротила кредитний портфель на 53 млрд. грн. (–10 %) та 4,4 млрд. дол. США (–15,0 %).

В умовах зниження ділової активності, скорочення промислового виробництва, експорту й загального зниження рівня ВВП українська економіка потребує значних обсягів кредитних ресурсів, бажано довгострокових, дешевих

і в національній валюті. Проте в умовах скорочення банківських пасивів досягти цієї мети неможливо;

– погіршення якості кредитного портфеля банків. В умовах воєнних дій на сході країни, на тлі погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, платіжної дисципліни позичальників зростає частка простроченої заборгованості за кредитами в загальній сумі кредитного портфеля. Якщо станом на 01 січня 2014 року цей показник загалом по банківській системі дорівнював 7,7 %, то на 01 січня 2015 року він зріс до рівня 13,5 %, а станом на 01 вересня 2015 року сягнув межі 18,6 % [74]. Погіршення якості кредитного портфеля призводить відразу до двох негативних наслідків. По-перше, позичальники припиняють своєчасно сплачувати відсотки за проблемними кредитами, від чого банківські доходи зменшуються. По-друге, це змушує банки формувати під проблемні кредити додаткові страхові резерви за рахунок витрат.

Таким чином, одночасно зі зменшенням доходів зростають банківські витрати, що провокує збитковість і окремих банків, і банківської системи загалом. Фінансовий результат банківської системи за 2014 рік є найгіршим за всі роки спостережень і становить –53 млрд. грн. [75]. Протягом 2015 року негативну тенденцію збитковості банківської системи не зупинено. Поточні збитки банківської системи за 8 місяців 2015 року становлять 48 млрд грн;

– посилення волатильності національної грошової одиниці, зумовленої збереженням недовіри клієнтів до банківської системи.

Згідно з опитуванням компанії Inmild лише 11 % респондентів зберігає в банках більшу частку власних заощаджень, 7 % – половину заощаджень, 49 % – лише незначну частку. Таким чином, третина (33 %) опитаних респондентів засвідчили, що мають заощадження, не довіряють комерційним банкам і зберігають власні кошти поза банками;

– невідповідність банківських депозитних ставок рівню інфляції. За 2014 рік індекс цін споживчого ринку сягнув 24,9 %. Попри зафіксовану протягом двох місяців (липень і серпень) дефляцію, за 9 місяців 2015 року цей показник

сягав 41,4 % [76]. Інфляційні прогнози різних установ та експертів на поточний рік суттєво відрізняються (зокрема, НБУ прогнозує за 2015 рік інфляційна рівні 44 %), проте в будь-якому разі її рівень за поточний рік буде значно вищим, ніж за попередній. Натомість депозитні ставки в українських банках за строковими гривневими депозитами коливаються в межах 15–25 % річних, що значно менше від рівня цінового зростання. Таким чином, обираючи інструмент для заощадження, фізичні особи не завжди віддають перевагу банківським вкладам, натомість зберігають власні кошти у вигляді готівки, валюти, банківських злиwkів, інвестують заощадження в нерухомість тощо.

8. Зниження конкурентоспроможності національної транспортної системи та стрімка втрата транзитного потенціалу України.

Цілеспрямоване знищення терористами інфраструктури Донбасу й контролювання ними частини території Донецької та Луганської областей, у тому числі ділянки українсько-російського кордону, призводять до подальшої втрати транзитного потенціалу України, зумовлюють зменшення обсягів експортно-імпортних перевезень, ускладнюють інтеграцію України в європейську та світову транспортні системи. Україна як транзитна держава втрачає свої позиції на міжнародному ринку обслуговування міжнаціональних і транс національних маршрутів перевезень вантажів і пасажирів, насамперед на найважливішому напрямку Європа – Азія. Тільки за 2014 рік обсяг транзиту вантажів залізничним транспортом, яким перевозиться 81 % усіх транзитних вантажів у країні, зменшився на 13,3 % порівняно з 2013 роком (без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя). За січень-червень 2015 року скорочення залізничного транзиту складало 13,9 % відносно аналогічного періоду 2014 року. Водночас обсяг перероблення транзитних вантажів портами материкової України у 2014 році скоротився на 12,1 % відносно рівня 2013 року, за 9 місяців 2015 року – на 13,4 %.

З огляду на викладене вище взаємозв'язок між фінансово-економічною безпекою регіонів та економічною безпекою держави можна відобразити схематично (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Взаємозв'язок фінансово-економічної безпеки регіонів з економічною безпекою держави

Джерело: розроблено автором

Відтак, стає зрозумілим, що подальший розвиток держави, зміцнення її економічної безпеки не можливе без забезпечення фінансово-економічної безпеки на регіональному рівні. Виважена державна політика щодо регіонального розвитку, ефективний механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів та їх потенціал сприятимуть зміцненню фінансово-економічної безпеки регіонів, що матиме позитивне відображення на рівні економічної безпеки України.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження існуючих методів оцінки рівня фінансово-економічної безпеки регіонів визначено, що найбільш широкого використання набув індикативний метод. Однак, слід відмітити, що основним недоліком даного методу є значна кількість індикаторів та складність визначення граничних значень, а також не врахування змін зовнішнього та внутрішнього

середовища. Задля отримання більш точних показників рівня фінансово-економічної безпеки регіонів, вважаємо за необхідне розробку специфічних індикаторів з врахуванням особливостей регіонів та використання еволюційних алгоритмів. Зважаючи на це, було обґрунтовано необхідність вироблення нових методів.

За підсумками аналізу рівня складових фінансово-економічної безпеки регіонів визначено, що позитивними тенденціями характеризуються: валовий регіональний продукт, який зріс як по регіонах так і на душу населення станом на 2014 р. у порівнянні з 2012 р.; імпорт товарів, який скоротився у 2015 році у всіх регіонах; зменшення фінансового міжбюджетного вирівнювання, однак лише 6 областей є податково достатніми. Про негативні зміни свідчить: зниження частки інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових на 0,8 % в порівнянні з 2013 р.; зниження інвестиційної активності; зменшення експорт товарів у 24 регіонах; в усіх регіонах протягом 2013-2015 рр. спостерігається перевищення витрат над доходами. Незадовільний стан більшості показників свідчить про наявність значної кількості загроз та низький рівень фінансово-економічної безпеки регіонів.

Значний вплив на економічну безпеку держави мала втрата контролю над частиною території Донецької і Луганської областей та анексія Криму. Основними проявами негативного впливу є: дестабілізація банківської системи; вимушена мілітаризація економіки; скорочення експортного потенціалу; зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів через скорочення податкової бази; масштабне розширення соціальних видатків, обумовлених зовнішньою агресією; скорочення внутрішньої ресурсно-сировинної бази паливно-енергетичного комплексу; гальмування технічної модернізації реального сектору економіки України; зниження конкурентоспроможності національної транспортної системи та стрімка втрата транзитного потенціалу України.

Таким чином, можна зробити висновок, що валовий регіональний продукт в Україні формується в умовах посилення міжрегіональних

відмінностей, що відображає послаблення міжрегіональних зв'язків та територіальної єдності національної економіки.

У сучасних умовах формування валового регіонального продукту є важливою передумовою забезпечення економічної стабільності, тому аналіз його структури та підтримка малорозвинених регіонів є стратегічно важливим завданням. З огляду на нестабільність у державі, анексію Криму, військові дії на Донбасі, а також проблему децентралізації, що гостро постала в сучасних умовах, необхідним є відновлення структурних зв'язків у регіонах, реалізація стимулюючої фінансової політики держави, а також забезпечення стимулювання та вирівнювання економік регіонів для зменшення диспропорцій у фінансуванні, оскільки в умовах децентралізації зі збереженням сучасних тенденцій відбудеться різке скорочення обсягів валового регіонального продукту в малорозвинених регіонах, що призведе до їх прискореного занепаду та матиме негативний вплив на економіку країни в цілому, особливо в умовах реформування економіки в європейському напрямі.

Саме тому забезпечення економічної безпеки держави перетворюється на більш складне завдання, а фінансово-економічна безпека регіонів стає одним із пріоритетних напрямів стабільного функціонування держави.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ЗМІЦНЕННЯ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ КРАЇНИ

3.1. Механізми забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів

Фінансово-економічна безпека регіонів є складовою загальнонаціональної економічної безпеки, але має власну структуру яка певною мірою подібна на структуру економічної безпеки держави. Водночас регіональний аспект фінансово-економічної безпеки має і свою спеціалізацію, оскільки за своїм економічним потенціалом та господарським призначенням всі регіони різні. Механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів є проєктивним відображенням системи забезпечення загальнодержавної економічної безпеки, але кожен із них має специфічні елементи. Спеціалізація економіки регіону є ключовим базисом, вихідною умовою, що впливає на процес планування й розвитку регіональної програми забезпечення фінансово-економічної безпеки.

При цьому повинні дотримуватися не лише загальнодержавні принципи забезпечення національної економічної безпеки, а й урахуватися етнічні, культурні та інші особливості регіонального рівня. Економіка регіону, як і економіка держави, не є монолітною, вона складається із секторів, від пропорцій та взаємопроникнення яких і залежить кінцевий рівень ефективності забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів.

Особливості функціонування кожного регіону є різними, а отже проблеми, які виникають є особливими, що зумовлює необхідність застосування індивідуально-регіонального підходу в кожному конкретному випадку. Однак існують і загальнодержавні тенденції, що спричинюють певні

проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки у регіонах. Серед них, виділяють наступні:

- стабільно низький рівень розвитку інноваційних ініціатив та інвестиційної активності в регіонах;
- низькі темпи економічного зростання в регіонах;
- залежність внутрішнього ринку від зовнішньо-економічної кон'юнктури, недостатня ефективність роботи щодо його захисту від недобросовісної конкуренції з боку українських монополістів та імпортерів, а також щодо боротьби з контрабандою;
- недостатня ефективність використання матеріальних ресурсів, переважання в структурі промисловості галузей з невеликою часткою доданої вартості, низький технологічний рівень вітчизняної економіки;
- наявні валютні ризики, неефективне використання коштів державного й місцевих бюджетів;
- погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття;
- недосконалість законодавства для прискорення розвитку національної та регіональної економіки на інноваційних засадах, відносно високий рівень тінізації економіки, відсутність достатніх стимулів для легалізації доходів населення та зменшення тіньової зайнятості;
- втрата інвестиційної привабливості регіонів України в умовах зовнішньої агресії та корумпованості влади;
- надмірний вплив іноземного капіталу на розвиток окремих стратегічно важливих галузей національної економіки, небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу в таких галузях.
- нестабільне інституційне середовище, включаючи конституційну модель побудови держави, що робить неможливим вироблення цілісного й послідовного підходу до формулювання викликів економічного розвитку регіонів та визначення шляхів для їх подолання;

– високий рівень централізації й сильна владна вертикаль зі слабкими горизонтальним зв'язками, у тому числі між регіонами, що призводить до появи викривленого бачення позицій того чи іншого регіону в економіці держави, соціальній сфері, суспільстві й політиці.

– відсутність довгострокового бачення розвитку регіонів й прийняття тактичних рішень у сфері забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів;

– законодавчі та регуляторні неузгодження, які гальмують використання можливостей для розвитку та зростання, а також відсутність горизонтальної координації між органами влади та майже повна відсутність зворотних каналів інформації;

– низька спроможність регіонів стати рівноправним партнером центрального уряду в процесі реалізації регіональної політики;

– відсутність адекватного фінансування проектів розвитку в регіонах;

– намагання центру зберегти управлінську вертикаль, поширення практики втручання органів державної влади у сферу компетенції місцевого самоврядування, у тому числі й методами «ручного управління». При цьому на органи місцевого самоврядування часто покладаються функції виконання соціальних зобов'язань держави, які фактично не підкріплені ані фінансово, ані організаційно [77];

– суперечність між офіційно проголошеними державою пріоритетами соціально-економічного розвитку та власними інтересами регіонів з огляду на нагальні потреби населення; зосередженість органів влади регіонального рівня переважно на політичних проблемах.

Перераховані вище фактори досить всебічно й об'єктивно відображають притаманні всім регіонам проблеми в процесі забезпечення належного рівня фінансово-економічної безпеки. Відтак, слід зазначити, що, навіть не зважаючи на соціально-економічну неоднорідність і високий рівень відмінностей в економічному розвитку регіонів, можна виокремити загальні засоби подолання проблем фінансово-економічної безпеки регіонів й заходи щодо підвищення

ефективності використання власного економічного потенціалу, серед яких найбільшої уваги заслуговують наступні:

1. Подолання технологічного відставання промислового сектора регіонів та підвищення рівня їх конкурентоспроможності за рахунок розробки й реалізації нових інноваційних промислових проектів, а також технологічного оновлення виробничих потужностей. Цей напрям має об'єктивну актуальність, оскільки розвиток економіки та конкурентна боротьба відбуваються постійно, адже вітчизняний промисловий сектор останнім часом втратив свої конкурентні переваги. Необхідно шукати нові шляхи для реалізації інтелектуального потенціалу регіонів, який формується на базі вищих навчальних закладів і підприємств-лідерів. Інтелектуальний капітал притаманний майже всім без винятку підприємствам, оскільки його носієм є персонал. Для органів влади як місцевого, так і загальнодержавного рівня залишається лише знайти спосіб перетворення інтелектуального капіталу в продуктивний потужний економічний ресурс. Органи влади мусять стимулювати появу таких собі «силіконових долин». Їх основним продуктом мають бути новітні технології як нематеріальні активи, розробка яких не потребує суттєвого ресурсного забезпечення, окрім фінансування. Більше того, на рівні регіону такі центри мають створюватися на базі ВНЗ, кожен з яких має ту спеціалізацію, яка притаманна регіонові.

2. Орієнтація промислового сектора на внутрішні потреби регіону. Стимулюючи внутрішній попит, органи влади одразу вирішують кілька завдань соціально-економічного розвитку територій: інтенсифікація виробництва, подолання проблем зайнятості збільшення надходжень до місцевих бюджетів. Водночас стимулювання внутрішнього попиту потребує значних фінансових ресурсів від органів місцевого самоврядування й органів державної влади, яких на сьогодні в силу відомих причин не достатньо. Залучати кошти регіони можуть шляхом участі в програмах регіонального розвитку, які пропонуються міжнародними європейськими та американськими фондами розвитку території. Слід також зазначити, що стимулювання внутрішнього попиту не має бути

самоціллю розвитку регіону. Цей напрям доцільно розглядати як певний стабілізуючий або додатковий фактор розвитку промислового комплексу регіонів. Не зважаючи на це, участь у міжнародних проектах, грантових програмах водночас відкриває широкі можливості для промислових підприємств і створює для них певний стратегічний запас для майбутнього виходу на нові ринки збуту. Але найбільша проблема сучасної влади в цьому контексті – невміння залучати кошти в такий спосіб та небажання участі в таких програмах. Річ у тому, що, фінансуючи такі програми розвитку, закордонні, частіше за все неурядові фонди досить жорстко контролюють фінансові потоки, тому представники місцевої та державної влади не зможуть розповсюдити на ці проекти корупційні схеми. Відтак, зацікавленість влади є вкрай низькою через відсутність прямого стимулювання окремих очільників.

3. Стабілізація економічної ситуації в регіоні та утримування позицій за рахунок розробки і прийняття цільових державних і регіональних програм розвитку, фінансування яких відбуватиметься з державного та місцевих бюджетів. Спрямування цих програм відбуватиметься виключно на стабілізацію економічного середовища в регіоні без проголошення нестримного зростання [78]. Подібний напрям в умовах постійної дестабілізації внутрішньої економічної системи країни, утягування України у військове протистояння, нестабільність і корумпованість влади в регіонах, валютно-фінансові спекуляції, а тіньових валютних ринках в самих регіонах, – все це є тими реаліями в яких на сьогодні живуть регіони. Тому влада, насамперед регіональна, оскільки частіше за все вона є представником і головним лобістом інтересів найбільш впливових у регіонах бізнес-структур, має вживати всі можливі засоби для стабілізації тих економічних процесів, які відбуваються в регіонах, передусім за рахунок інструментарію прямого державно-управлінського впливу. У виняткових випадках може відбуватися додаткове фінансування в стабілізацію окремих соціально-економічних процесів, але з погляду антикризового менеджменту та в умовах обмеженості ресурсів на перше місце повинні виходити саме адміністративні засоби.

4. Широке впровадження енергозберігаючих технологій у ЖКГ та стимулювання енергозбереження в промисловому секторі з метою подолання енергозалежності України від Російської Федерації. Тривала відсутність постачання енергоресурсів негативно позначилася на вітчизняному виробничому комплексі, у тому числі й у вигляді збільшення собівартості промислової продукції. На регіональному рівні подолання енергозалежності є стратегічним пріоритетом місцевої влади ще й через те, що на пряму впливає на рівень добробуту населення та стан ЖКГ. Тому необхідні якісні програми з оптимізації витрат енергії, запровадження енергозберігаючих технологій, у тому числі й за рахунок населення. Цього можна досягти завдяки активній політиці органів місцевої влади, наприклад, шляхом стимулювання створення об'єднань співвласників багатоквартирних будинків, які самостійно запроваджуватимуть енергозберігаючі технології. Ще одним дієвим заходом у подоланні проблеми енергозалежності є розвиток альтернативних джерел отримання енергії.

5. Розробка регіональних соціально-економічних програм з метою підвищення рівня добробуту населення. Платоспроможність населення є прямим стимулом для розвитку внутрішнього ринку, особливо якщо вона підвищується за рахунок стимулювання економічних ініціатив населення. Мова йде про подолання безробіття, створення нових робочих місць, стимулювання самозайнятості населення. Зростання рівня доходів та зайнятості населення зменшує тиск на місцеві й державний бюджети, з яких фінансуються малозабезпечені верстви населення.

6. Істотним фактором зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів є інноваційний розвиток [79]. В умовах нестачі інвестицій у інноваційну діяльність регіональна влада має підтримувати ті види економічної діяльності, котрі пропонують нововведення, створюють умови для їх розробки та комерціалізації. Підприємницька діяльність повинна орієнтуватись на використання власних ресурсів, тобто розвиток тих видів економічної діяльності, які створюють інноваційний продукт, продукцію та послуги,

використовуючи власні інтелектуальні ресурси регіону. Важливо, щоб регіональна влада здійснювала підтримку пріоритетних напрямів інноваційної діяльності.

7. Активізація діяльності малого і середнього підприємництва, як важливого чинника усунення диспропорцій на окремих регіональних товарних ринках, наповнення бюджетів, створення додаткових робочих місць і запобігання відтоку працездатного населення з депресійних регіонів.

8. Запобігання демографічним і соціально-економічним ризикам, які обумовлюють нерегульовану трудову міграцію населення, тіншову зайнятість, деградацію окремих категорій населення, підвищення частки населення поза межею бідності.

9. Належний рівень проведення децентралізації, впровадження комплексного механізму, що включатиме інституційну, організаційну та економічну складові.

Реалізація шляхів вирішення проблем забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів неможливе без створення ефективного механізму, який являє собою систему організаційних та інституційно-правових заходів впливу, направлених на своєчасне виявлення, попередження, нейтралізацію та ліквідацію викликів та загроз фінансово-економічній безпеці регіонів [80].

Механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів має реалізовуватися на основі розробки наукової теорії, концепції, стратегії і тактики, проведення адекватної економічної та фінансової політики, визначення об'єктів, наявності необхідних інститутів забезпечення безпеки (суб'єктів), визначення та конкретизації інтересів, систематизації загроз, застосування засобів, способів і методів забезпечення регіональної безпеки (рис. 3.11).

Виходячи з важливості стратегічного планування зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів можна виділити наступні вимоги:

– узгодження терміну бачення стратегічного розвитку територіальної громади з часовими рамками стратегій вищих рівнів, а саме району та регіону;

– розробка стратегічного бачення економічного розвитку регіону й системи цілей на основі проблем та можливостей розвитку, стратегічних орієнтирів району та моделі економіки добробуту територіальної громади;

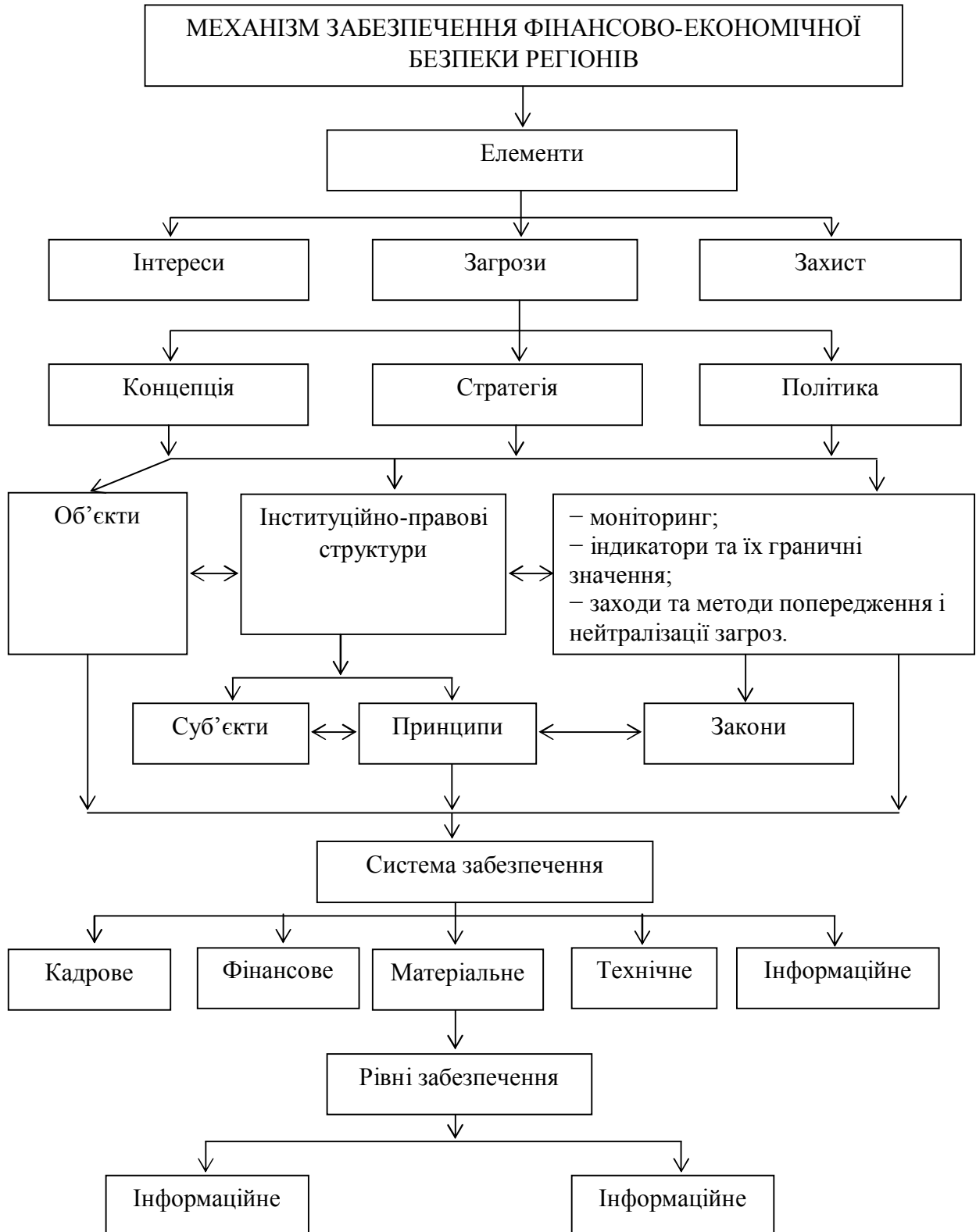

Рис. 3.11. Механізм забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів

Джерело: розроблено автором

– обґрунтування поточних цілей з використанням проектного підходу, що передбачає планування необхідних ресурсів щодо реалізації проекту, терміну проекту, виконавців проекту, формуючи систему базових індикаторів моніторингу і контролю виконання плану.

В рамках розробки механізму може бути здійснена структуризація цілей зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів (рис. 3.12)

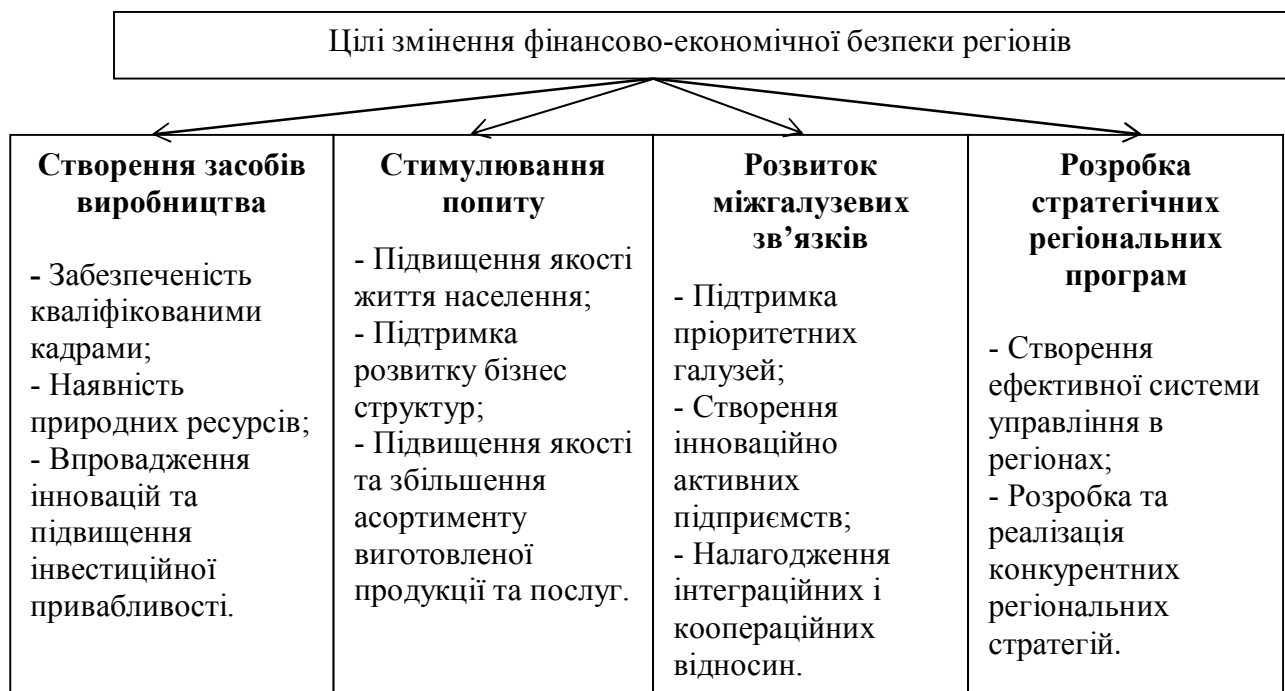

Рис. 3.12. Цілі зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів

Джерело: складено за: [54, с. 218; 82]

Зауважимо, що при розробці механізму забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону необхідно дотримуватися об'єктивно існуючих принципів (рис. 3.12). До загальних принципів забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону відносять наступні:

– комплексності, тобто необхідності аналізу всіх сторін об'єкта дослідження;

– системності – врахування як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх факторів з позицій розгляду об'єкта дослідження як елемента економічного простору більш високого рівня;

– варіантності (альтернативності), або виявлення й обґрунтування декількох варіантів забезпечення економічної безпеки, з одного боку, розрахунку траєкторії соціально-економічного розвитку – з іншого варіативність інвестування, взаємодії з партнерами при зміні ринкової кон'юнктури та виклики економічних, соціальних, політичних суб'єктів дозволяють, використовуючи ефект «накладання» індивідуалізованих, інноваційних, ризикованих дій та їхньої результуючої складової, знаходитися постійно у просторі сумарної сприятливої ринкової кон'юнктури, забезпечуючи таким чином прискорений обіг капіталу, ресурсів праці, наднормовий прибуток і достатньо високий потенціал економічної безпеки;

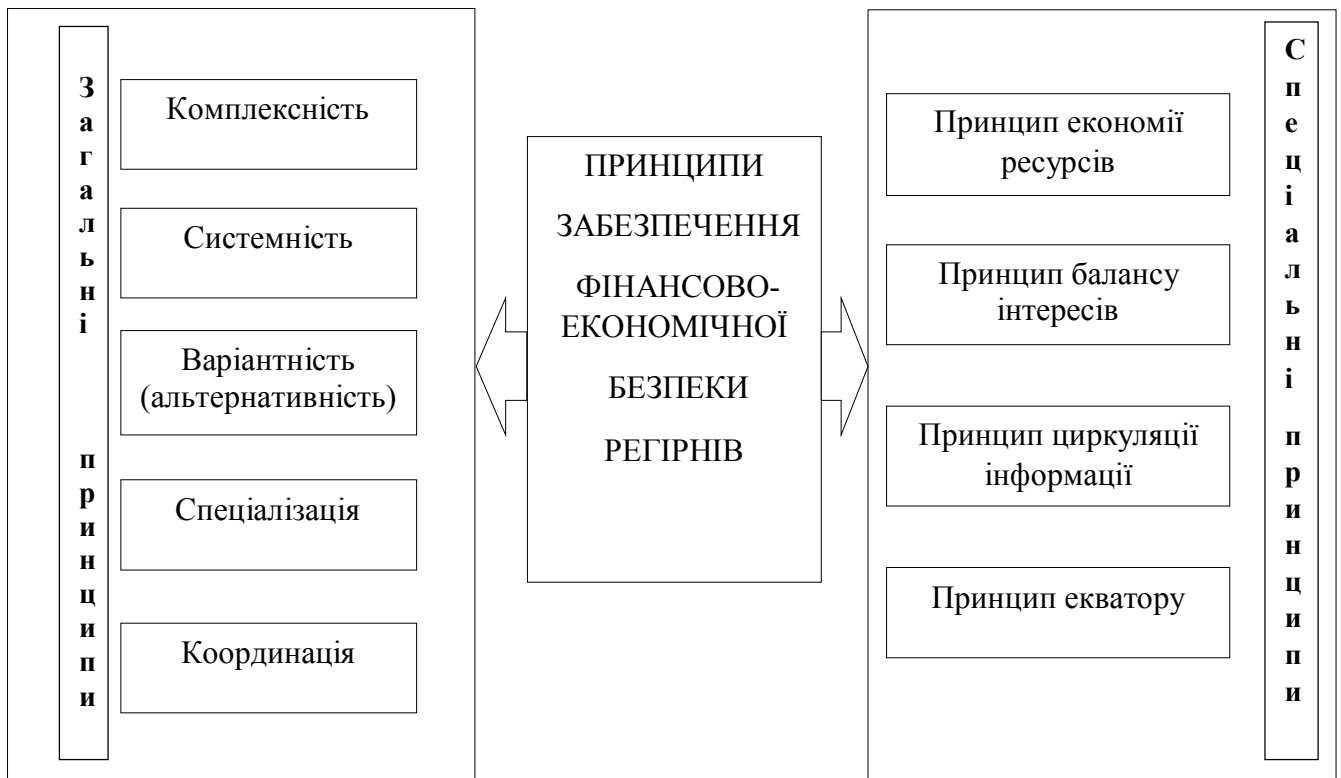

Рис.3.13 Принципи забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону [81]

– принцип координації (узгодження) зв'язків і стосунків усіх елементів економічної безпеки регіону. Координація потрібна для того, щоб складові елементи в умовах спеціалізації не дублювали один одного а виконували взаємно доповнюючі ролі;

– принцип спеціалізації елементів (розмежування функцій і операцій, що виконуються елементами); спеціалізація дозволяє регіональній владі зосередитися на рішенні невеликого числа завдань і тим самим забезпечити ефективніший розподіл ресурсів.

Серед спеціальних принципів виокремлюють:

– принцип економії ресурсів (оптимальне та ефективне використання ресурсів).

– принцип циркуляції інформації. Усім елементам передається накопичений досвід та інформація про стан внутрішнього і зовнішнього середовища як регіону в цілому так і окремих складових фінансово-економічної безпеки.

– принцип балансу інтересів – полягає в забезпеченні гармонійного та ефективного узгодження інтересів суб'єктів локального і загального середовища регіону.

– принцип «екватору». В процесі розробки управлінських рішень щодо забезпечення фінансово-економічної безпеки регіону враховується їх вплив на довкілля і регіональних стейкхолдерів.

Забезпечення економічної безпеки регіону безпосередньо здійснюється за допомогою механізму її реалізації, що представляє собою систему організаційно-економічних та правових заходів, яка впроваджується через діяльність системи державних органів економічної безпеки.

До найважливіших організаційно-економічних та правових заходів, що будуть сприяти забезпеченню фінансово-економічної безпеки регіонів в Україні, можна віднести:

– проведення регіональної політики для вирівнювання соціально-економічного розвитку регіонів, підтримки відстаючих в економічних відносинах регіонів з низьким фінансовим потенціалом і невисоким середнім доходом на душу населення, а також для підтримки розвинених і перспективних регіонів;

- розробка нормативно-законодавчої бази з розмежування функцій місцевих органів влади й державного управління, завершення поділу повноважень центральних і регіональних органів влади [82];
- удосконалення технології узгодження з регіонами рішень центральних органів на стадії їх вироблення і прямі консультації із адміністративно-територіальними утвореннями;
- вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів, створення єдиного економічного простору шляхом проведення єдиної податково-бюджетної політики й ціноутворення, додання відносинам «центр-регіон» необхідної прозорості;
- прискорення реформи місцевого самоврядування, забезпечення правових і економічних основ місцевого самоврядування, завершення побудови цілісної системи державної влади;
- удосконалення міжбюджетних відносин, створення сучасної системи формування бюджетів, спрямованої на вирівнювання рівня бюджетної забезпеченості регіонів.

3.2. Напрями зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів країни

Для забезпечення збалансування регіонального розвитку України та зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів поряд з іншими заходами можливо і використання таких економічних інструментів, як спеціальні режими економічної діяльності (СпРЕД). На сьогодні СпРЕД застосовуються в багатьох країнах світу для досягнення визначених цілей економічного розвитку, в тому числі і для збалансування регіонального розвитку. Проаналізувавши наявний позитивний досвід використання СпРЕД і спроектувавши його на реалії України, можливо напрацювати національну модель збалансування розвитку регіонів та зміцнення їх фінансово-економічної безпеки.

Форми запроваджуваних СпРЕД, чисельність і географія розташування їх функціональних одиниць та преференційні умови діяльності для суб'єктів господарювання, зазвичай, плануються на державному та/або регіональному рівнях за принципами необхідності і достатності для досягнення визначених цілей.

Для забезпечення суб'єктів господарювання СпРЕД фінансовими ресурсами і залучення інвестицій визначають перелік необхідних преференційних умов. Найбільш поширеними підходами до наповнення СпРЕД преференційними умовами є надання однакових умов для всіх суб'єктів господарювання однієї форми СпРЕД або поєднання однакових базових умов з додатковими індивідуальними умовами для окремих функціональних одиниць, а також індивідуальних умов для всіх функціональних одиниць. Останнім часом спостерігаються випадки створення в рамках окремих функціональних одиниць спеціальних додаткових преференційних умов для великих інвесторів. На основі наданих преференційних організаційно-економічних умов функціональні одиниці різних форм СпРЕД конкурують між собою на ринку інвестицій, як в середині країни, так і на міжнародній арені. Отже, в умовах застосування аналогічних економічних інструментів в країнах-сусідах України значення преференційної складової організаційно-економічних умов для суб'єктів господарювання вітчизняних СпРЕД може бути визначальним при конкуренції за інвестиційні потоки.

Україні такі СпРЕД почали застосовуватися з 1995 р. у формі спеціальних (вільних) економічних зон (СЕЗ), з 1999 р. – територій пріоритетного розвитку (ТПР), з 2000 р. – технологічних (ТП), з 2007 р. – наукових (НП) та з 2012 р. – індустріальних парків (ІП). Впродовж останніх 20 років загалом було створено 124 функціональні одиниці цих СпРЕД переважно за ініціативою регіонів. Загальнодержавної стратегії використання СпРЕД, плану щодо кількості та географії розміщення їх функціональних одиниць в Україні не було і наразі не існує. Станом на 01.01.2015 р. інвестиційно-господарська діяльність здійснюється фактично тільки в 38 функціональних одиницях (7 СЕЗ, 8 ТПР, 1

ТП, 11 НП, 12 ІП). При цьому, завершився визначений термін дії в 1 СЕЗ; вимушено скасовано закони щодо функціонування 1 СЕЗ і 7 ТПР через анексію регіону їх функціонування; завчасно припинилася інвестиційно-господарська діяльність в 3 СЕЗ та на 48 ТПР; а в 1 СЕЗ та на 9 ТПР так і не розпочиналася.

Із зазначеним вище скороченням кількості функціональних одиниць СпРЕД відбувається скорочення і кількості суб'єктів господарювання (в СЕЗ з 161 станом на 01.01.2005 р. до 80 станом на 01.01.2015 р., в ТПР з 464 до 11, в ТП з 67 до 2), кількості інвестиційних проектів (в СЕЗ з 168 до 82, в ТПР з 464 до 12, а ТП з 53 до 1). Варто підкреслити, що перші роки застосування цих СпРЕД продемонстрували високу ефективність, в результаті чого, навіть незважаючи на вкрай негативні тенденції останніх 8-9 років, узагальнені основні результати діяльності СЕЗ, ТПР та ТП свідчать про їх високу ефективність²². Зокрема, коефіцієнт виробничої віддачі інвестицій (відношення обсягу реалізованої продукції до обсягу залучених інвестицій) за період з початку реалізації інвестиційних проектів по 2012 р. по СЕЗ склав 9, по ТПР – 6,7, по ТП – 17 (по Україні – 1,7 за період 2001-2012 рр.); коефіцієнт бюджетної віддачі залучених інвестицій (відношення обсягу платежів до бюджетів та державних цільових фондів до обсягу залучених інвестицій) за період з початку реалізації інвестиційних проектів по 2013 р. по СЕЗ склав 1,1, по ТПР – 0,5, по ТП – 1,9 (по Україні – 0,5 за період 2000-2011 рр.).

Загалом за весь період функціонування суб'єктами господарювання зазначених СЕЗ, ТПР і ТП станом на 01.01.2015 р. було досягнуто наступних макроекономічних результатів (зазначимо, що системні дані щодо результатів НП та ІП наразі відсутні) [83]:

- залучено інвестицій на суму 5,2 млрд. дол. США (в рамках СЕЗ майже 1 млрд. дол. США, ТПР – 4,2 млрд. дол. США, ТП – понад 100 млн. дол. США);
- створено понад 75 тис. нових робочих місць (в рамках СЕЗ – близько 21 тис., ТПР – близько 51 тис., ТП – понад 3,5 тис.);

– сплачено до бюджетів різних рівнів та державних цільових фондів понад 4 млрд. дол. США (понад 1,2 млрд. дол. США, ТПР – понад 2 млрд. дол. США, ТП – 200 млн. дол. США);

– отримано податкових та митних пільг на суму понад 1,8 млрд. дол. США (в рамках СЕЗ – понад 300 млн. дол. США, ТПР – 1,4 млрд. дол. США, ТП – 130 млн. дол. США) [84].

Організаційно-економічні умови для суб'єктів господарювання СпРЕД в Україні наразі є однаковими для всіх функціональних одиниць кожної окремої форми СпРЕД. Для суб'єктів господарювання СЕЗ передбачені державні гарантії захисту їх інвестицій, права на вивезення прибутків і інвестованого капіталу, а також можливості приймати участь у конкурсах на державні замовлення. Для суб'єктів господарювання ТПР преференції відсутні.

Для НП передбачений пріоритетний порядок розгляду їх звернень щодо державного замовлення на постачання продукції, виконання робіт і надання послуг для забезпечення пріоритетних державних потреб та можливість отримання фінансування з державного та місцевого бюджетів на розроблення та реалізацію інноваційних проектів.

Для ТП передбачене застосування прямого бюджетного фінансування, повного або часткового (до 50 %) безвідсоткового кредитування, повної або часткової (до 50 %) компенсації вартості кредитів комерційних банків, а також звільнення від сплати ввізного мита при ввезенні в Україну нових устаткування, обладнання, комплектуючих і матеріалів для реалізації проектів технологічних парків, які не виробляються в Україні, прискореної амортизації (20 %) основних фондів груп 3 і 4.

Для ІП передбачена можливість отримання коштів з державного чи місцевих бюджетів для фінансування комплексу заходів щодо вибору території індустріального парку та її облаштування на землях державної чи комунальної власності, а також звільнення керуючих компаній та учасників ІП, включених до Реєстру індустріальних парків, від пайової участі у розвитку інфраструктури населених пунктів у разі будівництва об'єктів у межах індустріального парку,

звільнення від сплати ввізного мита за ввезення устаткування, обладнання та комплектуючих до них, які не виробляються в Україні та не є підакцизними товарами, отримання керуючими компаніями безвідсоткових кредитів (позик), цільового фінансування на безповоротній основі для облаштування ІП.

Такий підхід до формування преференційних умов для суб'єктів господарювання СпРЕД в Україні не працює на збалансування регіонального розвитку, оскільки СпРЕД в слабо розвинених та депресивних регіонах є менш конкурентними порівняно з розвиненими регіонами країни.

Крім того, більшість із зазначених преференційних умов в рамках українських СпРЕД не виконуються, що знижує інвестиційну привабливість України для зовнішніх інвесторів. Відповідно не забезпечується стимулювання бажаного притоку інвестицій для досягнення основних соціально-економічних завдань (зайнятність, випуск продукції, платежі до бюджетів), а сам економічний інструмент СпРЕД з дієвого і результативного перетворюється на формальний і поступово занепадає.

В цілому, СпРЕДи в Україні відзначаються низьким рівнем преференційності та конкурентності порівняно з аналогічними економічними інструментами інших країн, зокрема сусідів. Незважаючи на складність співставлення результатів застосування СпРЕД в Україні та інших країнах через різні системи моніторингу, показники їх ефективності у країн-сусідів виглядають досить переконливо. Зокрема, за нашими підрахунками, чисельність працівників в одному Парку високих технологій Білорусії в 2012 р. склала близько 13 тис. [85]; резиденти ОІЗ Туреччини станом на 01.01.2015 р. створили понад 1,2 млн. робочих місць ОІЗ [86]; резиденти вільних економічних зон Молдови за період 2001-2013 рр. сплатили понад 123 млн. дол. США податків і зборів [87].

Отже, чинні форми СпРЕД в Україні за організаційно-економічними умовами для суб'єктів господарювання поступаються в конкуренції за інвестиції аналогічним економічним інструментам в інших країнах, в т. ч. сусідніх, а відсутність або надання однакових преференційних умов для всіх

суб'єктів господарювання однієї форми СпРЕД послаблює конкурентні позиції для суб'єктів господарювання в депресивних та слаборозвинених регіонах країни, що об'єктивно посилює диспропорції у розвитку регіонів. В цьому контексті слід врахувати появу нових тенденцій у розвитку СпРЕД, а саме створення транскордонних структур функціональних одиниць, які дають можливість суб'єктам господарювання країн-сусідів отримати додаткові вигоди від використання новітніх технологій, робочої сили, ринків збуту тощо. Наразі вздовж кордону України та країн-сусідів ЄС вже створюються дзеркальні та транскордонні ІП на кшталт транскордонних структур Австрії та Угорщини, що вимагає ретельного вивчення цього досвіду і напрацювання власних підходів до їх запровадження, підготовку відповідного нормативного забезпечення.

На сьогодні Україна має можливості використати СпРЕД як ефективні економічні інструменти для збалансування регіонального розвитку. Необхідно згадати власний досвід перших років запровадження СЕЗ і ТПР, коли формування систем преференцій для їх суб'єктів господарювання здійснювалося за принципом надання індивідуальних умов для окремих функціональних одиниць. Такий підхід дав одразу відчутні позитивні результати у збалансуванні регіонального розвитку. Для прикладу, депресивний регіон, яким у середині 1990-х років була Закарпатська область, після створення СЕЗ та ТПР вийшов в лідери за темпами нарощення інвестицій в Україні (на початку 2000-х років).

На особливу увагу заслуговує передовий досвід Туреччини, яка нещодавно перейшла в фіскальному стимулюванні організованих індустріальних зон (ОІЗ) з однакової для всіх однорівневої системи стимулювання, яка не змогла забезпечити необхідного припливу інвестицій в депресивні і слаборозвинені регіони, а відтак і усунути регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку, на дворівневу диференційовану систему стимулювання з широким переліком пільг [88]. Ця система передбачає однакові для всіх резидентів ОІЗ фіскальних пільги на першому рівні, зокрема звільнення від сплати податку на об'єднання та/або поділ земельних ділянок,

податку на нерухомість. На другому рівні вона передбачає додаткові стимули для резидентів ОІЗ, перелік та інтенсивність яких залежить від рівня соціально-економічного розвитку провінції розташування ОІЗ та обраної при цьому схеми стимулювання капіталовкладень; зі зростанням рівня соціально-економічного розвитку провінції ці додаткові стимули другого рівня зменшуються. Серед них, зокрема, звільнення від сплати прибуткового податку, митних зборів, зниження ставки корпоративного податку. Загалом, сформована таким чином система фіскальних стимулів є суттєвою для резидентів ОІЗ, що забезпечує необхідний приплив інвестицій саме в депресивні і слаборозвинені регіони. В результаті спостерігається позитивна динаміка по створенню нових функціональних одиниць СпРЕД та введенню їх в експлуатацію, зокрема кількість ОІЗ у 1980 р. становила 12, у 1990 р. – 25, у 2000 р. – 70, у 2009 р. – 120, а станом на 31.03.2015 р. – 211 та ще 79 знаходяться на підготовчій стадії (здійснюється вибір місця, придбання земельної ділянки, планування або будівництво інфраструктури).

Отже, узагальнивши вищесказане, причиною усіх недоліків функціонування СпРЕД є недосконале законодавство, тому вважаємо, що об'єктивних причин для скасування пільгового режиму господарювання немає. Натомість, вважаємо, що розвиток СпРЕД дасть позитивні результати (рис. 3.14), що матимуть позитивне відображення на показниках фінансово-економічної безпеки регіонів та держави в цілому.

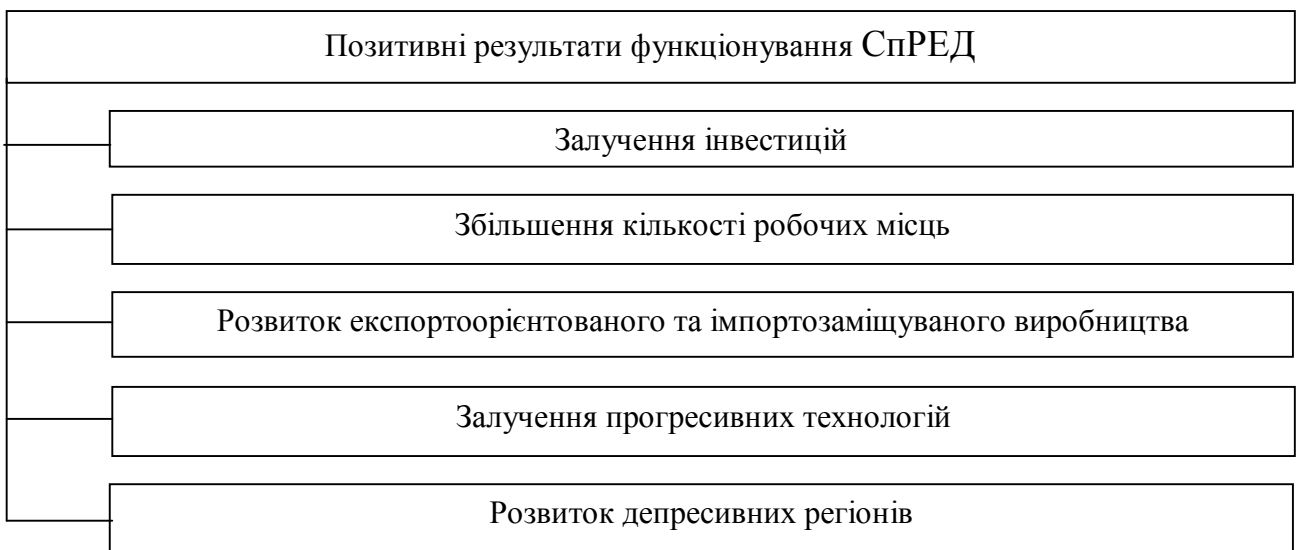

Рис. 3.14. Переваги спеціальних режимів економічної діяльності [89]

В умовах глобалізації усі країн конкурують між собою за залучення інвестицій, тому вважаємо недоцільним нехтувати таким дієвим інструментом як ВЕЗ, втрачаючи потенційні інвестиції. Використання територіально-галузевого підходу до створення СпРЕД дозволяє залучати інвестиційні ресурси на потрібні території та види економічної діяльності, що сприяє удосконаленню галузевої структури національного господарства.

Світовий досвід функціонування спеціальних режимів економічної діяльності передбачає створення наступних функціональних типів СЕЗ [90]:

- зони безмитної торгівлі – створюються для безмитного імпорту та експорту товарів;
- вільні експортно-промислові зони – спрямовані на розвиток експортоорієнтованого виробництва;
- зони розвитку інновацій (технопарки, технополіси тощо)
- метою створення є розвиток наукової діяльності та комерціалізація інновацій;
- зони розвитку певного виду економічної діяльності (туристичні, сільськогосподарські тощо);
- комплексні зони, що поєднують особливості декількох вищевказаних типів.

Вважаємо, що СЕЗ як інструмент регіонального розвитку повинні відрізнятися від вищевказаних типів та мати наступні особливості:

- метою створення СЕЗ має бути розвиток реального виробництва, використання ВЕЗ як зони для безмитного імпорту недоцільне, що підтверджується результатами діяльності СЕЗ «Донецьк»;
- іноземні інвестиції не повинні мати пріоритету над вітчизняними, значення має не національна приналежність інвестицій, а галузева спрямованість та інноваційність;

– запровадження пільгового режиму не повинно спричиняти значних державних витрат на розвиток інфраструктури, адже наявність пільг автоматично підвищує інвестиційну привабливість території та імовірність залучення інвестицій;

– при якісному законодавстві створення СЕЗ не буде мати негативних наслідків, результатом їх функціонування буде розвиток необхідних видів економічної діяльності на певних територіях;

– виходячи з вищенаведеного, навіть незначне поживлення господарської діяльності на території СЕЗ буде позитивним результатом, адже витрати на їх створення мінімальні, а вплив на національну економіку за умови якісного законодавства позитивний.

Вважаємо, що запровадження пільгового режиму СЕЗ повинно включати 3 основні елементи (рис. 3.15).

Пільговий режим СЕЗ необхідно встановлювати лише на територіях, що перебувають у скрутному економічному становищі, адже запровадження пільг у високорозвинених регіонах призводить до зменшення надходжень до бюджету та зростання асиметрій соціально-економічного розвитку регіонів.

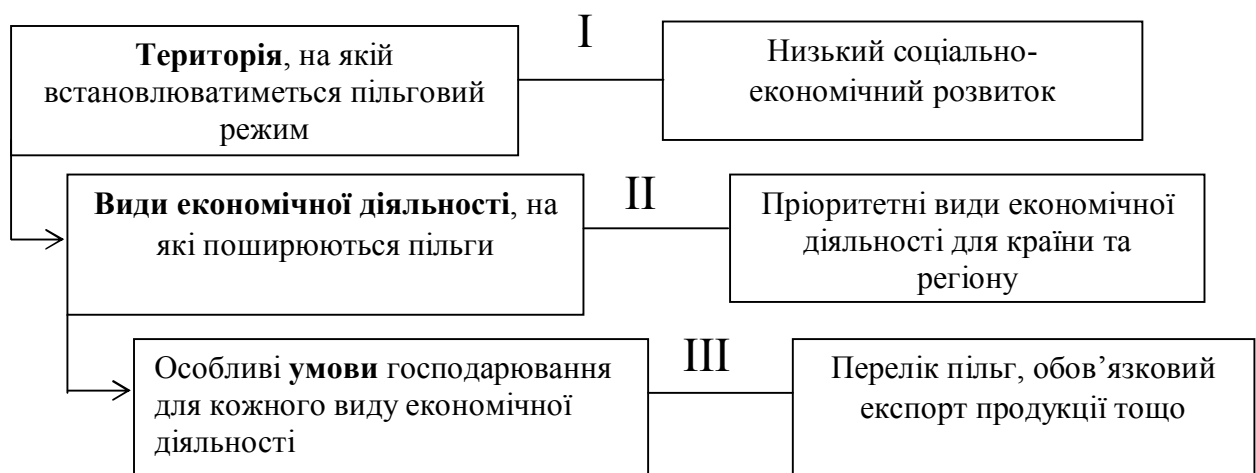

Рис. 3.15. Етапи запровадження пільгового режиму СЕЗ [89]

Наступним етапом запропонованого впровадження СЕЗ є визначення переліку пріоритетних видів економічної діяльності, на які поширюються пільги з метою збереження конкурентного середовища та формування

ефективної галузевої структури у відповідних регіонах. Пріоритетні види економічної діяльності доцільно визначати окремо для кожної СЕЗ, причому пріоритетними можуть бути визнані наступні види економічної діяльності:

- види економічної діяльності, що виготовляють імпортозаміщену продукцію;
- види економічної діяльності, що виготовляють продукцію, якої недостатньо на вітчизняному ринку;
- високотехнологічні види економічної діяльності;
- екологічно нешкідливі види економічної діяльності;
- інфраструктурні види економічної діяльності.

Заключним етапом створення СЕЗ є перелік пільг та особливі умови господарювання для кожного виду економічної діяльності, що необхідно для забезпечення ефективності функціонування СЕЗ та унеможливлення зловживань. Такими умовами може бути:

- безмитне ввезення обладнання, сировини, матеріалів;
- обов'язковий експорт продукції, якою насичений вітчизняний ринок, з метою збереження конкурентного середовища;
- заборона на реалізацію імпортованої продукції на вітчизняному ринку;
- заборона на використання імпортованої сировини поза межами СЕЗ;
- соціальні зобов'язання для крупних проектів тощо.

Отже, для забезпечення ефективної діяльності СПРЕД з метою зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів пропонуємо вжити наступні дії:

- підпорядкувати їх застосування (форми, кількість, географію розташування) системі організаційно-господарського забезпечення реалізації Державних загальнонаціональної та регіональної стратегій економічного розвитку;
- запровадити систему державної підтримки, головним чином непрямої, для їх суб'єктів господарювання;

– удосконалити чинну систему їх звітності шляхом акумулювання в узагальнених показниках також і результатів діяльності завершених інвестиційних проектів;

– забезпечити відкритість основних узагальнених результатів діяльності суб'єктів господарювання СпРЕД;

– запровадити систему гарантій з боку держави та органів місцевого самоврядування стабільності спеціального режиму економічної діяльності на весь період дії угоди суб'єкта господарювання.

Використання запропонованих рекомендацій щодо формування елементів механізму створення спеціальних режимів економічної діяльності (територія, вид економічної діяльності, умови) дозволить уникнути негативних наслідків функціонування пільгових режимів економічної діяльності, спрямувати їх на удосконалення галузевої структури та підвищення конкурентоспроможності регіонів України.

Висновки до розділу 3

Таким чином, формування повноцінного механізму забезпечення фінансової-економічної безпеки регіонів передбачає перш за все вирішення проблем, які мають відношення щодо формулювання критеріїв та принципів забезпечення фінансової-економічної безпеки, обґрунтування пріоритетних національних та регіональних інтересів у фінансовій та економічній сферах, здійснення постійного відстеження факторів, які сприяють виникненню загроз фінансово-економічній безпеці регіону, а також впровадження заходів щодо їх попередження та ліквідації. Більше того, при формуванні механізму забезпечення фінансової-економічної безпеки регіонів необхідно вирішити цілий комплекс правових, структурно-організаційних, процедурних, кадрових, технологічних і ресурсних питань.

Формування механізму фінансово-економічної безпеки регіону включає наступні блоки: концепція фінансово-економічної безпеки регіону; регіональні інтереси в сфері економіки; показники фінансово-економічної безпеки; порогові значення фінансово-економічної безпеки; внутрішні та зовнішні загрози фінансово-економічній безпеці регіону; організація фінансово-економічної безпеки; правове і організаційне забезпечення фінансово-економічної безпеки.

В рамках розробки механізму може бути здійснена структуризація цілей зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів основними з яких є: створення засобів виробництва; стимулювання попиту; розвиток міжгалузевих зв'язків; розробка стратегічних регіональних програм.

Для забезпечення збалансування регіонального розвитку України та зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів поряд з іншими заходами можливо і використання таких економічних інструментів, як спеціальні режими економічної діяльності (СпРЕД). В Україні основними формами застосування СпРЕД є: спеціальні (вільні) економічні зони (СЕЗ), території пріоритетного розвитку (ТПР), технологічні парки (ТП), наукові парки (НП) та індустріальні парки (ІП).

Відновлення розвитку СпРЕД обумовлені наступними перевагами щодо зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів: залучення інвестицій; збільшення кількості робочих місць; розвиток експортоорієнтованого та імпортозаміщеного виробництва; залучення прогресивних технологій; розвиток депресивних регіонів.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати дослідження питань забезпечення фінансово-економічної безпеки регіонів до ходимо таких висновків:

1. Регіон як суб'єкт мережевої взаємодії одночасно виступає як територіально-адміністративне утворення, межі якого закріплені нормативно-правовою базою України, так і економічний простір з пульсуючими рубежами, обумовленими зонами впливу суб'єктів регіональної економіки.

Зміна позиціонування регіону у світовій економіці обумовлює необхідність поглибленого й детального пророблення регіональних аспектів фінансово-економічної безпеки. Так, посилення уваги до проблематики економічної безпеки регіонів зумовлене також зростанням впливу системних викликів регіональному розвитку в сучасних умовах, основними з яких є: глобалізаційні процеси та необхідність попередження «економічних шоків»; інтенсифікація процесів урбанізації; посилення конкурентної боротьби за використання ресурсів (у тому числі місцевих); зростання вимог до якості людського капіталу; боротьба за використання геополітичного положення як стратегічного ресурсу розвитку; зростання ролі екологізації виробництва, домінування принципів сталого економічного зростання.

Цільова спрямованість фінансово-економічної безпеки регіону може бути відображена як: сприяння економічній незалежності регіону та країни; стійкість функціонування народного господарства; розширення меж саморозвитку регіону на основі самозабезпечення; розширення виробництва та сфер впровадження нововведень; забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання; скорочення дефіциту регіональних бюджетів; забезпечення соціального захисту та підвищення якості життя населення.

2. Обґрунтовано чинники виникнення загроз фінансово-економічній безпеці регіону, які поділяють на зовнішні та внутрішні.

Встановлено, що основними загрозами фінансово-економічній безпеці регіону є: фіктивне зниження суб'єктами бази оподаткування та не включення окремих надходжень у об'єкт оподаткування; нестабільність валюти; неефективне оподаткування; відсутність пріоритетності бюджетних витрат на інвестиційні заходи розвитку регіонів; відтік капіталу за кордон; відсутність ефективною системи кредитування; високий рівень бідності та велика

диференціація в оплаті праці; падіння ділової активності, зниження обсягів виробництва та зростання кількості збиткових суб'єктів господарювання регіонів; збільшення потреби в імпорті готової продукції; неефективність державної та регіональних політик щодо стимулювання інноваційної діяльності; зростання прихованого безробіття; зниження рівня та якості життя населення.

3. Визначено місце фінансово-економічної безпеки регіону в системі забезпечення економічної безпеки держави що зумовлено її триєдиною природою: як результат деструктивних змін економічної безпеки на макрорівні; як чинник змін стану економічної безпеки держави (загроза або потенціал); забезпечення фінансово-економічної безпеки як процес, що є складовою системи забезпечення економічної безпеки держави.

Складовими фінансово-економічної безпеки на регіональному рівні є: фінансова; інвестиційна; інноваційна; енергетична; зовнішньоторговельна; соціальна; демографічна; продовольча; екологічна.

4. Розглянуто методи оцінки рівня фінансово-економічної безпеки регіонів такі як: визначення і моніторинг основних макроекономічних показників і порівняння їх із граничними значеннями; індикативний аналіз; методи експертної оцінки для ранжування територій за рівнем загроз; методи використання відносних темпових показників за основними макроекономічними показниками і динаміка їх змін; методи математичного апарату, в тому числі багатовимірного статистичного аналізу, теорії ігор з природою; використання економічних інструментів при оцінці наслідків загроз безпеці через кількісне визначення збитку. Однак, основна увага приділена індикативному методу.

5. Проаналізовано рівень фінансово-економічної безпеки регіонів та встановлено незадовільний стан більшості показників свідчить про наявність значної кількості загроз та низький рівень фінансово-економічної безпеки регіонів.

6. Обґрунтовано вплив втрати регіонів (Донецької і Луганської областей та Криму) на економічну безпеку держави. Основними проявами негативного впливу є: дестабілізація банківської системи; вимушена мілітаризація економіки; скорочення експортного потенціалу; зменшення надходжень до бюджетів усіх рівнів через скорочення податкової бази; масштабне розширення соціальних видатків, обумовлених зовнішньою агресією; скорочення внутрішньої ресурсно-сировинної бази паливно-енергетичного комплексу; гальмування технічної модернізації реального сектору економіки України; зниження конкурентоспроможності національної транспортної системи та стрімка втрата транзитного потенціалу України.

7. Не зважаючи на соціально-економічну неоднорідність і високий рівень відмінностей в економічному розвитку регіонів, можна виокремити загальні засоби подолання проблем фінансово-економічної безпеки регіонів й заходи щодо підвищення ефективності використання власного економічного потенціалу, серед яких найбільшої уваги заслуговують наступні: подолання технологічного відставання промислового сектора регіонів та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; орієнтація промислового сектора на внутрішні потреби регіону; стабілізація економічної ситуації в регіоні та утримування позицій за рахунок розробки і прийняття цільових державних і регіональних програм розвитку; широке впровадження енергозберігаючих технологій; розробка регіональних соціально-економічних програм з метою підвищення рівня добробуту населення; інноваційний розвиток; активізація діяльності малого і середнього підприємництва; запобігання демографічним і соціально-економічним ризикам; належний рівень проведення децентралізації.

В рамках розробки механізму може бути здійснена структуризація цілей зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів основними з яких є: створення засобів виробництва; стимулювання попиту; розвиток міжгалузевих зв'язків; розробка стратегічних регіональних програм.

8. Відновлення розвитку СпРЕД обумовлення наступними перевагами щодо зміцнення фінансово-економічної безпеки регіонів: залучення інвестицій;

збільшення кількості робочих місць; розвиток експортоорієнтованого та імпортозаміщеного виробництва; залучення прогресивних технологій; розвиток депресивних регіонів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР// Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – №30
2. Верхоглядова Н. І. Регіон як самокерована соціально-економічна система [Текст] / Н. І. Верхоглядова, І. В. Олініченко // Інноваційна економіка всеукр. наук.-вироб. журн. – 2013. – № 5. – С. 113-117
3. Державне управління регіональним розвитком України: монографія / [за заг. ред. В.Є. Воротіна, Я.А. Жаліла]; Нац. ін-т стратег. досліджень. – К.: НІСД, 2010. – 288 с.
4. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять / О.Б. Коротич // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2. – С. 57-61
5. Черленяк І. Регіоналізація як системний чинник реформування суспільно-управлінської системи / І. Черленяк, М. Кляп // [Електронний ресурс] – Режим доступу:www.uzhgorod.iatp.org.ua/ipard/studii.htm
6. Буркальцева Д. Д. Оптимізація державної політики забезпечення економічної безпеки регіонів України у післякризовий період / Д. Д. Буркальцева // Наукові праці НДФІ. – 2012. – Вип. 3. –С. 87-93.
7. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 2 грудня 2012 року № 3275-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 51. – ст. 548
8. Криленко В. І. Економічна безпека регіону як складова забезпечення національної економічної безпеки / В. І. Криленко // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1779>.

9. Криворотов В. В. Экономическая безопасность государства и регионов / В. В. Криворотов, А. В. Калина, Н. Д. Эриашвили. – М.: Юнити-Дана, 2011. – 352 с.
10. Найденов Н. Д. Основные понятия менеджмента: глоссарий/ Н. Д. Найденов // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://vocable.ru/dictionary/916/word/ekonomicheskajabezopasnost-regiona>.
11. Жаліло Я. А. Економічна безпека держави, підприємства, особи в інтегрованому суспільстві / Я. А. Жаліло // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – К.: Київський ун-т; Інститут міжнародних відносин, 2001. – Вип. 26. – С. 24-27
12. Экономическая безопасность как объект регионального исследования Татаркин А., Романова О., Куклин А. и др. // Вопросы экономики. – 1996. – №5. – С. 78-89.
13. Абалкин Л. И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение / Л.И. Абалкин // Вопросы экономики. – 1995. – №1. – С.127-134.
14. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Моделювання та прогнозування соціально-економічного розвитку регіонів України: монографія / А. І. Сухоруков, Ю. М. Харазішвілі. – К.: НІСД, 2012. – 368 с.
15. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): монографія / О. І. Барановський. – К.: Київ. нац.торг.-екон. ун-т 2004. – 759 с.
16. Вахович І. Фінансова політика сталого розвитку регіону: методологія формування та механізми реалізації: монографія / І. Вахович. – Луцьк: Надстир'я, 2007. – 496 с.
17. Сухоруков А. І. Фінансова безпека держави: навчальний посібник / А. І. Сухоруков, О. Д. Ладюк. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 192 с..
18. Карпінський Б. А. Індикатори фінансової безпеки в контексті збалансованості фінансової системи держави / Б. А. Карпінський // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України : збірник науково-технічних праць. – Львів, 2008. – Вип. 18.2. – С. 131-145.

19. Семкова Л. В. Економічна безпека регіонів / Л. В. Семкова // Вісник Приазовського державного технічного університету. – 2014. – Вип. 27. – С. 63-69.
20. Кормишкин Е. Д. Методологические основы исследования экономической безопасности региона: дис. ... доктора экон. наук: 08.00.01 / Е.Д. Кормишкин. – М., 2003. – 299 с.
21. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р., № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/>.
22. Мартинюк В. П. Фіскальна безпека держави: концептуальні засади та шляхи забезпечення: [монографія] / В. П. Мартинюк, О. В. Баранецька . – Тернопіль: Крок, 2015. – 206 с.
23. Юрків Н. Я. Регіональні чинники фінансової безпеки реального сектору економіки / Н. Я. Юрків // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fu_2011_12_11.
24. Стеценко С. П. Теоретичні аспекти дослідження економічної безпеки регіону на основі соціально-економічного моніторингу / С. П. Стецко // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/23_2013/28.pdf
25. Гордієнко Т. М. Проблеми визначення загроз економічній безпеці регіону / Т. М. Гордієнко, В. В. Третяк // Вісник СНУ ім. В. Даля. – 2011. – № 8(162). – Ч. 1. – С. 236–242.
26. Пугач О. А. Класифікація та систематизація загроз економічній безпеці держави в системі національної безпеки / О. А. Пугач // Економіка і організація управління. – 2014. – № 1(17). – С. 209–217.
27. Коваленко М. А. Управління економічною безпекою регіону: сутність та механізм реалізації: [монографія] / М. А. Коваленко, І. І. Нагорна, Б. В. Сіленков. – К.: ХНТУ, 2006. – 444 с.
28. Лысенко Ю. Г. Спиридонов А. А. Механизмы управления экономической безопасностью / Ю. Г. Лысенко, С. Г.

Мищенко, Р. А. Руденский, А. А. Спиридонов]. – Донецк: ДонНУ, 2002. – 178 с.

29. Юрченко А. Ю. Розвиток теорії і практики визначення загроз економічній безпеці регіону в трансформаційній економіці/ А. Ю. Юрченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.economyandsociety.in.ua/journal/4_ukr/38.pdf

30. Третяк В. В. Проблеми визначення загроз економічній безпеці регіону / В. В Третяк, Т. М. Гордієнко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/VSUNU/2011_8_1/Tretjak.pdf

31. Гуменюк А. М. Структурний аналіз основних загроз економічної безпеки регіону/ А. М. Гуменюк// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2013_4_13.

32. Агапова Т. Н. Методика и инструментарий для мониторингаэкономическойбезопасностирегиона / Т. Н. Агапова // Вопросы статистики. – 2001. – № 2. – С. 44–48.

33. Чехович Г. Т. Визначення індикаторів економічної безпеки регіону/ Г. Т. Чехович // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2457>

34. Носирев О. О. Регіональна економічна безпека як фактор підвищення конкурентоспроможності економіки / О. О. Носирев// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pu.if.ua/depart/Finances/resource/file/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA/2014_1/statti/27.pdf

35. Антошкін В. К. Показники й індикатори соціально-економічної безпеки регіонів / В. К. Антошкін // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.uran.ua/efs/article/view/60896/56701>

36. Гуменюк А. М. Безпека структурно-інституціональної трансформації економіки регіону: теоретичні основи та прикладні аспекти: монографія / А. М. Гуменюк; Нац. ін-т стратег. дослідж. – Київ: НІСД, 2014. – 466 с.

37. Економічна безпека: навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
38. Рожков В. О. Підходи до визначення сутності поняття економічної безпеки / В. О. Рожков // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://global-national.in.ua/archive/10-2016/99.pdf>
39. Концепція економічної безпеки України / [кер. проекту В.М. Геєць]; Ін-т екон. прогнозування НАН України. – К.: Логос, 1999. – 56 с.
40. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави: підручник для осіб, що навчаються за фахом «Службовець, державного управління». – К.: ІДУС при Кабміні України. – 1994. – 240 с.
41. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» від 29 жовтня 2013 року № 1277 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm
42. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій: дис. канд. екон. наук: спец. 08.00.01. / І. Г. Мішина. – Донецьк, 2007. – 235 с.
43. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К.: НІСД. – 1997. – 144 с.
44. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації / Я. Жаліло // Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. – К.: Сатсанга, 2001. – 224 с.
45. Варналій З. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення: моногр. / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Саєнко. – К.: Знання України, 2011. – 299 с.
46. Шкарлет С.М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект [Текст]: монографія / С.М. Шкарлет. – К.: Книжкове видавництво НАУ, 2007. – 436 с.

47. Скорук О. В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення / О. В. Скорук // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6\(3\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2016_6(3)_11).

48. Преображенська О. С. Методичне забезпечення аналізу безпеки розвитку регіону / О. С. Преображанська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2014-4_0-pages-241_248.pdf

49. Любченко О. М. Показники і критерії оцінки економічної безпеки регіону / О. М. Любченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.kntu.kr.ua/jspui/bitstream/123456789/2347/1/42.pdf>

50. Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5.02.2015 № 156-VIII Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2015. – № 13, ст. 90

51. Гапонюк О. І. Економічна безпека регіону в контексті національної безпеки країни / О. І. Гапонюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.1935-3908-1-SM.pdf>

52. Білик Р. Р. Механізми та інструменти забезпечення економічної безпеки регіонів України в процесі децентралізації / Р. Р. Білик // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.business-inform.net/pdf/2015/9_0/67_72.pdf

53. Різник Н. А. Економічна безпека регіону та її роль у забезпеченні національної безпеки держави / Н. А. Різник // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Riznyk%20N..pdf

54. Герасимчук З. В., Вавдіюк Н. С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення // монографія. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.

55. Богачев В. И. Значение анализа экономической безопасности регионов Украины / В. И. Богачев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/e_apk/2009_5/09_05_02.pdf.

56. Яшин С. Н. Мониторингэкономическойбезопасностирегионов на базеихсравнительнойоценки и определенияэффективностиразвитиятерриторий/С. Н. Яшин,Е. Н. Пузузов// – Финансы и кредит3 (207) – 2006.

57. ПирожковС. І.Фінансова політика в Україні та Російській Федерації: порівняння, досвід, проблеми: монографія / С. І. Пирожков, А. І. Сухоруков, О. Я. Григоренко / за ред. А. І. Сухорукова. – К. : НІУРВ, 2000. – С. 11–39.

58. Методика оцінки зовнішньоторговельної безпеки країни [Електронний ресурс].– Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/naukraci/economy/2012/189-177-5.pdf

59. КондраО. Р. Оцінювання стану продовольчої безпеки регіону / О. Р. Кондра// [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_4_11.

60. Онищенко В. О. Соціальнабезпека регіону: теоретичні та прикладніаспекти: монографія / В. О. Онищенко, Т. М. Завора, О. В. Чепурний; Полтав. нац. техн. ун-т ім. Ю. Кондратюка. – Полтава, 2015. – 273 с.

61. Ковальська Л. Л. Економічна безпека регіону: оцінка та механізми забезпечення / Л. Л. Ковальська, Л. В. Савош // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecfor_2014_4_17.

62. Хомяк М. С. Специфіка формування валового регіонального продукту в Україні / М. С. Хомяк // Економіка та держава. – 2016. – № 3. – С. 19-22.

63. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України у 2016 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.niss.gov.ua/content/articles/files/poslanya_new-cc2e3.pdf

64. Аналітична доповідь «Економіка регіонів у 2015 році: нові реалії і можливості в умовах започаткованих реформ» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_nauk_an_rozrobku/ekon_reg.pdf

65. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2015 рік / [Зубенко В. В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (ЗМФІ-II) впровадження», USAID.- К.:2015.-77с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ibser.org.ua/UserFiles/File/Monitoring%20Quarter%202014/ukr/KV_IV_2014_Monitoring_ukr.pdf

66. Звіт про виконання Державного бюджету за 2011-2015 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>

67. Матросова В. О. Аналіз інноваційної активності підприємств України та стратегія формування корпоративного інноваційного потенціалу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / В. О. Матросова, О. О. Семенова // http://nbuv.gov.ua/UJRN/vcpitp_2013_67_10.

68. Квартальні розрахунки валового внутрішнього продукту України за 2010-2014 роки [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

69. Краткие итоги социально-экономического развития Донецкой области за январь-июнь 2015 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://donoda.gov.ua/?lang=ru&sec=04.01.03.04&iface=Public&cmd=view&args=id:29901>

70. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015-2016 рр. Та механізми їх мінімізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/ruzuku_zagrozu1-bab4e.pdf

71. Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна, О. С. Власюка, Е. М. Лібанової, О. М. Ляшенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Razom_kRym_donbas-4ab2b.pdf

72. Додаток до Макроекономічного та монетарного огляду за вересень 2015 р.[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=17608901&cat_id=58037

73. Обліковано 1 505 570 переселенців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/article?art_id=182036-&cat_id=107177

74. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

75. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2015 році» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/ POSLANNYA-2015_giper_new.pdf

76. Індекс споживчих цін за регіонами у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

77. Проблеми і перспективи національної регіональної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.icps.com.ua/doc/project_regional_policy_ukr.doc.

78. Буркальцева Д. Д. Оптимізація державної політики забезпечення економічної безпеки регіонів України у післякризовий період /Д. Д. Буркальцева// [Електронний ресурс].– Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2012_3_12

79. Копитко В. І. Проблеми розвитку інновацій на регіональному рівні в Україні / В. І. Копитко // [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujae_2016_1_2_9.

80. Ніколенко Г. О. Організація стратегічного планування розвитку регіонів / Г. О. Копитко // [Електронний ресурс].– Режим доступу:<http://www.sworld.com.ua/konfer27/827.pdf>

81. Верховглядова Н. І. Принципи забезпечення економічної безпеки регіону / Н. І. Верховглядова, І. В. Олініченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2296>.

82. Бондар О. П. Забезпечення економічної безпеки регіонів в Україні /О. П. Бондар// [Електронний ресурс].– Режим доступу: http://fbi.crimea.edu/arhiv/2013/nv_4-2013/015bondar.pdf

83. Дані Державної служби статистики України за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.ukrstat.gov.ua

84. Перелік показників щодо визначення ефективності функціонування спеціальних (вільних) економічних зон і територій із спеціальним режимом інвестиційної діяльності: наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції та інших органів [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0217-05>.

85. ИнформационноеобществоРеспубликиБеларусь: статистическийсборник / НациональныйстатистическийкомитетРеспубликиБеларусь. – Минск, 2013. – С.53.

86. ОрганизованныепромышленныезоныТурции, чтоэто? // SovetConsulting [Електронний ресурс]. – Режимдоступу: <http://infoturk.biz/organizacionnie-promishlenie-zoni.html>

87. Свободныеэкономическиезоны. Выход для экономикиМолдовы? // BusinessClass. [Електронний ресурс].– Режим доступу:http://www.businessclass.md/%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0/Svobodnie_ekonomicheskie_zoni/

88. Єгорова О. О. Організовані індустріальні зони туреччини: фіскальне стимулювання / О. О. Єгорова, Е.Манев// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.pdf

89. Гавура В. О. Вільні економічні зони як засіб підвищення конкурентоспроможності регіону: особливості функціонування та напрями

удосконалення / В. О. Гавура // Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://www.economy.in.ua/pdf/8_2012/22.pdf

90. Єгорова О. О. Спеціальні економічні зони України: результати, проблеми та перспективи [Електронний ресурс].– Режим доступу:http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_05/41.pdf